

BOSNA I HERCEGOVINA
Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu
Institut za društvena istraživanja

MIGRACIJE

iz Bosne i Hercegovine

Ovaj projekat je podržala Vlade Švicarske

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

MIGRACIJE

iz Bosne i Hercegovine

SARAJEVO, 2013.

**Biblioteka Naučni projekti
Knjiga VII
Migracije iz Bosne i Hercegovine**

Izdavač

Univerzitet u Sarajevu
Fakultet političkih nauka
Institut za društvena istraživanja

Bosna i Hercegovina
Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice
Sektor za iseljeništvo

Za izdavača

Prof. dr. sc. Šaćir Filandra

Mr. sc. Damir Ljubić

Recenzenti

Doc. dr. sc. Lejla Turčilo, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina
Dr. sc. Bashkim Iseni, Švicarski forum za migracijske i populacijske studije, Univerzitet Neuchâtel,
Švicarska

Urednici

Mirza Emirhafizović, Emina Ćosić, Amer Osmić, Valida Repovac-Pašić

Lektura

Sandra Zlotrg (bosanski, hrvatski i srpski jezik)
Dijana Saržinski (engleski jezik)

Prijevod s engleskog jezika

Aida Spahić

Naslovna strana i DTP

Samir Plasto

Štampa

CIP7

Tiraž

500

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Publikacija je objavljena uz podršku Vlade Švicarske.
Stavovi izraženi u ovoj publikaciji pripadaju isključivo autorima i ne predstavljaju nužno stavove Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH i Vlade Švicarske.

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

314.7(497.6)(063)(082)

MIGRACIJE iz Bosne i Hercegovine

[urednici Mirza Emirhafizović ... [et al.]. - Sarajevo:

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, 2013.

- 138 str. : ilustr. ; 23 cm. - (Biblioteka Naučni projekti ; knj. 7)

Tekst na bos., hrv. i srp. jeziku. - Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-598-47-0 (Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu)

ISBN 978-9958-522-17-8 (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH)

COBISS.BH-ID 20329478

Sadržaj:

Predgovor	7
Mr. sc. Mirza Emirhafizović Demografske i socio-ekonomske karakteristike bosanskohercegovačkih migranata u Austriji	11
Dr. sc. Marko Valenta, dr. sc. Žan Štrabac Bosanci u Norveškoj: integracija bosanskih migranata i njihovih potomaka u norveškom društvu	23
Dr. sc. Roland Kostić Istraživanje trendova u transnacionalnim praksama migranata potaknutih sukobom: Bosanci u Švedskoj i njihove aktivnosti usmjerene k Bosni i Hercegovini	35
Dr. sc. Branka Likić-Brborić, dr. sc. Li Bennich-Björkman Ponovno promišljanje švedske "izuzetnosti": slučaj socio-ekonomske i političke integracije imigranata iz Bosne i Hercegovine 1990-ih godina	45
Dr. sc. Marina Glamotchak Država-nacija i dijaspora u kontekstu globalizacije	55
Dr. sc. Hariz Halilović (Re)konstrukcija zavičajnih identiteta u bh. dijaspori: translokalne zajednice u Australiji i Sjedinjenim Američkim Državama	63
Dr. sc. Mojca Pajnik Kakva vrsta integracije? Migrantski radnici iz BiH u Sloveniji	73
Dr. sc. Samuel M. Behloul Religija u kontekstu translokalnih i transnacionalnih aktivnosti na primjeru Bošnjaka u Švicarskoj	85
Dr. sc. Dragutin Babić, dr. sc. Filip Škiljan Socijalna integracija useljenika iz Bosne i Hercegovine (Bošnjaci, Hrvati) u Hrvatskoj	95

Sadržaj:

Dr. sc. Simona Kuti, dr. sc. Snježana Gregurović, dr. sc. Saša Božić Bošnjaci u Hrvatskoj: useljavanje i transnacionalni socijalni prostori	105
Mr sc. Jelena Predojević-Despić, dr sc. Tanja Pavlov, Vladimir Petronijević Institucionalni okvir kao podrška migracijama: radne migracije između Bosne i Hercegovine i Srbije	115
Mr. sc. Aida Spahić Rodna dimenzija migracija: au pair migracije iz Bosne i Hercegovine u Sjedinjene Američke Države	127

Predgovor

Knjiga pred vama predstavlja sabrane rukopise izlaganja s međunarodnog znanstvenog skupa „Istraživačka radionica o migracijama iz Bosne i Hercegovine“ održanog 10. i 11. septembra 2012. godine u Sarajevu. Inicijativa za organiziranje jedne takve tematske radionice potekla je od Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH (Sektor za iseljenišтво), a realizirana je u partnerstvu s Institutom za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, koji je, prepoznavši društvenu relevantnost ove teme, bez oklijevanja prihvatio ponuđenu saradnju. Važnost projekta potvrđena je i opredjeljenjem Vlade Švicarske i Instrumenta za tehničku pomoć i razmjenu informacija Generalne direkcije za proširenje Evropske komisije (TAIEX) da finansijski pomognu njegovu realizaciju.

Opravljanost održavanja ovakve radionice višestruka je, a prvenstveno se ogleda u činjenici da je Bosna i Hercegovina, kao tradicionalno iseljenička zemlja, naročito egzodus stanovništva doživjela tokom rata (1992-1995), čime, proporcionalno broju stanovnika, spada u red zemalja s najbrojnijom iseljeničkom populacijom. Emigracija, uzrokovana pretežno socio-ekonomskim razlozima, nastavljen je i u postratnom periodu. Prema procjenama Svjetske banke, BiH je na drugom mjestu u Evropi - iza Albanije - po obimu emigracije u odnosu na ukupan broj stanovnika, sa 1.471.594 emigranata, što čini 38,9 % ukupne populacije BiH. Uz to, sa stopom emigracije visokoobrazovanog stanovništva od 23,9 % a ljekara 11,1 %, BiH također zauzima jedno od vodećih mjesta u Evropi i svijetu.¹ Prema procjenama Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, ukupan broj emigranata iz BiH i njihovih potomaka - druge i treće generacije - iznosi oko 1.700.000. Najveći broj njih živi u evropskim zemljama: u Njemačkoj oko 240.000, Austriji oko 150.000, Sloveniji oko 150.000, Švedskoj oko 80.000, Švicarskoj oko 60.000, zatim u SAD-u oko 350.000, Kanadi oko 50.000 i Australiji oko 60.000.

Organiziranje ove radionice nametnulo se kao imperativ bez alternative i zbog manjka predmeta koji proučavaju migraciju i migrante u akademskim kurikulumima u BiH, neuvezanosti istraživača i opće neinformiranosti o provedenim istraživanjima, te zbog nedostatka pouzdanih statističkih podataka o emigraciji. U Strategiji u oblasti imigracije i azila BiH za period 2008-2011. uočene su sljedeće praznine: nedostatak podataka o cjelokupnoj dijaspori, nedostatak informacija o državljanima koji su napustili zemlju kao visokokvalificirani emigranti, nepostojanje podataka o tome koliko pripadnika dijaspore posjeduje dvojno državljanstvo, nepostojanje podataka o tome koliko je migranata zaposleno van BiH i koliko ih je još uvijek prijavljeno kao nezaposleno u okviru zavoda za zapošljavanje u BiH, nepostojanje podataka o obrazovnom profilu dijaspore itd. Iako se u ovoj Strategiji zaključuje da je nedostatak podataka o emigraciji iz BiH jedan od osnovnih problema za razvoj odgovarajućih politika u ovoj oblasti, u pratećem Akcionom planu Strategije nisu bile razrađene aktivnosti kojima bi se ublažili uočeni nedostaci. Ovo je donekle ispravljeno u novoj Strategiji u oblasti migracija i azila BiH.

¹ World Bank, Migration and Remittances Factbook, 2011.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, u okviru svojih nadležnosti za iseljništvo, učestvovalo je u izradi Strategije u oblasti migracija i azila BiH 2012-2015. gdje je ponovo naglašen problem nedostatka statističkih podataka i istraživanja o migracijama, dijaspori i njenim razvojnim resursima i gdje su u okviru Akcionog plana predviđena određena rješenja u vezi s tim. Predložene su aktivnosti: podrška razvoju akademskih istraživanja u oblasti emigracije, organiziranje međunarodnih skupova istraživača u cilju uspostavljanja mreža istraživača za dalja istraživanja, promoviranje značaja migracija za razvoj kroz radionice i seminare za predstavnike institucija u BiH, jačanje svijesti o važnosti migracija za razvoj u privatnom, akademskom i nevladinom sektoru, kao i medijima, te druge aktivnosti. Održavanje ove radionice upravo predstavlja provedbu dijela aktivnosti iz Strategije u oblasti migracija i azila.

Paneli radionice koncipirani su tako da tematski obuhvate najvažnije aspekte migracija i migranata iz BiH kao što su demografski, sociološki, ekonomski, kulturnoantropološki, politološki, pravni, rodni i drugi u konkretnim društvima prijema.

Na radionici su svoje naučnoistraživačke radove na temu migracija i dijaspore iz BiH predstavili sljedeći istraživači: Marko Valenta, Žan Štrabac (Norveška); Branka Likić-Brborić, Li Bennich-Björkman, Roland Kostić (Švedska); Samuel Behloul, Bashkim Iseni (Švicarska); Tanja Pavlov, Jelena Predojević-Despić (Srbija); Vedran Džihić, Damir Hamzić (Austrija); Hariz Halilovich (Australija); Ana Marić (Njemačka); Mojca Pajnik (Slovenija); Marina Glamotchak (Francuska); Snježana Gregurović, Dragutin Babić, Filip Škiljan (Hrvatska); Mirza Emirhafizović, Saša Madacki, Aida Spahić (Bosna i Hercegovina).

Uvodno izlaganje pod naslovom *Zašto ova radionica?* održala je pomoćnica ministra u Sektoru za iseljništvo Ruzmira Tihić-Kadrić, a radionicu su moderirali: prof. dr. Srebrenka Viđen, doc. dr. Lejla Turčilo, Amer Osmić, asistent, mr. sc. Mirza Emirhafizović, viši asistent s Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, mr. sc. Saša Madacki, direktor Centra za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, te dr. sc. Roland Kostić, direktor istraživanja na studijama o holokaustu i genocidu / balkanskim studijama pri Centru Hugo Valentin Univerziteta u Uppsali.

U referatima panelista i panelistica predstavljene su sljedeće zemlje - odredišta brojnih iseljenika bosanskohercegovačkog porijekla: Australija, Austrija, Francuska, Hrvatska, Norveška, Njemačka, Sjedinjene Američke Države, Slovenija, Srbija, Švedska i Švicarska, premda je u nekim izlaganjima dat i opći osvrt na dijasporu.

Koncept radionice ima utoliko veći značaj što je načinjen otklon od uvriježenog redukcionističkog poimanja migracija iz BiH kao izbjeglištva, čime se jedan izuzetno dugotrajan i nadasve kompleksan fenomen vremenski ograničavao na period rata (1992-1995) i svodio na iseljavanje prouzročeno tragičnim događajima iz tog perioda. Uvažavajući realnost da je od završetka rata proteklo sedamnaest godina - tokom kojih ne samo da su izbjeglice iz BiH izmijenile svoj status nego je i iseljništvo, posredstvom novčanih doznaka koje šalju svojim porodicama, dobilo ulogu stabilizatora ekonomskih prilika u domovini - potenciran je širi kontekst sagledavanja i time boljeg razumijevanja položaja ove populacije. S tim u vezi treba naglasiti nekoliko bitnih činjenica:

- Signifikantan procenat iseljeničke populacije porijeklom iz BiH čine osobe koje su odrasle ili rođene u zemljama primitka.
- Osobe koje su se školovale u inostranstvu i tamo stekle radno iskustvo jedva da su u BiH prepoznate kao veliki intelektualni potencijal.
- Ekonomski aktivni iseljenici također stare, odnosno prelaze u postradni kontingent, čime se umanjuje njihova solventnost.

- Loša ekonomska situacija i besperspektivnost u BiH generalno obeshrabruje povratak radnosposobnih osoba, ali se pouzdano ne zna vlada li interes za masovnijim povratkom među umirovljenim emigrantima.

Mnoga od pitanja koja su proizišla iz navedenih teza, poput identiteta, integriranosti i statusa u useljeničkim društvima, mogućnosti povratka, odnosa prema domovini porijekla, ostvarivanja *brain gain* efekta, negativnih reperkusija koje može prouzročiti smanjenje novčanih transfera u dogledno vrijeme, kao i niz drugih, razmatrana su tokom izlaganja, ali i elaborirana u radovima autora/ica objavljenim u ovoj knjizi. Ovaj znanstveni skup može se, stoga, okarakterizirati kao pionirski poduhvat jer je multidisciplinarni pristup problematici migracija iz BiH omogućio definiranje inovirane istraživačke agende u kojoj je poseban akcent stavljen na perspektivu bosanskohercegovačkog iseljeničtva. Izdavanjem tema koje zbog svoje važnosti zavređuju biti istražene u budućnosti, ispunjen je jedan od glavnih ciljeva Projekta - da se identificiraju prioritetni istraživački problemi.

Svi zaključci i preporuke proizašli iz radionice naglašavaju važnost dalje, kontinuirane saradnje koja bi trebala dati rezultate u sljedećim segmentima:

- uspostavljanje baze podataka istraživača u oblasti migracija, virtualne biblioteke i otvorenog repozitorija, kao i kreiranje zasebnog linka na web stranici Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH kako bi se na jednom mjestu dostavljale sve relevantne informacije (realizirani projekti, naučni radovi, konkursi za dostavu projektnih prijedloga, pozivi na konferencije, razmjene akademskog osoblja itd.);
- uspostavljanje "supramreže" i udruženja istraživača koji se bave problematikom migracija iz BiH;
- razvijanje partnerstva u projektima od interesa za BiH;
- institucionalna saradnja u kreiranju i realizaciji programa postdiplomskih i doktorskih studija u oblasti migracija;
- organiziranje tematskih skupova / foruma istraživača, ljetne škole međunarodnog karaktera;
- pokretanje akademskog časopisa u kojem bi se objavljivali znanstveni i stručni radovi iz oblasti migracija (po ugledu na slične u regionu);
- metodološka harmonizacija radi mogućnosti usporedbe rezultata i afirmacija multidisciplinarnog pristupa kako bi se uključio što veći broj istraživača;
- planiranje sljedećeg susreta za dvije godine, kada bi u fokusu bio *odliv i priliv pameti*, ponovo pod vodstvom Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice.

Radionicu su otvorili zamjenica ministra za ljudska prava i izbjeglice BiH Radmila Mitrović, šef sekcije Operacija za pravosuđe, unutrašnje poslove i reformu javne uprave u Delegaciji EU u BiH Severin Strohal i dekan Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu prof. dr. Šaćir Filandra, dok se direktor Švicarskog ureda za saradnju u BiH Joseph Guntern učesnicima obratio pred kraj radionice.

Program radionice pobudio je interes i pažnju predstavnika/ca akademske zajednice, medija, državnih institucija, vladinih i nevladinih organizacija koji su pratili njen tok i aktivno sudjelovali u diskusijama.

Panelisti/ce i sudionici/e diskusija dali/e su izuzetno veliki doprinos u osvjetljavanju života bosanskohercegovačkih iseljenika. Ta stvarna slika, pokazalo se, prilično odstupa od stereotipa koji preovladavaju u ovdašnjem javnom diskursu.

Izdavanjem ove knjige na najbolji način je dokumentiran dvodnevni program *Istraživačke radionice o migracijama iz BiH*, a knjiga je namijenjena svima koji se zanimaju za ovu temu, naročito istraživači(ca)ma, studenti(ca)ma i nastavnom osoblju kao primarnim ciljnim grupama. U tu svrhu poduzete su neophodne aktivnosti (prikupljanje tekstova, redaktura, dvojezični prijevod i lektura, dizajn i DTP), koje su zahtijevale višemjesečni angažman tima sastavljenog od urednika/ca i profesionalaca/ki u svojoj branši kako bi publikacija ugledala svjetlo dana.

Knjiga je štampana na službenim jezicima BiH, dok će engleska verzija biti objavljena u elektronskom obliku u martu 2013. godine na web stranicama organizatora i donatora radionice, a štampat će se naknadno.

Redosljed tekstova u knjizi odgovara izvornom rasporedu izlaganja u okviru određenih panela, i ni u kojem slučaju ne sugerira gradaciju prema kriteriju važnosti.

Čitatelji/ce su, nažalost, ostali/e uskraćeni/e za privilegiju uvida u sadržaj izlaganja svih panelista i panelistica, budući da neke prezentacije nisu pretočene u tekstove za objavljivanje, što je prvenstveno posljedica prezauletosti autora i autorica tokom trajanja poziva za dostavljanje radova. Njihove prezentacije sa radionice dostupne su na web stranici Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice www.mhrr.gov.ba (Iseljeništvu).

Smatramo da će ova knjiga upotpuniti, vrlo oskudnu, domaću bibliografiju migracija i migranata iz BiH, te se stoga nadamo da će od akademskog dijela javnosti biti uvažena kao validan izvor, kao i da će naići na pozitivne reakcije šireg kruga čitateljstva.

U ime partnera projekta,

mr. sc. Isma Stanić,
voditeljica projekta
Ministarstvo za ljudska prava
i izbjeglice BiH

mr. sc. Mirza Emirhafizović,
koordinator projekta i kourednik knjige
Fakultet političkih nauka
Univerziteta u Sarajevu

Demografske i socio-ekonomske karakteristike bosanskohercegovačkih migranata u Austriji

Sažetak

Cilj rada je s kvantitativnog i kvalitativnog aspekta predstaviti demografski i socio-ekonomski profil bosanskohercegovačkih migranata u Austriji. U tu svrhu se razmatra njihova brojnost i teritorijalni razmještaj, fertilitet, porodične karakteristike te parcijalne strukture: biološka, obrazovna i ekonomska. Ovom analizom, koja se temelji na dostupnim podacima iz najrelevantnijih izvora (popis i registar stanovništva, vitalna statistika, anketa o radnoj snazi, administrativni dokumenti i publikacije), kao i nalazima nekoliko studija, došle su do izražaja određene osobenosti migranata bh. porijekla u odnosu na druge doseljeničke grupe koje žive u Austriji.

Ključne riječi: *bh. migranti, demografske karakteristike, obrazovna i ekonomska struktura, Austrija*

Uvod

Austrija spada u red zemalja najmasovnijeg prijema izbjeglica iz ratom pogođene Bosne i Hercegovine (BiH).¹ Upravo te nekadašnje de facto izbjeglice čine znatan udio u ukupnom broju bh. migranata koji su među najbrojnijim stranim državljanima odnosno stanovništvom stranog porijekla u ovoj zemlji. No, kako u mirnodopskom, tako i u postratnom periodu, Austrija visoko kotira kao jedna od najatraktivnijih destinacija za radnike i studente iz BiH.

Dok je migracija iz BiH, naročito intenzivna tokom rata (1992-1995), izazvala depopulacijske efekte sa trenutnim i dugoročnim posljedicama po demografski razvoj ove zemlje, s druge je pak strane, u određenoj zemlji, kakva je Austrija, imala pozitivan utjecaj na veličinu i sastav stanovništva. Uz transfer (pro)kreativnih potencijala u drugu zemlju, iseljavanje stanovništva (posebno onog u radnosposobnoj dobi) istovremeno implicira gubitak ljudskog kapitala² (stečeno znanje, vještine, sposobnosti) koji se angažira u skladu s potrebama i mogućnostima tržišta rada useljeničkog društva. Stoga je, uz kvantitativnu, bitno sagledati i kvalitativnu stranu strukturnih karakteristika bh. migranata u Austriji.

Brojnost i teritorijalni razmještaj bh. migranata u Austriji

Budući da se radi o izuzetno dinamičnoj kategoriji, brojnost migrantske populacije podložna je variranju ukoliko se prate kvantitativne promjene tokom srednjoročnog perioda. Brojčano stanje imigranata, kao i ukupnog stanovništva, ovisi o međuodnosu komponenata prirodnog (natalitet i mortalitet) i mehaničkog kretanja, tj. vanjske migracije (useljavanje i iseljavanje) na nivou te populacije. Međutim, praćenje brojnosti imigranata iz određene zemlje porijekla donekle je otežano uslijed stjecanja (austrijskog) državljanstva naturalizacijom / prirođenjem, ali se na osnovu podataka o broju osoba prema zemlji rođenja, kao

nepromjenjivoj datosti, može rekonstruirati brojčano stanje predstavnika konkretne doseljeničke grupe. S tim u vezi, postavlja se pitanje da li i na koji način državna statistika (u ovom slučaju austrijska) prepoznaje potomke (i)migranata, s obzirom na to da su rođeni na teritoriji zemlje useljenja. Veza sa zemljom iz koje su potekli roditelji druge generacije imigranata, u smislu statističke evidencije, ipak se u potpunosti ne gubi jer oni pripadaju kategoriji stanovništva s migracijskom pozadinom upravo na osnovu činjenice da su im roditelji osobe stranog porijekla, neovisno o njihovom državljanstvu.

Spoznaju precizn(i)je brojnosti jedne imigrantske grupe u nekoj zemlji dodatno usložnjava okolnost da se posjedovanje državljanstva jedne zemlje ne mora podudarati sa zemljom rođenja (npr. državljani Hrvatske ili Srbije rođeni u BiH, a žive u Austriji, državljani BiH rođeni u trećim zemljama, a žive u inostranstvu i sl.).

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2001. godine, broj državljana BiH u kritičnom trenutku iznosio je 108.047 ili 15,2 % svih stranaca koji borave u Austriji, od čega je svaki šesti državljani BiH rođen u toj zemlji (16,4 %) (Statistik Austria, 2002). Broj osoba rođenih u BiH, uključujući i one koje imaju austrijsko ili hrvatsko državljanstvo, iznosio je 134.402 (Statistik Austria, 2007).

Tabela 1. Bh. migranti prema zemlji rođenja, državljanstvu i spolu, 2001.

	Rođeni u BiH	Prema državljanstvu		
		Državljeni Austrije	Državljeni BiH ili druge zemlje	
			Apsolutni iznos	%
Ukupno	134.402	18.342	116.060	86,4
Od toga žene	65.392	10.771	54.621	83,5

Izvor: Statistik Austria, 2007. (*Volkszählung 2001*)

Migranti rođeni u BiH predstavljali su 2001. godine treću po brojnosti doseljeničku grupu (iza migranata iz Srbije i Crne Gore i Njemačke), s tim da je razlika u odnosu na najbrojnije imigrante iz Srbije i Crne Gore iznosila manje od 9000 osoba.

Početak 2012. godine, državljani se Bosne i Hercegovine (85.173) prema redoslijedu brojnosti nalaze na četvrtom mjestu, a prve tri pozicije zauzimaju državljani Njemačke (153.491), Srbije skupa s Crnom Gorom i Kosovom (136.081) te Turske (114.011) (Statistik Austria, 2012a).

Kad se 2008. godine provodila Anкета o radnoj snazi, veliki broj hrvatskih državljana koji borave i rade u Austriji odgovorio je da su rođeni u BiH, što jasno ukazuje na to da je broj osoba bh. porijekla u Austriji znatno veći nego kada se u obzir uzmu samo (nekadašnji) državljani BiH. Ukoliko se, prema kriteriju zemlje rođenja migranata, promatra cjelokupno stanovništvo stranog porijekla, a ne samo osobe bez austrijskog državljanstva, Bosna i Hercegovina, iz koje je poteklo 146.000 doseljenika, u tom je slučaju na trećem mjestu, iza Njemačke i Turske (Statistik Austria, 2009).

Tabela 2. Stanovništvo bh. porijekla (01.01.2012.)

Ukupno	Državljeni BiH		Državljeni Austrije rođeni u BiH
	Rođeni u BiH	Rođeni u Austriji	
132.661	68.894	16.279	47.488

Izvor: Statistik Austria, 2012a. (*Statistik des Bevölkerungsstandes*)

Iz predočenih podataka vidljivo je da ovim iznosom nisu obuhvaćeni austrijski državljani koji su rođeni na teritoriji Austrije, a čiji roditelji potječu iz BiH.

Shodno navedenom, da bi se dao iskaz o brojnosti (brojčanom stanju) migranata bh. i općenito stranog porijekla u Austriji potrebno je dodatno precizirati kriterije na osnovu kojih se dolazi do tog podatka (državljanstvo ili zemlja rođenja / porijekla).

U statističkim publikacijama uglavnom je prisutna dihotomna podjela na austrijske i neaustrijske (strane) državljane, koji su grupirani po zemljama ili regionima. Tako se podaci za državljane zemalja sljednica bivše Jugoslavije ili za osobe koje odatle vode porijeklo često sumarno predstavljaju u okviru jedne rubrike pod nazivom *bivša Jugoslavija bez Slovenije*.

Iako dobivanje državljanstva objektivno ne poništava migracijsko porijeklo i iskustvo (Mesić, 2002), ipak podrazumijeva niz implikacija koje se tiču statusnih pitanja. Stjecanjem državljanstva naturalizacijom, bh. i drugi migranti statistički se počinju tretirati kao Austrijanci³ unatoč tome što predstavljaju *stanovništvo stranog porijekla*, odnosno *osobe s migracijskom pozadinom*. Komparativnim uvidom, Austrija se, među ostalim zemljama primitka, ističe po broju bh. migranata koji su državljanstvo stekli naturalizacijom (usp. Ministarstvo sigurnosti BiH, 2011). U periodu od 1998. do 2011. godine naturalizirano je više od 53.000 dotadašnjih bh. državljana. Najveći broj državljanstava dobili su 2004. godine (8664), zatim prethodne (8275) i naredne, 2005. godine (7033) (Statistik Austria, 2012c)⁴.

Iako su bh. migranti nastanjeni u svim saveznom pokrajinama Austrije, za razliku od mnogih doseljeničkih grupa (Statistik Austria, 2009), njihova se regionalna distribucija ipak odlikuje izrazitom neravnomjernošću.

Tabela 3. Brojnost migranata rođenih u BiH na nivou saveznih pokrajina (01.01.2012.)

Zemlja rođenja	Austrija ukupno	Gradišće / Burgenland	Koruška	Donja Austrija	Gornja Austrija	Salzburg	Štajerska	Tirol	Voralberg	Beč
BiH	135.406	1.704	10.575	15.347	29.368	13.716	16.000	8.880	5.102	34.714

Izvor: Statistik Austria, 2012a.

Više od dvije trećine migranata iz BiH živi u četiri savezne pokrajine: Beč, Gornja Austrija, Štajerska i Donja Austrija, dok u Salzburgu, Koruškoj i Tirolu živi njih oko jedne četvrtine.

Kako je imigracija svojevrsni urbani fenomen, u tom pogledu ni bh. doseljenici ne predstavljaju iznimku jer su nastanjeni uglavnom u gradskom tipu naselja, i to pretežno (blizu 60 %) u srednjim i velikim gradovima Austrije, što bitno uvjetuje karakter njihovog društvenog života.

Fertilitet i porodične karakteristike

Noviji razvoj stanovništva Austrije, kao i većine zemalja članica EU, determiniran je sljedećim demografskim pojavama i trendovima: *deficitarno rađanje*, *nulta ili negativna prirodna promjena* (izjednačen ili manji broj živorođenih u odnosu na broj umrlih), *pozitivni migracijski saldo* (veći broj imigranata od broja emigranata), te *progresivno starenje*

stanovništva uzrokovano dugotrajnim snižavanjem fertiliteta i produženjem ljudskog vijeka. Imigracija omogućava da se posljedice negativnih demografskih tendencija barem donekle ublaže, budući da se migranti uglavnom doseljavaju u mlađim godinama,⁵ doprinoseći ne samo mehaničkom prirastu nego i podmlađivanju dobne strukture ukupnog stanovništva. Uz to, imigrantice - strane državljanke kontinuirano u prosjeku imaju višu totalnu stopu fertiliteta od državljanke Austrije.

Skoro 12 % djece rođene u Austriji tokom 2005. godine rodile su majke strankinje. Ova proporcija bila bi mnogo veća, vjerovatno blizu jedne petine, ukoliko bi se uračunala i rađanja naturaliziranih imigrantskih žena (Prskawetz et al., 2008: 315), što potvrđuju i podaci iz 2009. godine prikazani u narednoj tabeli.

Tabela 4. Udio živorođenih prema zemlji rođenja majki, 2009.

Zemlja rođenja	Udio (%)
Austrija	70,7
Turska	5,6
Bosna i Hercegovina	3,2
Njemačka	2,9
Srbija	2,1
Rumunija	1,6
Rusija	1,3
Kosovo	1,3
Poljska	1,1
Slovačka	0,7
Druge	9,5

Izvor: Zeman et al., 2011a.

Ovisno o državljanstvu / zemlji rođenja majke, vrijednosti totalne stope fertiliteta pokazuju primjetne razlike. Nakon turskih migrantica, kod kojih je nivo fertiliteta uobičajeno iznad prosjeka strankinja, slijede žene rođene u BiH, koje su 2009. godine, prema proporciji živorođene djece, imale udio od 3,2 % svih rađanja u Austriji.

Bh. migrantica je u 2010. godini rodila prosječno 1,84 djece (Zeman et al., 2011b), odnosno toliko je iznosila totalna stopa fertiliteta (TFR), što je oko 12 % ispod nivoa neophodnog za jednostavnu reprodukciju (2,1 djece prosječno po jednoj ženi u fertilnoj dobi). No, migrantice rođene u BiH imaju za 0,51 višu totalnu stopu fertiliteta u odnosu na državljanke Austrije te za 0,57 u poređenju s istim pokazateljem u zemlji svoga porijekla, Bosni i Hercegovini, u navedenoj godini. Ovakvu diferencijalnu rodnost najvjerovatnije je odredio splet specifičnih okolnosti: socio-ekonomski uvjeti života⁶ u Austriji pogoduju održanju kontinuiteta reproduktivnog obrasca iz predratnog perioda u BiH.

Nalazi studije pod nazivom "Demografski trendovi, socio-ekonomski impakti i implikacije politike u Evropskoj uniji" pokazali su da je "fertilitet doseljenica sa dužim periodom boravka u zemlji prijema [od djetinstva - dodao M.E.], kao i druge generacije migrantica, obično niži od pripadnica prve generacije. Konvergencija fertiliteta migrantskih grupa ka nacionalnom prosjeku može se protumačiti kao dimenzija integracije" (Van Nimwegen i Van der Erf, 2010: 16), pa i asimilacije.

Na osnovu navedenog, može se konstatirati da je ostvarena plodnost unutar grupe bh. migrantica u Austriji, premda ne doseže normiranu vrijednost od prosječno 2,1 djece po jednoj ženi u reproduktivnoj dobi (15-49 godina), ipak na relativno zadovoljavajućem nivou s obzirom na njihov dobni sastav, kao i okruženje koje karakterizira problem nedovoljnog rađanja. No, sasvim je izvjesno da se aktuelno reproduktivno ponašanje bh. migranata/ica neće moći transgeneracijski *perpetuirati*, posebno kada se ima u vidu izloženost pripadnica i pripadnika druge i narednih generacija utjecaju kontekstualnih i institucionalnih agenasa socijalizacije izvan porodičnog okvira (obrazovne institucije, masmediji, vršnjačke grupe, članstvo u raznim organizacijama i sportskim klubovima itd.). Vanporodična (sekundarna) socijalizacija potomaka imigranata nesumnjivo ima snažan upliv na formiranje, odnosno modifikiranje njihovih vrijednosnih orijentacija u skladu s dominantnom paradigmatom useljeničkog društva, što će se u konačnici odraziti i na stavove prema braku, porodici i potomstvu (fertilitetna motivacija) (usp. Bernhardt et al., 2007; Huschek et al., 2010).

U 2010. godini prosječna starost roditelja bh. porijekla bila je 28,28, a prosječna starost prvoročkinje 25,94 godina. Udio vanbračno rođene djece u istoj godini među majkama porijeklom iz BiH u totalitetu je iznosio 11 %, dok je kod prvoročkinja sa 15 % još i viši (Zeman et al., 2011b).

Kada je riječ o porodičnim karakteristikama bh. migranata, u šest od deset domaćinstava (68.500 = 100 %) žive dvije generacije - roditelji s djecom (41.600 ili 60,8 %); samo su kod turskih doseljenika domaćinstava s nuklearnom porodicom brojnija. Prosječna veličina domaćinstva osoba bh. porijekla u 2008. godini iznosila je 2,97 člana. Od 58.000 porodica s referentnom osobom iz BiH, nešto više od jedne petine (22,9 %) bilo je bez djece, 28,6 % imalo je jedno dijete, dok je više od jedne trećine (35,5 %) imalo dvoje djece (Statistik Austria, 2009).

Biološka (dobno-spolna) struktura

Brojčani odnos bh. migrantica i migranata u Austriji nije u idealnom skladu zbog nešto većeg broja muškaraca⁷ koji su u prošlosti bili skloniji migriranju (selektivnost migranata prema spolu). Međutim, spolna asimetričnost u cijelosti je minimalna, čak i povoljnija u usporedbi s državljanima Austrije, te je nešto izraženija tek u starijim dobnim grupama. Mnogi faktori i procesi, kao što su spajanje porodica, rađanje, nepostojanje selektivne migracije u ratnim okolnostima, ali i trend "feminizacije migracija" (pojam: Castles i Miller, nav. prema Giddens, 2006), doprinijeli su uravnoteženju broja doseljenica i doseljenika iz BiH.

Prema rezultatima popisa stanovništva u Austriji iz 2001. godine, mladi (predradni) kontingent (0-14 godina) činio je četvrtinu (24,89 %) ukupne populacije bh. državljana. Ako se uzme u literaturi paralelno važeća viša starosna granica za određivanje mladog stanovništva, koja ubraja i osobe iz dobne grupe 15-19 godina, tada broj mladih iznosi 34.823 (32,23 %), odnosno gotovo trećinu ukupnog broja bh. državljana u kritičnom trenutku popisa, što je za evropske demografske prilike relativno visok udio. Međutim, ako se sagleda aktuelna dobna struktura ukupne populacije migranata bh. porijekla, a ne samo državljana BiH, udio mladih je niži, tako da bi prostorna projekcija starosne piramide,⁸ zbog prevalencije srednjovječnih generacija, asocirala na oblik plasta sijena ili košnice.

Dakle, dobna struktura bh. migrantske populacije u Austriji pokazuje obilježja zrelog (stacionarnog) tipa u pogledu omjera mladih i starih, nivoa rodosti, stadija demografskog starenja itd.

Obrazovna struktura

Uvid u obrazovni sastav bh. migranata u Austriji bitno je izvršiti iz nekoliko razloga:

- obrazovanje je ključni faktor u formiranju ljudskog kapitala (Keely, 2010: 5);
- u kontekstu socijalnog porijekla djece bh. migranata i njihove "obrazovne sudbine" (Bourdieu i Passeron, 1990) jer je veliki dio njih iz radničkih porodica;
- obrazovno postignuće/stečena kvalifikacija u uskoj je korelaciji s (budućim) profesionalnim statusom migranata i njihovih potomaka;
- zbog važnosti obrazovne funkcije ne samo u projektiranju jedne od alternativnih tendencija: socio-ekonomska reprodukcija ili uzlazna društvena pokretljivost druge generacije migranata (usp. Waters, 1997; Haralambos i Holbron, 2002; Kirszbaum et al., 2009), nego i u integracijskom procesu.

Unatoč usaglašenim stavovima među OECD članicama o poželjnosti i koristima regrutiranja visokoobrazovanih migranata, od zemlje do zemlje njihov procenat uvelike varira u ukupnom broju imigranata dobi 15 i više godina. Austrija je tako sa samo oko 11 % visokoobrazovanih imigranata (podatak iz 2001. godine) svrstana u grupu imigracijskih zemalja s niskim udjelom ove doseljeničke kategorije (OECD, 2008). Najbrojniji imigranti u Austriji, koji potječu iz tradicionalno iseljeničkih zemalja, Turske i zemalja bivše Jugoslavije,⁹ imaju evidentno niži nivo obrazovanja od domicilnog stanovništva, ali i od doseljenika iz zemlja EU-15, naročito iz Njemačke. Time je po osnovu obrazovne strukture pojedinih migrantskih grupa primjetna diferencijacija na visokoobrazovanu i na manje obrazovanu stranu radnu snagu.

Prema podacima popisa stanovništva iz 2001. godine, broj migranata rođenih u BiH dobi od 15 i više godina - prema do tada najvišem stečenom nivou obrazovanja, odnosno prema prethodno završenoj školi - koji su obuhvaćeni popisom iznosio je 119.016 (=100 %) (61.057 muških i 57.959 ženskih osoba).

Više od polovine (55 % ili 64.935, od toga 28.327 muškarca i 36.608 žena) osoba rođenih u BiH imalo je potpuno ili nepotpuno osnovno obrazovanje¹⁰ odnosno općeobrazovnu obaveznu školu [ISCED¹¹ 1 / 2]. Zanat [ISCED 3B] je izučilo ukupno 37.768 osoba bh. porijekla (ili 32 %), od čega očekivano veći broj muškaraca, njih 25.697. Sa završenom srednjom stručnom školom [ISCED 3B] registrirano je 6.013 bh. migranata (2074 muškaraca i 3939 žena), što odgovara relativnom iznosu od 5,1 %. Završenu općeobrazovnu višu školu (gimnaziju) [ISCED 3A] imalo je 3535 osoba, od čega 2140 (60,54 %) žena, dok je višu stručnu školu [ISCED 4A] završilo 3620 bh. migranata sa skoro jednakim udjelom muškaraca (1802) i žena (1818). Diplomom pedagoške visoke škole ili neke od akademija steklo je 366 osoba rođenih u BiH, a diplomu koledža njih 221 [ISCED 5B]. Tercijarni (univerzitetski) nivo obrazovanja, uključujući i završen studij na stručnim visokim školama [ISCED 5A], dosegnulo je samo 2,15 % bh. migranata (1507 muškaraca i 1051 žena) (Statistik Austria, 2005).

Da bi se dobila potpunija slika obrazovne strukture bh. migranata, potrebno je raspolagati podacima o tome gdje su se radno aktivne osobe školovale - u BiH, Austriji ili kombinirano - budući da ti podaci signaliziraju razlike u jezičnoj kompetenciji, ali i uzroke dekalifikacije. Ta se pojava, naime, može dovesti i u vezu s nejednakom vrijednošću nacionalnih i diploma stečenih u zemlji porijekla, za koje je procedura priznavanja administrativno vrlo zahtjevna. Ukoliko priznavanje istovrijednosti obrazovnih kvalifikacija izostane, njihovi vlasnici praktički su eliminirani iz konkurencije i time dovedeni u tržišno inferioran položaj.

Imajući u vidu da je obrazovanje višegodišnji proces, klasificiranje stanovništva u skladu s obilježjem *prethodno završena škola / postignuto obrazovanje* sugerira da je stvarna obrazovna slika promatrane populacije povoljnija od prikazanog statističkog stanja. Dakle, primjenom navedenog načela, registrirani obrazovni nivo osoba koje studiraju ili pohađaju srednju školu u određenome smislu je degradiran jer su oni na putu stjecanja višeg stepena obrazovanja.

Prema podacima recentne školske statistike o osnovnom i srednjem obrazovanju (školska 2010/2011. godina), od ukupno 109.316 učenika/ica sa stranim državljanstvom, njih 11,73 % (12.824) su državljani BiH.

Tabela 5. Distribucija učenika/ca s bh. državljanstvom prema tipovima škola u školskoj 2010/2011.

Svega	Odabrani tipovi škola								
	Niža osnovna škola	Viša osnovna škola	Specijalna škola	Politehničke škole	Nova srednja škola	(AHS) Općeobrazovna viša škola (gimnazija)	Zanatska škola	(BMS) Srednja stručna škola	(BHS) Viša stručna škola
12.824	3.792	3.056	195	374	675	1.200	1.260	830	1.442
Od toga učenice									
6.064	1.777	1.410	67	144	332	680	401	452	801

Izvor: Statistik Austria, 2012b.

Fokusrajući se na broj gimnazijalaca/ki (1200), jer polažu maturski ispit koji je preduvjet za upis na koledže, visoke škole, akademije i univerzitete, s velikom vjerovatnoćom može se pretpostaviti da će oni nastaviti daljnje školovanje na univerzitetima i time realizirati svoje obrazovne aspiracije.¹² No, i za učenike/ce srednjih stručnih i zanatskih škola, koje češće pohađaju djeca stranih državljana, postoji mogućnost polaganja stručnog ispita zrelosti, ako se odluče za studiranje na nekoj od visokoškolskih ustanova.

U zimskom semestru akademske 2010/2011, na javnim univerzitetima u Austriji studiralo je 2523 državljana BiH (4,3 % svih redovnih studenata), od kojih 63 % (1606) s mjestom studiranja u Beču, a 28 % (708) u Gracu. Od zemalja bivše Jugoslavije, najbrojniji su studenti iz BiH,¹³ s tim da su prema brojnosti stranih studenata na prvom mjestu državljani Njemačke, potom Italije pa Turske (Statistik Austria, 2012b).

Ovaj trend ekspanzije akademskog obrazovanja među migrantima iz BiH stvara solidne pretpostavke za njihovo bolje pozicioniranje na austrijskom tržištu rada po okončanju studija, uz uvjet da nema diskriminacije, kao ni pojave ekstremne dekvifikacije. Osim toga, porast broja visokoobrazovanih osoba bh. porijekla, uz simultano smanjivanje udjela onih koji su stekli niži (sekundarni) stepen obrazovanja, u dogledno vrijeme će utjecati na kvalitativno prekomponiranje obrazovnog sastava.

Ekonomska struktura

Ekonomska struktura bh. imigranata bit će razmatrana u užem smislu, a obuhvatit će sljedeća obilježja: ekonomsku aktivnost, djelatnost, zanimanje i modalitete položaja u zanimanju.

Položaj bh. migranata na austrijskom tržištu rada ne treba promatrati neovisno o širem socio-ekonomskom kontekstu jer usredotočenost isključivo na bh. iseljeničku zajednicu nosi sa sobom povećan rizik od izvođenja pogrešnih zaključaka koji bi bili posljedica krive interpretacije raspoloživih podataka.

(Ne)zaposlenost, kao jedan od ključnih indikatora strukturne integriranosti i socijalne uključenosti doseljenika u zemlji primitka, u statusnom smislu generira vrlo markantnu podjelu na imigrante koji, ako su u radnom odnosu, imaju viši životni standard (i općenito bolji kvalitet života) i one koji su, zbog nezaposlenosti, ne samo socijalno deprivilegirani nego i društveno marginalizirani. S druge strane, vrste poslova na kojima je, skoro pa ekskluzivno, angažirana strana radna snaga, zbog loših uvjeta rada i niskih zarada, nerijetko imaju negativnu konotaciju i bivaju označeni kao niskorangirani, a time i nepoželjni, jer su teški, nesigurni, rizični za zdravlje, potcijenjeni, a neki i ponižavajući. Takva situacija u kojoj su migranti "(...)raspoređeni u društvu tako da obavljaju niže društvene djelatnosti (...)" (Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja, 1998: 55) u odnosu na domaću radnu snagu mogla bi se etiketirati kao najeklatantniji oblik etničke stratifikacije.

Slijedom uvodnih napomena, u nastavku će se dati sumarni prikaz aktivnih migranata, u prvom redu bh. porijekla, prema navedenim obilježjima.

Stopa zaposlenosti osoba rođenih izvan Austrije permanentno je ispod prosjeka. Međutim, izuzetak predstavljaju bh. migranti jer su upravo oni imali najviši udio zaposlenih u drugom kvartalu 2008. godine; barem osam od deset osoba bh. porijekla (79,3 %, odnosno 110.800) u referentnom je periodu bilo zaposleno. Iako nezaposlenost u prvom redu pogađa osobe koje posjeduju strano državljanstvo, to nije slučaj s državljanima BiH koji žive i rade u Austriji. Naime, nakon državljana SR Njemačke, koji predstavljaju skoro tri četvrtine zaposlenih iz zemalja EU-15, slijede državljanima BiH s nešto nižom stopom zaposlenosti (76,5 % ili 52.900 zaposlenih; podatak iz 2008. godine), ali opet višom od austrijskih državljana (+ 3,3 procentna boda). Čini se važnim istaknuti podatak da među zemljama porijekla imigrantica, žene rođene u BiH prednjače jer je njihova stopa zaposlenosti sa 73,5 % bila znatno iznad prosjeka, čak i viša nego kod žena rođenih u Austriji (Statistik Austria, 2009).

Natprosječne stope zaposlenosti i muškaraca (85,1 %) i žena (73,5 %) rođenih u BiH, koje su ujedno i najviše u poređenju s cjelokupnim aktivnim stanovništvom Austrije, ukazuju na nepostojanje spolno specifičnog dispariteta u pogledu sudjelovanja na tržištu rada.

Među doseljeničkim grupama uočljive su razlike u stepenu integriranosti na austrijskom tržištu rada. U analizi rezultata Ankete o radnoj snazi provedenoj 2008. godine iznesena je ocjena da su bh. doseljenici, uz njemačke, relativno dobro integrirani u austrijsko tržište rada.

Enormno visok procenat (91,2 %) svih migranata u drugom kvartalu 2008. godine ubrajao se u nesamostalne djelatnike, dakle zaposlenike koji rade za račun, uglavnom, privatnih poslodavaca; manje od 4 % osoba iz BiH obavljalo je samostalnu djelatnost. Pretežni dio ovog ionako vrlo niskog procenta samozaposlenih bh., kao i ostalih, migranata povezan je sa tzv. etničkim poduzetništvom (engl. *Ethnic Entrepreneurship*) i to prvenstveno u oblasti ugostiteljstva i trgovine (Aigner, 2011).

Uz administrativne prepreke koje stoje na putu pokretanja vlastitog *bussinessa*, dodatni razlog za minoran procenat samozaposlenih među bh. migrantima leži u pomanjkanju poduzetničkog duha, što se može pripisati navikama iz socijalističkog razdoblja.

Osim u proizvodnom obrtu, muškarci rođeni u inostranstvu naročito su koncentrirani u građevinarstvu; četiri od deset migranata zaposlena su u ove dvije branše (41,4 %). Muškarci porijeklom iz BiH također su u visokom procentu zastupljeni u građevinarstvu: više od jedne trećine zaposlenih upravo je u ovoj branši našlo svoje radno mjesto (35,2 %). Više od jedne četvrtine ili 26,2 % bh. migranata obavljalo je neko iz palete zanatskih zanimanja ("plavi ovratnici"), pri čemu skoro svaki drugi muškarac (45,6 %) radi na zanatskim i srodnim poslovima. Istovremeno, izuzetno nizak procenat bh. migranata, i inače stranaca, službenički je i namještenički kadar u javnoj upravi. Udio bh. migranata zaposlenih u tercijarnom (uslužnom) sektoru iznosio je 58 %, dok je preostalih 42 % radilo u sekundarnom sektoru (industrija, građevinarstvo i proizvodno obrtništvo) (Statistik Austria, 2009).

Zastupljenost velikog dijela bh. i drugih migranata u tercijarnom sektoru potvrđuje konstataciju da se "(...) strana radna snaga infiltrirala i u druge sektore, a ne samo u sekundarni, opet s jasnom tendencijom zauzimanja niskostatusnih poslova i povratnom spregom - poslovi na kojima se (lakše) zapošljavaju imigranti upravo dobivaju (ili učvršćuju) svoju manje tržišnu i društvenu vrijednost" (Mesić, 2002: 107).

Godine 2008, više od jedne četvrtine zaposlenika rođenih u inostranstvu bilo je previše kvalificirano (28 %). Nasuprot njima, 10 % onih koji su rođeni u Austriji smatrali su da ne rade posao koji odgovara njihovom obrazovanju.¹⁴ Naročito visok udio dequalificiranih u radnom odnosu zabilježen je kod migranata/ica iz BiH (35,7 %), s tim da su žene više pogođene ovom negativnom pojavom (Statistik Austria, 2009).

Austrijsko tržište rada pridaje veliku važnost formalnim kvalifikacijama, što pred migrante postavlja određene izazove. Međutim, kvalifikacije stečene u inostranstvu (u zemlji porijekla migranata) ne mogu se adekvatno vrednovati tako što bi se dobio posao u struci (Krause i Liebig, 2011).

Iz predočenih podataka zapaža se ambivalentnost pozicije bh. migranata na austrijskom tržištu rada: respektabilna visina zaposlenosti ne ispoljava se i na kvalitativnom planu, s obzirom na to da oni u značajnom procentu popunjavaju manje prestižna radna mjesta, koja uobičajeno nisu privlačna indigenom stanovništvu.

Kako se unutargeneracijska uzlazna mobilnost - od manuelnog radnika do *bijelog ovratnika* (Giddens, 2006) - svodi tek na sporadične slučajeve, istraživačku pažnju trebalo bi usmjeriti na intergeneracijsku mobilnost, komparirajući profesionalni status potomaka bh. migranata s profesionalnim statusom njihovih roditelja. Načelna izjednačenost šansi za karijerni napredak djece sa migracijskom pozadinom i bez nje,¹⁵ ukoliko se zadovolje kvalifikacijski kriteriji, može imati presudnu ulogu za porast stope uzlazne socijalne mobilnosti u perspektivi.

Zaključna zapažanja

Bosanskohercegovački migranti u Austriji izuzeti su iz nepovoljne statistike kada je riječ o stopi zaposlenosti i muškaraca i žena, te trendu poboljšanja obrazovne strukture, u poređenju s nekim doseljeničkim grupama, u prvom redu onim koje potječu iz zemalja izvan EU zone.

Budući da su migranti porijeklom iz BiH pretežno nastanjeni u urbanim sredinama, otvara im se potencijalno bolja socio-ekonomska perspektiva, naročito onima koji su odrasli i obrazovanje stekli u Austriji. S druge strane, gradski način života i usvajanje kulturnih vrijednosti društva zemlje primitka postepeno će utjecati i na prilagodbu njihovog reproduktivnog ponašanja modelu svojstvenom domicilnom stanovništvu. Moguće snižavanje fertiliteta, koji je već nedostatan za zamjenu generacija, neminovno će izazvati poremećaje u dobroj strukturi i sljedstveno tome potaknuti intenzivnije starenje populacije bh. migranata.

Iako se bh. migrantska grupa svojom impozantnom zaposlenošću ističe među drugima, signifikantan procenat njenih pripadnika također se suočava s negativnim pojavama na tržištu rada poput dequalifikacije i, općenito, prezastupljenosti na niskorangiranim poslovima. S tim u vezi, buduća istraživanja trebala bi se pozabaviti problematikom međugeneracijske društvene pokretljivosti, uz pravljenje usporedbe između stepena obrazovanja i tržišnog ishoda prve i druge generacije osoba bh. porijekla na nivou iste porodice. Iz rezultata takvih istraživanja jasno bi se vidjelo da li princip istovjetnih mogućnosti za profesionalni uspjeh - a time i za postizanje boljeg društvenog položaja - osoba sa migracijskom pozadinom i bez nje generalno vrijedi i u praksi te, ako bi se ustanovila niska stopa uzlazne mobilnosti, koji su eventualni uzroci toga.

Bilješke

¹Austrija je između 1992. i 1995. godine prihvatila oko 90.000 izbjeglica iz Bosne i Hercegovine kojima je najprije dodijeljena privremena boravišna dozvola. Po završetku rata, otprilike se trećina njih vratila u svoju domovinu, dok se oko 60.000 osoba uspješno integriralo na tržište rada i ostalo živjeti u Austriji (Krause i Liebig, 2011).

²Autorica Wertheimer-Baletić ukazuje na vrlo značajnu posljedicu vanjskih migracija koje "(...) odnose sa sobom prethodne investicije društva i obitelji u odgoj, školovanje, zdravstvenu i socijalnu zaštitu migranata" (Wertheimer-Baletić, 1999: 323).

³Prema definiciji korištenoj prilikom popisa stanovništva u Austriji iz 2001. godine, pojam "Austrijanac" ("Österreicher") osnovna je jedinica skupa "stanovništvo". On obuhvata sve osobe koje posjeduju austrijsko državljanstvo, dakle uključujući i one koji pored austrijskog posjeduju i državljanstvo strane zemlje (Statistik Austria, 2005).

⁴ Premda je tokom posljednjih nekoliko godina dodijeljen znatno manji broj državljanstava Austrije, zbog rigoroznijih uvjeta koji su stupili na snagu izmjenom Zakona o državljanstvu, državljani BiH su se i 2010. i 2011. godine nalazili na prvom, odnosno drugom mjestu, među više od stotinu zemalja čije su državljanstvo imigranti do tada posjedovali.

⁵ Uzrasne grupe od punoljetstva do kasnih tridesetih godina procentualno su najzastupljenije među migrantima, pogotovo ako se radi o ekonomskom tipu migracija. Unutar ovog dobnog raspona, dvadesetogodišnjaci su, prema brojnim istraživanjima, *najmobilnija* grupa, zato što su fleksibilniji i sposobniji prilagoditi se novim okolnostima, te generalno spremniji odgovoriti izazovima te iskoristiti mogućnosti koje im se pružaju u useljeničkom društvu.

⁶U povoljne socio-ekonomske uvjete života svakako spadaju i stimulatивne mjere porodične politike Austrije.

⁷Od 134.402 bh. migranata (podatak iz 2001. godine), 69.010 bili su muškarci, a 65.392 žene; koeficijent maskuliniteta (broj muškarca na 1000 žena) u navedenoj godini iznosio je 1,055 (izračunato na temelju podataka iz publikacije *Volkszählung 2001*, Statistik Austria, 2007).

⁸Grafički prikaz dobno-spolnog sastava stanovništva po petogodišnjim dobnim grupama u formi populacijske piramide reflektira minule, oslikava recentne i daje osnov za predviđanje budućih demografskih kretanja.

⁹Ipak, u usporedbi sa obrazovnim sastavom najbrojnijih migrantskih grupa, Srbije i Turske, migranti rođeni u BiH, prema podacima popisa iz 2001. godine, imali su nešto veći broj visokoobrazovanih osoba, kao i neznatno niži udio osoba s druge krajnosti obrazovne *skale* (primarni stepen obrazovanja).

¹⁰Općeobrazovna obavezna škola je najniži nivo obrazovanja od kojega se polazi pri razvrstavanju osoba prema obilježju *prethodno završena škola*. Stoga su ovom kategorijom obuhvaćene i osobe koje nisu završile opće obavezno školovanje (četverogodišnju, višu osnovnu, posebnu ili politehničku školu) (Statistik Austria, 2005).

¹¹ISCED je akronim *međunarodne standardne klasifikacije obrazovanja* (engl. *International Standard Classification of Education*).

¹²Ulrich Beck je u svom djelu "Rizično društvo" simbolično označio "(...) skok u srednju školu ili u gimnaziju kao skok na 'spasonosnu obalu' moguće profesionalne budućnosti" (Beck, 2001: 262).

¹³Transfer studenata iz Bosne i Hercegovine u Austriju poprimio je odlike lančane migracije (engl. *chain migration*) jer srodnici, prijatelji i poznanici posreduju prilikom upisa na austrijske univerzitete, pružajući ne samo bitne informacije već često i širu logističku podršku (predaja upisne dokumentacije, smještaj te drugi vidovi konkretne pomoći). Te socijalne veze rezultirale su uspostavom migracijske *sheme* koja se pokazala dosta djelotvornom u realizaciji odlaska bh. državljana na studije u Austriju.

¹⁴U publikaciji MIPEX (Migrant Integration Policy Index) navodi se da je uzrok tome komplicirani

administrativni postupak priznavanja kvalifikacije stečene u inostranstvu, koji otežava pronalazak adekvatnog posla (Huddleston et al., 2011).

¹⁵U godišnjaku "migration & integration" za 2011. godinu istaknuto je da su, za razliku od prve generacije migranata, osobe druge generacije prema zaposlenosti i strukturi zanimanja skoro izjednačene sa osobama bez migracijske pozadine (Statistik Austria, 2011).

Literatura

Aigner, P. (2011) „Ethnische Unternehmen“ und „Ethnic Entrepreneurs“ in Österreich. *International Migration Press (IMP)*. [online]. Dostupno na: http://migrationstudies.at/Ethnische_Unternehmen_Austria.pdf [pristupljeno 19. 08. 2012].

Bek, U. (2001) *Rizično društvo: u susret novoj moderni*. Beograd: Filip Višnjić.

Bernhardt, E., Goldscheider, F. and Goldscheider, C. (2007) Integrating the second generation: Gender and family attitudes in early adulthood in Sweden. *Zeitschrift für Familienforschung*, 19 (1), pp. 5070.

Bourdieu, P. and Passeron, J.-C. (1990) *Reproduction in Education, Society and Culture*. London, Newbury Park, New Delhi: SAGE Publications.

Gidens, E. (2006) *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.

Haralambos, M. i Holborn, M. (2002) *Sociologija: teme i perspektive*. Zagreb: Golden Marketing.

Heršak, E. (ur.) (1998) *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.

Huddleston, T. et al. (2011) *Migrant Integration Policy Index (MIPEX)*. Brussels: Council and Migration Policy Group [Internet] Dostupno na: www.mipex.eu [pristupljeno 19. jula 2012].

Huschek, D., Liefbroer A.C. and Valk, H.A.G. de (2010) First union timing among second generation Turks in Europe: The role of parents, peers and institutional context. *Demographic Research*. 22(16), pp. 473504.

Keely, B. (2010) *Ljudski kapital: kako ono što znate oblikuje vaš život*. Beograd: Ministarstvo prosvete Srbije i Zavod za udžbenike.

Kirszbaum, T., Brinbaum, Y. and Simon, P. (2009) The Children of Immigrants in France: The Emergence of a Second Generation. *Innocenti Working Paper*. no. 2009-13. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.

Krause, K. and Liebig, T. (2011) The labour market integration of immigrants and their children in Austria. *OECD Social, Employment and Migration Working Paper No. 127*. Paris: OECD Publishing.

Mesić, M. (2002) *Međunarodne migracije: tokovi i teorije*. Zagreb: Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta.

Ministarstvo sigurnosti BiH (2011) *Migracioni profil Bosne i Hercegovine za 2010. godinu*. [Internet] Dostupno na: <http://www.mhrr.gov.ba/iseljenistvo/Publikacije/Migracioni%20profil%20za%202010.pdf> [pristupljeno 02. augusta 2012].

Nimwegen, N. van and Erf, R. van der (eds.) (2010) *Demography Monitor 2008; demographic trends, socio-economic impacts and policy implications in the European Union*. Monitoring report prepared by the European Observatory on the Social Situation - Demography Network. NIDI report nr. 82. Amsterdam: KNAW Press.

Prskawetz, A., Sobotka, T., Buber, I., Engelhardt, H., Gisser, R. (2008) Austria: Persistent low fertility since the mid-1980s. *Demographic Research*. [online]. 19 (12), pp. 293360. Dostupno na: <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/12/19-12.pdf> [pristupljeno 19. jula 2012].

Statistik Austria (2009) *Arbeits- und Lebenssituation von Migrantinnen und Migranten in Österreich: Modul der Arbeitskräfteerhebung 2008*. Wien: Statistik Austria. [Internet] Dostupno na: www.statistik.at [pristupljeno 19. jula 2012].

Statistik Austria (2007) *Bevölkerung 2001 nach Geburtsland, Staatsangehörigkeit und Geschlecht*. [Internet] Dostupno na: www.statistik.at [pristupljeno 19. jula 2012].

Statistik Austria (2012a) *Bevölkerungsstand*. Wien: Statistik Austria. [Internet] Dostupno na: www.statistik.at [pristupljeno 19. jula 2012].

Statistik Austria (2012b) *Bildung in Zahlen*. Wien: Statistik Austria. [Internet] Dostupno na: www.statistik.at [pristupljeno 19. jula 2012].

Statistik Austria (2012c) *Statistik der Einbürgerung*. Wien: Statistik Austria. [Internet] Dostupno na: www.statistik.at [pristupljeno 19. jula 2012].

Statistik Austria (2011) *migration & integration: zahlen.daten.indikatoren 2011*. Wien: Statistik Austria. [Internet] Dostupno na: www.statistik.at [pristupljeno 19. jula 2012].

Statistik Austria (2005) *Volkszählung: Bildungsstand der Bevölkerung*. Wien: Statistik Austria. [Internet] Dostupno na: www.statistik.at [pristupljeno 19. jula 2012].

Statistik Austria (2002) *Volkszählung: Hauptergebnisse I - Österreich*. Wien: Statistik Austria. [Internet] Dostupno na: www.statistik.at [pristupljeno 19. jula 2012].

Statistik Austria (2004) *Volkszählung: Hauptergebnisse II - Österreich*. Wien: Statistik Austria. [Internet] Dostupno na: www.statistik.at [pristupljeno 19. jula 2012].

OECD (2008) *International Migration Outlook: SOPEMI*. Paris: OECD.

Waters, M. (1997) Inequality after Class. In: Owen, D. (ed.) *Sociology after Postmodernism*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.

Wertheimer-Baletić, A. (1999) *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: Mate.

Zeman, K., Sobotka, T., Gisser, R., Winkler-Dworak, M., Lutz, W. (2011a) *Geburtenbarometer Vienna: Analysing Fertility Convergence between Vienna and Austria*. VID Working Paper 07-2011, Vienna: Vienna Institute of Demography.

Zeman, K., Sobotka, T., Gisser, R. i Winkler-Dworak, M., (2011b) *Geburtenbarometer 2010*. Wien: Institut für Demographie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. [Internet] Dostupno na: http://www.oew.ac.at/vid/download/Geburtenbarometer_Ergebnis_2010.pdf [pristupljeno 19. jula 2012].

Bosanci u Norveškoj: integracija bosanskih migranata i njihovih potomaka u norveškom društvu*

Sažetak

U ovome radu predstavljamo podatke koji se odnose na niz relevantnih pokazatelja integracije Bosanaca u Norveškoj. Tvrdimo da tri čimbenika objašnjavaju relativno uspješnu prilagodbu Bosanaca životu u Norveškoj: prvi, njihovo socijalno podrijetlo i kontekst iz kojeg dolaze; drugi, način dolaska i imigracijski obrasci; i treći, kontekst prijma s kojim su se susreli pri dolasku u zemlju. Podatci na kojima se temelje naše analize u najvećoj mjeri dolaze iz velikih istraživanja, koje je Ured za statistiku Norveške proveo među deset najvećih "nezapadnih" migrantskih skupina u Norveškoj. U ovome radu ukazujemo na to da Bosanci nisu među najstarijim imigrantskim skupinama u Norveškoj. Međutim, u odnosu na mnoge rezultate integracije, uključujući i obrazovnu integraciju bosanske mladeži i postignuti životni standard, čini se da su bosanski migranti komparativno prilično uspješni.

Ključne riječi: *bosanski imigranti, potomci, pokazatelji integracije, nezapadni imigranti, Norveška*

Uvod

U ovome radu pravimo usporedbu obrazaca integracije koji su uočeni među imigrantima iz Bosne¹ s trendovima prisutnim među imigrantima iz drugih zemalja. Kontekstuiramo našu analizu na više načina. Poglavitito, uspoređujemo rezultate prijma i integracije Bosanaca s obrascima integracije drugih izbjegličkih skupina u Norveškoj. Prvenstveno nam je fokus na ekonomskoj integraciji bosanskih imigranata i obrazovnoj integraciji bosanske mladeži. Drugo, ispitujeemo kontekste iz kojih dolaze i bosanske migracijske obrasce. Treće, nadahnuti radom Portesa i Zhoua (1993), razmatramo 'kontekst prijma', gdje pravimo razliku između norveške politike integracije izbjeglica prema Bosancima i stavova i predrasuda društva o imigrantima.

Podatci koje u ovom radu predstavljamo temelje se na najnovijoj velikoj studiji o integraciji imigranata koja se provodila u razdoblju od 2005. do 2006. godine. U to vrijeme, Ured za statistiku Norveške svrstavao je imigrante u dvije kategorije, one iz zapadnih i one iz nezapadnih zemalja. Prema ovoj podjeli, zapadne zemlje uključuju Zapadnu Europu, SAD, Kanadu i Oceaniju (Australiju i Novi Zeland). Nezapadne zemlje uključuju Aziju s Turskom, Afriku, Latinsku Ameriku i Istočnu Europu, u koju spada i Bosna i Hercegovina. Uzorak je uključivao 3.053 ispitanika podrijetlom iz Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore (koja više ne postoji kao jedna zemlja), Turske, Irana, Iraka, Pakistana, Šri Lanke, Vijetnama, Somalije i Čilea.

* Ranija i dulja verzija ovoga rada objavljena je u 'The Bosnian Diaspora: Integration in Transnational Communities' (Bosanska dijaspora: integracija u transnacionalnim zajednicama) (Farnham, Ashgate, 2011). Rad je prilagođen uz odobrenje izdavača djela *Bosnians in Norway - How do They Adjust Compared with Other Refugee Groups?* (Bosanci u Norveškoj - Kako se prilagođavaju u usporedbi s drugim izbjegličkim skupinama) u Valenta, M., & Ramet, S. (ur). *The Bosnian Diaspora: Integration in Transnational Communities*, (Farnham, Ashgate, 2011) str. 83-104. Copyright, © 2011. Za više informacija o bosanskoj etničkoj zajednici u Norveškoj i njenim transnacionalnim angažmanima, vidjeti spomenutu knjigu.

Uzorak je bio reprezentativan za dane imigrantske populacije, a stopa je odgovora u istraživanju bila 64,2 %. U to vrijeme, imigrantsko stanovništvo iz ovih deset zemalja brojilo je oko 145.000 ljudi.

Informacije o obrazovnoj integraciji bosanskih mladih dobivene su iz različitih kvantitativnih studija koje se temelje na velikim, nacionalno reprezentativnim uzorcima (Henriksen, 2007; Bjørkeng i Dzamarija, 2011; Bakken i Elstad, 2012). U tumačenju podataka dobivenih istraživanjem, koristili smo vlastite kvalitativne podatke o Bosancima i drugim migrantskim skupinama u Norveškoj (Valenta i Berg 2003; Valenta, 2007, 2009a, 2009b; Valenta i Bunar, 2010), kao i nalaze iz drugih kvalitativnih studija (Lien, 1997; Berg, 2002; Knudsen 2005; Fuglerud i Engebriksen, 2006).

Rezultati integracije

U Norveškoj živi više od pola milijuna imigranata. Najveća imigrantska skupina 2012. godine bili su Poljaci, dok su Bosanci na četrnaestom mjestu. Kada je provedeno posljednje istraživanje 2005. 2006. godine, u deset najvećih imigrantskih skupina zabilježeno je da u Norveškoj živi 15.000 Bosanaca, što ih je činilo šestom najvećom imigrantskom skupinom.² Istraživanje iz 2005.2006. pokazalo je da su rezultati i obrazac integracije uočeni među Bosancima u Norveškoj donekle različiti od onih utvrđenih u drugim imigrantskim skupinama. Podatci su pokazali, između ostaloga, da su Bosanci postigli viši stupanj ekonomske, stambene i obrazovne integracije u odnosu na većinu drugih imigrantskih skupina koje su bile uključene u istraživanje. Iako su Bosanci, u prosjeku, vremenski kraće živjeli u Norveškoj nego pripadnici mnogih drugih velikih imigrantskih skupina (poput imigranata iz Pakistana, Turske, Vijetnama, Šri Lanke i Čilea),³ postigli su bolje rezultate od ovih skupina prema mnogim pokazateljima integracije.

Ekonomska integracija

Odabrali smo pozornost upraviti na neke od najčešće korištenih pokazatelja. Podatci o velikom broju drugih pokazatelja mogu se pronaći u radu Blom i Henriksen (2008) i u Henriksen, Østby, Ellingsen (2011). Polazimo od pokazatelja ekonomske integracije imigranata. Tablica 1. pokazuje prosječni prihod po kućanstvu (u NOK) nakon oporezivanja za 2005. godinu, po zemlji podrijetla.⁴

Tablica 1: Prosječni godišnji prihod nakon oporezivanja po kućanstvu, prema zemlji podrijetla (u NOK, tisuće)

Ukupno stanovništvo	Bosna i Herc.	Srbija	Turska	Irak	Iran	Pakistan	Vijetnam	Šri Lanka	Somalija	Čile
239	204	166	166	135	171	154	190	193	128	191

Izvor: Blom i Henriksen (2008).

Kako možemo vidjeti iz ove tablice, bosanska kućanstva imaju niži prihod u usporedbi s prosječnim iznosom za cijelu zemlju.⁵ Međutim, Bosanci imaju veći prihod po kućanstvu u usporedbi s ostalih deset imigrantskih skupina koje su sudjelovale u istraživanju. Primjećujemo da su razlike u prihodima između ovih deset skupina imigranata poprilično velike. Na primjer, razlika je između Somalaca, imigrantske skupine s najnižim prihodom, i Bosanaca oko dva puta veća od razlike između Bosanaca i Norvežana. Čini se da imigranti iz Vijetnama, Čilea, Šri Lanke i Bosne i Hercegovine imaju značajno više prihode od preostalih šest zemalja. Od ove četiri

skupine, Bosanci su najuspješniji, ali razlika između njih i preostale tri skupine nije velika, iznosi oko pet postotaka. Opći je utisak, stoga, da su Bosanci malo uspješniji od pripadnika ostale tri "uspješne" skupine, a znatno uspješniji od pripadnika preostalih šest skupina.

Istraživanje je pokazalo da Bosancima ide znatno bolje i u odnosu na druge pokazatelje integracije na tržištu rada. Prvo, Bosanci i Bosanke bilježe višu stopu zaposlenosti i stabilnije poslove od imigrantskoga prosjeka. Drugo, manje su koncentrirani u dijelovima tržišta rada u kojima nalazimo veće učešće imigranata, poput hotelijerstva i ugostiteljstva. Treće, manje su uključeni u različite vrste "etničkoga poslovanja" i više su orijentirani k norveškim poslodavcima i *mainstream* tržištu rada (Henriksen, 2007; Blom i Henriksen, 2008; Henriksen, Østby i Ellingsen, 2011).⁶

Drugi rezultati integracije

Kada govorimo o prostornoj i stambenoj integraciji, obrasci se integracije Bosanaca unekoliko razlikuju od onih koje uobičajeno uočavamo među nezapadnim imigrantskim skupinama. U Norveškoj, kao i u mnogim drugim zemljama, imigrantske se skupine nastoje koncentrirati u glavnome gradu i neposrednoj blizini glavnoga grada. Prema službenoj statistici norveške vlade, 30 postotaka svih imigranata živi u Oslu. Za neke imigrantske skupine (poput onih iz Pakistana, Maroka, Šri Lanke i Eritreje), ovaj je udio između 40 i 70 postotaka (Henriksen, 2007; Blom i Henriksen, 2008). Veliki broj imigranata živi u prenapučenim stanovima u etničkim susjedstvima koje odlikuju segregirane etničke mreže (Blom i Henriksen, 2008; Høydahl, 2009). Za razliku od ovih skupina, obrasci nastanjivanja Bosanaca više liče na rasuti obrazac nastanjivanja etničkih Norvežana.

Među Bosancima koji žive u glavnome gradu, možemo uvidjeti nižu koncentraciju u područjima s nižim prihodima u odnosu na imigrantski prosjek. Kako ćemo vidjeti, ovaj rasuti obrazac nastanjivanja Bosanaca može se velikim dijelom objasniti uspješnom primjenom "Strategije cijele Norveške", odnosno namjernim rasutim naseljavanjem izbjegličkih skupina širom zemlje, uključujući tu i male ruralne općine koje su prilično udaljene od metropolitanskih centara.

Što se tiče socijalne integracije, u smislu "povezivanja s Norvežanima", rezultati rada Bloma i Henriksena (2008) pokazuju da su Bosanci postigli bolje rezultate od mnogih drugih usporedivih skupina (vidjeti također: Valenta, 2008). Bosanci, u prosjeku, češće navode da imaju prijatelje Norvežane te da je veća vjerojatnoća da će se u slobodno vrijeme družiti s norveškim kolegama s posla nego pripadnici drugih imigrantskih skupina iz ovoga istraživanja (Henriksen, 2007; Blom i Henriksen, 2008; Valenta, 2008).

Obrazovna integracija bosanske mladeži

Pažnju usredotočujemo na obrazovna postignuća bosanske mladeži jer ona vjerojatno na najbolji način predviđaju buduću socijalnu mobilnost mladih u procesu integracije u norveško *mainstream* društvo. Nalazimo dvije glavne kategorije pojedinaca bosanskog podrijetla u norveškom obrazovnom sustavu: mladi koji su u Norvešku stigli kao djeca i mladi koji su potomci migranata ili Bosanci druge generacije.⁷ Ukoliko upotrijebimo niz uobičajenih pokazatelja obrazovne integracije, poput prosječnih ocjena učenika i stope nezavršavanja škole, možemo zaključiti da su obje kategorije bosanske mladeži komparativno uspješne. Na primjer, nedavno pripremljena izvješća o obrazovnim rezultatima učenika u srednjim školama pokazuju da Bosanci imaju najnižu stopu nezavršavanja škole u odnosu na ostale imigrantske skupine i etničke Norvežane (Bjørkeng i Dzamarija, 2011).

Studija autora Bakken i Elstad (2012) pokazuje da su ocjene bosanskih učenika u srednjoj školi bolje od prosječnih ocjena učenika imigranata, ali su i dalje lošije od onih domicilnog stanovništva i najuspješnijih manjinskih učenika poput onih sa šrilankanskim i vijetnamskim podrijetlom (Bakken i Elstad, 2012). Ipak, čini se da Bosanci imaju uspjeha kada govorimo o sudjelovanju u visokom obrazovanju. Podatci iz istraživanja pokazuju da je 38 postotaka bosanskih imigranata, koji su imali između 19 i 24 godine u vrijeme kada je provedeno istraživanje, bilo uključeno u neku vrstu tercijarnog obrazovanja. Odgovarajući postotak za sve imigrante je 18, a za etničke Norvežane 31. Što znači da je sudjelovanje u visokom obrazovanju ustvari veće među Bosancima nego među domicilnim Norvežanima.

Novije izvješće (Henriksen, Østbye i Ellingsen, 2011) pokazuje da je 39 postotaka od svih bosanskih imigranata i Norvežana rođenih u bosanskoj obitelji, u dobi od 19 do 24, sudjelovalo u tercijarnom obrazovanju. Tablica 2. se temelji na brojkama koje je predstavilo gore spomenuto izvješće i pokazuje učestalost učešća imigranata i imigrantica u tercijarnom obrazovanju 2009. godine. Kako možemo vidjeti, gotovo polovica žena bosanskog podrijetla, u dobi između 19 i 24 godine, pohađa tercijarno obrazovanje.

Tablica 2: Imigranti i osobe rođene u Norveškoj u imigrantskoj obitelji u dobi 19-24 u tercijarnom obrazovanju (%)

	N 6403	Bosna i Herc.	Kosovo	Turska	Irak	Iran	Pakistan	Vijetnam	Šri Lanka	Somalija	Čile
Ukupno	17	39	15	13	13	30	21	26	32	9	16
Muškarci	15	34	13	14	11	26	24	25	25	8	16
Žene	19	43	18	11	16	33	19	28	39	10	15

Izvor: Henriksen, Østbye i Ellingsen (2011).

U cijelosti, Bosanci su komparativno uspješni kada govorimo o njihovoj integraciji u norveško *mainstream* društvo. Naravno, bosanski se imigranti također suočavaju s problemima i poteškoćama, a prema većini pokazatelja blagostanja, Bosanci i dalje postižu niže rezultate od domicilnog stanovništva i imigrantskih skupina iz Zapadne Europe i Sjeverne Amerike. Međutim, kada uzmemo u obzir da govorimo o izbjegličkoj skupini koja je u zemlju stigla relativno nedavno, integracija je Bosanaca u norveško društvo bila poprilično uspješna. Dalje ćemo se u tekstu baviti objašnjenjima ovakvih rezultata integracije bosanskih imigranata.

Pojedinačne odlike

Prvo ćemo se osvrnuti na određene opće odlike imigrantske skupine. Većina Bosanaca u Norveškoj potječe iz velikih i gradova srednje veličine u Bosni. U prethodnoj smo studiji utvrdili da 30 postotaka Bosanaca u Norveškoj potječe iz triju najvećih gradova u Bosni i Hercegovini (Valenta i Berg, 2003). Nadalje, 29 je postotaka Bosanaca pohađalo visoko obrazovanje u inozemstvu, što je više od imigrantskoga prosjeka (24 %). Moglo bi se očekivati da, zbog podrijetla iz urbane i poluurbane srednje klase, Bosanci u Norveškoj imaju prednost u odnosu na prilagođavanje normativnim očekivanjima zemlje prijma, u usporedbi s nekim drugim imigrantskim skupinama koje, u velikoj mjeri, potječu iz ruralnih područja. Pronašli smo jasnu potvrdu te teze u prethodnoj studiji (Valenta, 2008).

Prema sociološkoj teoriji, ranije stečeno obrazovanje ne samo da utječe na uspjeh osobe na tržištu rada, već je povezana s obrazovnim rezultatima djece tih osoba (Bourdieu i Passeron, 1977; Boudon, 1974). Čini se da je prosječno ranije stečeno obrazovanje bosanskih roditelja (naročito oca) značajno veće od imigrantskoga prosjeka. Od svih imigranata u istraživanju (u dobi između 16 i 70 godina u vrijeme istraživanja), 15 postotaka je imalo roditelje s sveučilišnim obrazovanjem ili obrazovanjem višim od sveučilišnoga. Odgovarajući broj za Bosance je 27 postotaka. Stoga, ne možemo izuzeti mogućnost da se spomenuta visoka stopa sudjelovanja Bosanaca u norveškom tercijarnom obrazovanju može objasniti njihovim socijalnim podrijetlom.

Način dolaska, rodne uloge i obitelji s dvama prihodima

Pokazali smo ranije da Bosanke sudjeluju u izuzetno visokom stupnju u norveškom tercijarnom obrazovanju. Čini se da su Bosanke komparativno veoma uspješne i u radnoj snazi. Kada govorimo o integraciji na tržištu rada, trebamo uzeti u obzir činjenicu da su Bosanke aktivnije u radnoj snazi od žena iz drugih imigrantskih skupina. Rodna razlika u zapošljavanju u cjelokupnom stanovništvu (poglavito među domicilnim Norvežanima) iznosila je 7 postotaka, a odgovarajuća je razlika između Bosanki i Bosanaca ustvari niža i iznosi 6 postotaka. Najveća je rodna razlika uočena u afričkih i azijskih imigrantskih uposlenika; tu je razlika bila 14 postotaka u korist muškaraca (Daugstad i Sandnes, 2008: 29). U Norveškoj su obitelji s dvama prihodima ekonomski bolje stojeće od obitelji s jednim prihodom, te to djelomice objašnjava relativni uspjeh Bosanaca u odnosu na ekonomsku i stambenu integraciju. Kako je uobičajenije u Bosanaca da i žene i muškarci rade, njihov prihod u kućanstvu ima tendenciju da bude viši od prihoda ostalih imigrantskih skupina uključenih u istraživanje.⁸

Međutim, zašto su obitelji s dvama prihodima češće u Bosanaca nego u drugih imigrantskih skupina? U većini zemalja Istočne Europe, uključujući i socijalističku Jugoslaviju, postojao je visok stupanj sudjelovanja žena u radnoj snazi. Zbog toga je jedno moguće tumačenje da su vrijednosti i rodne uloge prisutne među Bosancima kompatibilnije s očekivanjima koja ima norveško tržište rada, u kojemu je norma da su i žene i muškarci aktivni u radnoj snazi. Međutim, treba spomenuti i to da je većina Bosanaca došla s obitelji. Imigranti u većini ostalih imigrantskih skupina stizali su kao pojedinci (obično se radilo o muškarcima), a obitelji su im dolazile kasnije putem različitih shema za spajanje obitelji. Mnoge studije ukazuju na to da migracijski proces može pojačati ovisnost žena o obitelji (Boyd 1997; Lien, 1997). Čini se da različiti obrasci migracije mogu utjecati na rodne uloge unutar obitelji i na sudjelovanje žena na tržištu rada, što zauzvrat utječe na prihod kućanstva imigranata i općenito integraciju obitelji. Bosanke su u Norvešku stigle zajedno s muževima i djecom. Zajedno su smješteni u prijamne centre za podnositelje zahtjeva za azil te su zajedno nastanjivani u norveškim općinama gdje su polazili različite programe za integraciju koje su vlasti nudile izbjeglicama. Neke su od tih žena norveški naučile čak i prije svojih muževa (Valenta, 2009b). Drugim riječima, migracija nije oslabila njihovu poziciju, što može biti slučaj kada supruge kasnije stignu putem shema za spajanje obitelji. Ove smo trendove uočili kada smo istraživali Bosance i Iračane u Norveškoj (Valenta, 2008, 2009b). U slučaju Iračanki koje su stigle shemom spajanja obitelji, migracija je pojačala već postojeće tradicionalne rodne uloge u kojima se od žena očekuje da budu odgovorne za domaću, a od muškaraca za javnu sferu. U slučaju Bosanki u ovoj studiji, koje su, kako je ranije navedeno, stigle zajedno s muževima, njihov je način migracije bio sukladan njihovim očekivanjima o aktivnom sudjelovanju u radnoj snazi i životu zajednice (Valenta, 2008, 2009b).

Kontekst prijma

Teorija segmentirane asimilacije sugerira da, pored socijalnog podrijetla i migracijskog obrasca migranata, u obzir trebamo uzeti i prirodu prijma s kojom su se imigranti susreli. Prema Portesu i Zhou (1993), kontekst prijma uključuje niz elemenata, uključujući i politike prema imigrantima vlade zemlje prijma (koje variraju od neprijateljskih i ravnodušnih do prijemčivih i visoko podržavajućih) i stavove i predrasude o imigrantima koje društvo ima.

Možemo tvrditi da se kontekst prijma s kojim su se suočili Bosanci u Norveškoj može definirati kao 'velikodušna vladina pomoć' kombinirana s 'nisko-predrasudnim društvenim prijemom', prema klasifikaciji konteksta autora Portes i Zhou (1993).

Vladina pomoć

U Norveškoj su izbjeglice iz Bosne dobivale kolektivnu "privremenu zaštitu" i pristup sustavu socijalne skrbi i tržištu rada, ali se podrazumijevalo da će se po okončanju rata vratiti u svoju zemlju ili podnijeti zahtjev za azil na pojedinačnoj osnovi (Brekke, 2001; Berg, 2002). Pored toga, norveške su vlasti Bosancima pružile velikodušnu pomoć za integraciju. Iako su i dalje bili pod privremenim režimom zaštite, imali su priliku polaziti tečajeve norveškoga jezika pod pokroviteljstvom države. Norveške su vlasti pomagale u preseljenju iz centara za prijam izbjeglica i podnositelja zahtjeva za azil u javne stanove u norveškim općinama. Godine 1996. privremeni status zaštite Bosanaca pretvorile su u stalnu zaštitu u okviru koje su omogućile Bosancima da podnesu zahtjev za norveško državljanstvo. Međutim, zbog ove "dvostrane politike", Bosanci su već bili počeli svoju integraciju u *mainstream* norveško društvo mnogo prije ove "amnestije". Zbog ovakve politike, prerazmjешteni su u lokalne općine i prošli kroz sveobuhvatnu jezičnu poduku. Mnogi su se već bili priključili aktivnoj radnoj snazi nekoliko godina nakon dolaska (Valenta i Bunar, 2010).

Bosanci su dobivali sveobuhvatnu pomoć od norveških vlasti u procesu ponovnog naseljenja, ali su bili rasuti širom zemlje, uključujući i male ruralne općine u rubnim dijelovima zemlje. Kada su 1990-ih godina stigle velike skupine Bosanaca, norveškim je vlastima ponestajalo mjesta u velikim općinama te su shvaćali to rasipanje bosanskih izbjeglica ne samo kao način da se spriječi koncentriranje u metropolitanskim područjima, već i kao strategiju za ubrzavanje integracije i obeshrabrivanje nastajanja etnički segregiranih urbanih zajednica (Djuve i Kavli, 2000; Valenta, 2008; Valenta i Bunar, 2010).

Ova takozvana "Strategija cijele Norveške" primijenjena je i na druge izbjegličke skupine, ali nikada ranije u toliko velikoj mjeri kao u slučaju Bosanaca. Poprilično se veliki broj Bosanaca stalno naselio u područjima svog prvobitnog naseljenja, za razliku od drugih izbjegličkih skupina koje su često migrirale iz područja svog prvobitnog naseljenja u metropolitanske centre. *Neki od razloga koji su citirani u studijama kao objašnjenje za sekundarnu migraciju i neuspjeh ruralnih područja da zadrže izbjeglice su: nedostatak socijalne integracije, poteškoće pri dobivanju zaposlenja, želja za životom u multikulturalnom urbanom okruženju, te želja za životom u blizini rodbine, prijatelja i dobro uspostavljenih etničkih zajednica* (Djuve i Kavli, 2000; Valenta i Bunar, 2010).

Neki se istraživači pozivaju na rasuti obrazac naseljavanja Bosanaca pri pokušaju da objasne zašto su Bosanci postigli višu razinu integracije od većine ostalih imigrantskih skupina (Henriksen, 2007). Ova pretpostavka podrazumijeva da rasuto naseljavanje vodi boljoj integraciji. Hipoteza kontakta zagovara da povećana blizina imigranata i autohtonog stanovništva dovodi do povećanja poštovanja među njima. Nadalje, sugerira da se rasipanjem kontakt povećava i dovodi do brže integracije imigranata i izbjeglica, te da rasipanje, istodobno, obeshrabruje nastanak društveno segregiranih etničkih zajednica i ohrabruje međuljudske i međugrupne kontakte koji prelaze etničke granice (Valenta, 2007: 284).

Ne možemo isključiti mogućnost da je rasuto naseljavanje Bosanaca ubrzalo njihovu integraciju u norveškim lokalnim zajednicama, ali zašto druge skupine nisu bile u mogućnosti iskoristiti tu prednost rasutog naseljavanja na način na koji su to učinili Bosanci? Treba napomenuti da nisu samo Bosanci bili rasuti po malim gradovima i ruralnim dijelovima Norveške, već se to radilo i s mnogim drugim izbjegličkim skupinama. Međutim, Bosanci su uglavnom ostajali na mjestima na kojima su prvobitno bili nastanjeni, dok su ostali migrirali u urbana područja. Moguće je da se zbog njihovog europskog podrijetla bosanski imigranti nisu doživljavali kao kulturno veoma različitim od lokalnoga stanovništva. Čini se da su imigranti koje autohtono stanovništvo ne smatra veoma različitim i koji su bili u stanju da se prilagode da bi dobili pristup primarnim lokalnim skupinama bolje snalaze u gustom društvu maloga grada. Mnogi su Bosanci na pozitivan način doživjeli male norveške gradove, naglašavajući jaku individualizaciju i osjećaj deetnifikacije svojih identiteta u svakodnevnom životu (Valenta, 2007).

Društveni prijam

Stavovi autohtonog stanovništva prema imigrantima (uključujući i način na koji poimaju određene etničke skupine i zemlje iz kojih one dolaze) utječu na putanje integracije imigranata. Imigrantske skupine koje su posebice stigmatizirane, ili koje su, na jedan etnocentričan način, definirane kao socijalno prerasličite od domaćina, doživljavaju veći otpor od etničke većine nego ostale skupine (Portes i Zhou, 1993).

Nažalost, istraživanje ne pruža nikakve podatke o tome na koji način etnički Norvežani doživljavaju pripadnike različitih imigrantskih skupina, ali pruža sveobuhvatne informacije o iskustvima diskriminacije među pripadnicima različitih etničkih skupina. Tablica 3. prikazuje zbrojni indeks za broj prijavljenih slučajeva doživljene diskriminacije prema zemlji podrijetla.⁹

Tablica 3: Doživljena diskriminacija po zemlji podrijetla (%)

	br 2053	Bosna i Herc.	Srbija	Turska	Irak	Iran	Pakistan	Vijetnam	Šri Lanka	Somalija	Čile
0 oblasti	56	70	63	49	42	36	62	67	74	34	58
1 oblast	26	22	22	26	34	32	26	25	20	28	27
2 oblasti	12	7	10	18	15	18	9	6	5	25	9
3 oblasti	5	1	3	7	7	10	2	2	1	9	5
4 oblasti	2	1	2	1	2	4	1	0	0	4	2

Izvor: Blom i Henriksen (2008).

Promatrajući rezultate predstavljene u tablici 3., uočavamo sličnosti s rezultatima koji se odnose na prihod po kućanstvu, a koji su predstavljene u tablici 1. Imigranti iz Vijetnama, Bosne i Hercegovine i Šri Lanke prijavljuju komparativno manji broj slučajeva doživljene diskriminacije, s oko dvije trećine ispitanika iz ovih skupina koji nisu naveli nijedan slučaj diskriminacije. Podsjećamo da su te tri skupine istodobno i tri skupine s komparativno visokim prihodom po kućanstvu. S druge strane, imigranti iz Somalije i Iraka, koji su imali komparativno nizak prihod, navode poprilično visoke stupnjeve doživljene diskriminacije.¹⁰

Treba napomenuti da su u Norveškoj relativno rijetka očita, nedvojbeno djela diskriminacije (Valenta, 2008), te da navođenja slučajeva diskriminacije često ovise o tumačenju dvosmislenih radnji (i o volji ispitanika da se prisjete i navedu te radnje) (Henriksen, 2007; Blom i

Henriksen, 2008). Pored toga, iskustva diskriminacije ovise i o mjeri do koje su migranti aktivni u oblastima života kojima prevlađuje etnička većina i o tome koliko često doživljavaju diskriminiranje od Norvežana u tim oblastima. U određenim kontekstima, segregirana etnička okružja mogu zaštititi imigrante od svakodnevne diskriminacije i rasizma. Zbog svog uvelike rasutog obrasca nastanjivanja, visoke angažiranosti u radnoj snazi i visokog stupnja povezivanja s etničkim Norvežanima, očekivano je da se Bosanci često susreću s Norvežanima. Istodobno, većina migranata iz Bosne navodi da nisu doživjeli diskriminaciju u Norveškoj. Tablica 3. pokazuje da je 70 postotaka imigranata iz Bosne navelo da nisu doživjeli diskriminaciju, a među onima koji su naveli da je jesu doživjeli, postoji ih samo nekoliko koji su rekli da su doživjeli diskriminaciju u više oblasti života. Kao što možemo vidjeti u tablici, istraživanje je pokazalo da je značajno veliki postotak ljudi iz mnogih drugih imigrantskih skupina (poput imigranata iz Somalije, Iraka, Turske i Irana) doživjelo diskriminaciju, kao i akumulaciju diskriminacije. Drugim riječima, nalazi su u tablici 3. sukladni našoj ranijoj pretpostavci da su se Bosanci susreli s prilično povoljnijim kontekstom društvenog prijma u usporedbi s mnogim drugim imigrantskim skupinama, odnosno da oni, u najmanju ruku, smatraju da je to tako. Zaista, mnoge studije ukazuju na to da se Bosancima u Norveškoj pripisuje povoljniji kolektivni identitet u odnosu na mnoge druge imigrantske skupine u Norveškoj (Brekke, 2001; Berg 2002; Valenta, 2008).

U svakodnevnome životu, ljudi razlikuju zapadne od nezapadnih imigranata: Europljane od onih koji nisu Europljani; kršćane od nekršćana, Bosance od Iranaca itd. (Alba, 2005). Svaka se od ovih kategorija različito vrednuje. Kolektivni identitet Bosanaca u Norveškoj ponekad uključuje više od jedne navedene kategorije, pružajući im različite prilike za pregovaranje (Valenta, 2009a). U slučaju Bosanaca u Norveškoj, dvije se specifične dimenzije njihovog kolektivnog identiteta čine važnijim od drugih: njihovo europsko podrijetlo i religija. Većina je Bosanaca u Norveškoj muslimanskog religijskog podrijetla. U trenutnom političkom i društvenom okružju, muslimanska religija i etnički/religijski markeri koji se povezuju s islamom vjerojatno su veoma važni u svakodnevnoj interakciji većine s manjinom. Mnogi Bosanci imaju jasno prepoznatljiva muslimanska imena i doživljavaju situacije i interakcije u svakodnevnom životu u kojima Norvežanima moraju objašnjavati svoju vezu s islamskom vjerom. U ovakvim situacijama, bosanski muslimani u Norveškoj ponekad dožive stigmatizaciju (Valenta, 2009a). Međutim, važna je i dimenzija europskog/neeuropskog (Valenta, 2009a; Valenta i Strabac, 2010). Naši bosanski ispitanici smatraju da su oni, kao Europljani, puno lakše prihvaćeni od pripadnika imigrantskih skupina s Bliskog Istoka, iz Afrike ili Azije (Valenta, 2008, 2009a).

Zaključak

Bosanci ne spadaju među najstarije imigrantske skupine u Norveškoj. Ipak, u odnosu na brojne rezultate integracije i postignuti životni standard, čini se da su Bosanci komparativno vrlo uspješni. Iako su njihovi prihodi i dalje znatno niži od prihoda koje imaju domicilni Norvežani, rastuća društvena mobilnost i postupna integracija Bosanaca u *mainstream* društvo očiglednija je u usporedbi s većinom drugih imigrantskih skupina iz ovoga istraživanja. Ovaj trend je posebno vidljiv ako promatramo društvenu integraciju bosanskih migranata koja je orijentirana k povezivanju s domaćim stanovništvom i izuzetno visoko učešće bosanske mladeži u visokom obrazovanju. U ovoj studiji navodimo da se trend koji je prisutan među Bosancima može uglavnom objasniti njihovim pojedinačnim naporima, socio-kulturnim podrijetlom i specifičnim načinom na koji su primljeni u norveško društvo. Pored velikodušne pomoći za integraciju i ponovno naseljenje koje su pružile norveške vlasti, Bosanci su iskusili povoljniji društveni prijam nego mnoge druge imigrantske skupine. Zaista, bosanski nas slučaj uči da rasuto naseljavanje u malim lokalnim zajednicama društva prijava može rezultirati visokim stupnjem socijalne integracije ukoliko domicilno lokalno stanovništvo imigrante ne smatra kulturalno veoma različitim (Valenta, 2007, 2008).

Bilješke

¹Iz praktičnih razloga, koristimo pojam Bosna kada se misli na Bosnu i Hercegovinu i pojam Bosanci kada govorimo o pojedincima i pojedinkama podrijetlom iz Bosne i Hercegovine.

²Imigranti iz Pakistana su bili najveća imigrantska skupina 2005. godine. U to je vrijeme bilo malo imigranata iz Poljske u Norveškoj. Velika je imigracija Poljaka u Norvešku počela nedavno (Friberg i Tyldum, 2007; Valenta i Strabac, 2010).

³Kada je provedeno istraživanje, većina je Bosanaca u Norveškoj živjela između 10 i 14 godina, dok je oko polovica imigranata iz Pakistana, Indije, Turske, Vijetnama, Šri Lanke i Čilea u zemlji tada bila već 20 godina.

⁴Izvor: Statistika prihoda po kućanstvima (vidjeti Blom i Henriksen, 2008).

⁵Prosječna vrijednost za cijelu zemlju ustvari predstavlja prosječni prihod izvornog stanovništva jer su Norvežani činili oko 90 % stanovništva u vrijeme kada se istraživanje provodilo.

⁶Ovdje se misli na "etničko poslovanje" poput etničkih prodavaonica, kafića i restorana.

⁷Postoji oko 2.800 bosanskih potomaka ili pojedinaca koji su rođeni u Norveškoj u bosanskim obiteljima (Henriksen, Østby i Ellingsen, 2011).

⁸Ukoliko uzmemo u obzir činjenicu da Bosanci u Norveškoj imaju manje djece nego bilo koja druga skupina u ovom istraživanju, ovo, zajedno s većom relativnom kupovnom moći kućanstava, može djelimično objasniti zašto oni navode da imaju veći stambeni standard nego većina drugih imigrantskih skupina. Jedan od pokazatelja stambenog standarda je broj soba po osobi u kućanstvu. Zbog gore spomenutih čimbenika, Bosanci imaju viši rezultat prema ovom pokazatelju.

⁹Prema Uredu za statistiku Norveške, "indeks zbraja broj slučajeva diskriminacije u sedam oblasti života: stambena pitanja, zapošljavanje, uznemiravanje na radnom mjestu, obrazovanje, zdravstvo, diskriminacija u kafićima i klubovima, i uskraćivanje pružanja finansijskih usluga. Samo su slučajevi u kojima ispitanik navodi da je doživio diskriminaciju ili

smatra da je podvrgnut lošijem tretmanu nego ostatak stanovništva uključeni u ovaj zbrojni indeks" (Blom i Henriksen, 2008: 142).

¹⁰Međutim, proživljena diskriminacija i prihod nisu savršeno usklađeni: ekonomski komparativno uspješni Čileanci češće prijavljuju diskriminaciju nego ekonomski značajno manje uspješni Pakistanci.

Literatura

Alba, R. (2005) Bright vs. blurred boundaries: Second generation assimilation and exclusion in France, Germany and the United States. *Ethnic and Racial Studies*, 28(1), pp. 20-49.

Bakken, A. and Elstad, J.I. (2012) *For store forventninger? Kunnskapsløftet og ulikhetene i grunnskolekarakterer*. NOVA. Oslo.

Berg, B. (2002) From temporary protection to permanent residence: Bosnian refugees in Scandinavia, in *Discrimination and Toleration*, edited by K. Hastrup and G. Ulrich. Great Britain: Kluwer Law International, pp. 55-72.

Bjørkeng, B. and Dzamarija, M.T. (2011) *Fullføring av videregående opplæring*. SSB. Oslo/Kongsvinger.

Blom, S. and Henriksen, K. (2008) *Living Conditions Among Immigrants in Norway 2005/2006*. SSB-rapport 2008/5.

Boudon, R. (1974) *Education, Opportunity and Social Inequality. Changing Prospects in Western Society*. New York: John Wiley & Sons.

Bourdieu, P. and Passeron J.C. (1977) *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage.

Boyd, M. (1997) Migration policy, female dependency, and family membership: Canada and Germany, in *Women and the Canadian Welfare State*, edited by P. Evans and G. Wekerle. Toronto: University of Toronto Press, pp. 142-169.

Brekke, J.P. (2001) *Velkommen og farvel?: midlertidig beskyttelse for flyktninger i Norge*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.

Daugstad, G. and Sandnes, T. (2008) *Gender and Migration. Similarities and disparities among women and men in the immigrant population*. Oslo: Statistic Norway.

Djuve, A.B. and Kavli, H.C. (2000) *Styring over eget liv. Levekår og flytteaktivitet blant flyktninger i lys av myndighetenes bosettingsarbeid*. Oslo: Fafo.

Friberg, J.H. og Tyldum, G. (2007) *Polonia i Oslo. En studie av arbeids- og levekår blant polakker i hovedstadsområdet*. Oslo: Fafo.

Fuglerud, Ø. and Engebriksen, A. (2006) Culture, networks and social capital: Tamil and Somali immigrants in Norway. *Ethnic and Racial Studies*, 29(6), pp.1118-1134.

Henriksen, K. (2007) *Fakta om 18 innvandrergrupper i Norge*. Oslo: SSB.

- Henriksen, K. Østby, L. and Ellingsen, D. (2011) Immigration and immigrants 2010. SSB. Oslo/Kongsvinger.
- Høydahl, E. (2009) *Monitor for sekundærflytting. Sekundærflytting blant flyktninger bosatt i Norge i 1998-2007*. Oslo: SSB.
- Knudsen, J.C. (2005) *Capricious Worlds: Vietnamese Life Journeys*. Münster: LIT. Verlag.
- Lien, I.L. (1997) *Ordet som stempler djevlene*. Oslo: Aventura forlag.
- Portes, A. and Zhou, M. (1993) The new second generation: Segmented assimilation and its variants. *The ANNALS of the Academy of Political and Social Science*, 530 (November), pp. 74-96.
- Valenta, M. (2008) *Finding friends after resettlement. A study of the social integration of immigrants and refugees, their personal networks and self-work in everyday life*. Trondheim: NTNU.
- Valenta, M. (2009a) Immigrants' identity negotiations and coping with stigma in different relational frames. *Symbolic Interaction*, 32(4), pp. 351-371.
- Valenta, M. (2009b) Family ties, female dependence and networking in exile. *Two Homelands*, No. (30), pp. 7-27.
- Valenta, M. (2007) The daily life and social integration of immigrants in the city and the small town - evidence from Norway. *International Journal on Multicultural Societies*, 9(2), pp. 284-306.
- Valenta, M. and Berg, B. (2003) *Tilbakevendning? Evaluering av tilbakevendingsordningen for flyktninger*. Trondheim: SINTEF-IFIM.
- Valenta, M. and Bunar, N. (2010) State assisted integration: Refugee integration policies in Scandinavian welfare states: the Swedish and Norwegian experience, *Journal of Refugee Studies*, 23(4), pp. 463-483.
- Valenta, M. and Strabac, Z. (2010) State assisted integration, but not for all: Norwegian welfare services and labour migration from the new EU member states. *International Social Work*, 54(5), pp. 663-680.

Istraživanje trendova u transnacionalnim praksama migranata potaknutih sukobom: Bosanci u Švedskoj i njihove aktivnosti usmjerene k Bosni i Hercegovini

Sažetak

U literaturi koja se bavi uzrocima građanskih ratova, transnacionalne aktivnosti migranata potaknutih sukobom često se predstavljaju kao izazov miru i razvitku u njihovim domovinama. Tako što sustavno istražuje aktivnosti migranata potaknutih sukobom iz Bosne i Hercegovine u Švedskoj, ovaj rad baca novo svjetlo na tranzicijske prakse migranata potaknutih sukobom. Empirijski nalazi u ovome radu pokazuju da, nasuprot načinu na koji su oni predstavljeni u literaturi iz građanskoga rata, transnacionalne prakse migranata potaknutih sukobom iz BiH u Švedskoj pridonose izgradnji mira i razvitku u domovini. Međutim, varira izbor njihovih načina angažiranja. Dok neki uzimaju udjela u političkim aktivnostima na transnacionalnoj razini, drugi navode ulaganja u poslovanja i projekte u bh. zajednicama. Ipak, većina ispitanika srodnicima doma šalje doznake te na taj način također doprinosi ekonomskome razvitku svoje zemlje.

Ključne riječi: *migranti potaknuti sukobom, dijaspora, transnacionalizam, politika, ekonomija, kultura, mir, razvitak, Bosna i Hercegovina, Švedska*

Uvod

Dokora se činilo kako postoji konsenzus u akademskoj zajednici i među donositeljima politika da su migranti potaknuti sukobom, osobito oni organizirani u dijasporske organizacije,¹ beskompromisni te da, svojim aktivnostima, otežavaju rješavanje sukoba i napore k izgradnji mira u domovinama (Andersson, 1999: 18; Bigombe, 2000: 333-334; Collier, 2000: 851; Collier, 2003: 85-86; Collier, 2007: 797; Golan, 2009: 127; Kaldor, 2001: 85; Kaldor-Robinson, 2002: 181; Lyons, 2006: 128; Lyons, 2007: 530; Newman, 2006: 96). Financijske se doznake od migranata potaknutih sukobom osobito smatraju važnim izvorom prihoda za strane u sukobu (Byman et al., 2001). Osim toga, migranti potaknuti sukobom smatraju se širiteljima vrijednosti koje potpiruju nasilne sukobe putem novih društvenih medija kakvi su Internet i kablovska televizija (Anheier et al., 2003).

Neki autori objašnjavaju da ekstremizam dijaspore nastale sukobom predstavlja odgovor na pritisak asimilacije u društvu prijma (Collier i Hoeffler, 2004). Drugi teoretičari tvrde kako je ponašanje koje promiče sukob prouzročeno traumatizacijom i iskustvom nasilja tijekom sukoba u domovini (Collier i Hoeffler, 2000; Byman et al., 2001; Fair, 2005; Lyons, 2006; Lyons, 2007; Lischer, 2005). Prema ovom argumentu, prognane izbjeglice imaju mnogo razloga da gaje nesnošljivost prema državi ili prema pripadnicima drugih skupina u domovini koje se smatraju počiniteljima nasilja. Stoga se vjeruje da nakon mirovnog sporazuma lokalno stanovništvo teži miru, dok migranti potaknuti sukobom "zadržavaju svoju mržnju" i djeluju kako bi ometali napore usmjerene k izgradnji mira u zemlji podrijetla (Collier i Hoeffler, 2004: 575-589).

Velike N-studije koje povezuju migrantske zajednice u inozemstvu s povećanim rizikom od ponovnog izbijanja građanskog rata u njihovoj domovini imale su značajan utjecaj na promišljanje politika i akademsku zajednicu (npr. Collier i Hoeffler, 2004). Njihove su nalaze potvrdile i studije koje se usredotočuju na veze između dijaspore i pokreta za neovisnost Kosova, Kurdistanu i Tamil Elama (Adamson, 2005; Byman et al., 2001, Fair, 2005; Wayland, 2004). Međutim, sve veći korpus dokaza iz studija slučaja rađenih u različitim dijelovima svijeta dovodi u pitanje literaturu o građanskome ratu i u okviru nje poziciju migranata potaknutih sukobom. Sada znamo da migranti potaknuti sukobom predstavljaju različita stanovništva i da mogu uzeti udjela u transnacionalnim aktivnostima usmjerenim i na "izgradnju mira" i na "razaranje mira" (Smith i Stares, 2007; Horst 2008; Cochrane, 2007; Cochrane, Baser i Swain, 2009; Koinova, 2011; Orjuela, 2008).

Na temelju komparativne studije slučaja kosovskih Albanaca i libanonskih zajednica u SAD-u, Koinova tvrdi da razlog za umjerenost migranata potaknutih sukobom u razdoblju nakon rata leži u dva sustavna objašnjenja. Umjerenost ponašanje, koje Koinova definira kao nenasilne aktivnosti, poput lobiranja, peticija i nenasilnih prosvjeda, objašnjava se sposobnošću migranata potaknutih sukobom da povežu svoju vlastitu težnju k postizanju suverenosti s globalnim političkim ustrojstvom prilika međunarodnoga liberalizma. Također tvrdi kako povećana reaktivnost zemlje prijma prema migrantskim inicijativama pomaže u održavanju umjerene mobilizacije i njezine transnacionalne ekspanzije (Koinova, 2011: 461).

U pokušaju da objasni umjerenost, Hall je uspoređivao pomirljive stavove bh. migranata u Švedskoj i lokalnog stanovništva u Bosni i Hercegovini. Ova sustavna studija na mikrorazini usredotočena na stavove pokazuje kako postoji sklonost migranata potaknutih sukobom da uistinu budu umjereniji od stanovništva u domovini u fazi izgradnje mira (Hall, 2013). Hall ovo objašnjava prisustvom ekonomskih i socio-psiholoških resursa u zemlji prijma koji omogućuju migrantima potaknutim sukobom da pronađu smisao u svome životu i pozitivno se nose s traumatskim iskustvima nasilja i protjerivanja koje su doživjeli u svojoj zemlji (Hall, 2013: 17). Razmatrajući sve argumente, umjerenost migranata potaknutih sukobom naizgled pronalazimo u sposobnosti zemlje prijma da formalno promiče umjerenost ponašanje i prakse, u kombinaciji s postojanjem resursa kojima migranti mogu sami pristupiti kako bi se bavili vlastitim poteškoćama (sličnu argumentaciju vidjeti u: Branka Likić-Brborić i Li Bennich-Björkman u ovoj knjizi).²

Međutim, općenito imamo relativno malo sustavnog znanja o transnacionalnim praksama migranata potaknutih sukobom prema politici i ekonomiji u zemlji podrijetla. Da bi se rad više pozabavio ovim pitanjem, ovdje se transnacionalne prakse definiraju kao različiti oblici izravnog sudjelovanja u politici, društvenim i kulturalnim aktivnostima i ekonomskim aktivnostima usmjerenim k domovini. Općenito, postoje određene empirijske studije koje ispituju uzroke transnacionalizma među suvremenim migrantskim zajednicama, poput prakse ekonomskih doznaka, glasovanja iz inozemstva ili kulturnih aktivnosti koje su usmjerene k domovini. Međutim, vrlo je malo sustavnih istraživanja posvećeno transnacionalnim aktivnostima migranata potaknutih sukobom, stanovništva čije aktivnosti, smatra se, mogu potaknuti sukob ili promicati mir u zemljama podrijetla.³

Ovaj rad donosi dva temeljna doprinosa postojećem korpusu literature. Predstavlja jedinstvene istraživačke podatke o transnacionalizmu među migrantima potaknutim sukobom iz BiH u Švedskoj. Osim toga, naglašava oblasti za buduće studije, ukazujući na one političke, ekonomske, društvene i kulturne aktivnosti u kojima se migranti potaknuti sukobom često angažiraju, one aktivnosti koje su poprilično rijetke, te pokazuje što to sve predstavlja za izgradnju mira u domovini i njezin razvitak.

Osvrt na migrante potaknute sukobom iz Bosne i Hercegovine u Švedskoj

Ovaj rad istražuje transnacionalne aktivnosti migranata potaknutih sukobom iz BiH koji borave u Švedskoj i učinke koje one imaju na izgradnju mira u postdaytonskoj BiH. Većina je migranata u Švedsku stigla između 1992. i 1995. godine (Medić et al., 1996). Općom odlukom koju je švedska vlada donijela u lipnju 1993. godine, većina bh. tražitelja azila u Švedskoj dobila je stalno boravište po humanitarnoj osnovi. Njihov je broj iznosio skoro 70.000 u 1996. godini, čime su u to vrijeme predstavljali najveću izbjegličku skupinu u Švedskoj (Eastmond, 1998: 164). U istraživanju koje je 1995. godine provela nacionalna udruga BiH na uzorku od 865 Bosanaca i Hercegovaca u Švedskoj, njih je 85 % navelo da su prisilno izmješteni iz svojih domova (Medić et al., 1996: 82).

Raspad nacionalne udruge Jugoslavena 1990. godine, kao i pristizanje izbjeglica iz BiH rane 1992. godine, rezultiralo je stvaranjem nacionalne udruge Bosne i Hercegovine u Švedskoj. Udruga je utemeljena u lipnju 1992. u Örebro (Medić, 1995: 154). Iako je formalno otvorena za sve građane iz BiH, vođena idejom da se bavi potrebama svih bh. građana u Švedskoj, u praksi je nacionalna udruga BiH postala etnički homogena te broji uglavnom bošnjačke članove (Medić, 1995: 148). Mnogi su bosanski Srbi i Hrvati odabrali priključiti se već uspostavljenim hrvatskim i srpskim udrugama političkih i radnih migranata koji su u Švedsku došli 1960-ih godina (Eastmond, 1998: 164). Čini se kako se ova podjela održala i dvadeset godina kasnije. Prema intervjuima koji su provedeni 2010. godine s vodećim članovima lokalnih bh. udruge, članovi ove mreže uglavnom su bošnjački migranti u Švedskoj. Navodno, većina bosanskih Hrvata i Srba koji su aktivni u dijasporskim mrežama odabrali su djelovati unutar postojećih hrvatskih i srpskih nacionalnih udruge.⁴

Službena politika financiranja i podrške Švedske imala je značajan učinak na aktivnosti različitih nacionalnih udruge u Švedskoj, uključiv i rad nacionalne udruge Bosne i Hercegovine. Na primjer, vođe bosanskih nacionalnih udruge u Švedskoj navode da svi rade u udrugama na poluprofesionalnoj osnovi te da im država daje primarno financiranje za njihove aktivnosti. Međutim, iako bi bh. nacionalna udruga željela svoje aktivnosti više usmjeriti k BiH, švedska vlada zahtijeva da određeni projekti moraju biti utemeljeni na Švedskoj ili orijentirani k njoj, a ne Bosni i Hercegovini.⁵ Većina se aktivnosti održava u okviru promidžbe jezika i naobrazbe, organiziranja sportskih i kulturnih događaja te manjih humanitarnih projekata.⁶ U biti, nacionalna udruga ima ulogu očuvanja domovinskog identiteta u širem švedskom kontekstu zemlje prijma te obavljanja određenih socijalnih usluga u ime države Švedske. Uvjetovane švedskim domaćim razvojnim prioritetima, transnacionalne aktivnosti nacionalne udruge BiH i dalje su ograničene na podizanje svijesti o glasovanju na izborima u BiH i organiziranje manjih humanitarnih akcija u Bosni i Hercegovini.⁷ Transnacionalni će kapacitet nacionalnih udruge vjerojatno doživjeti novi udar usvajanjem nove državne politike koja ima cilj u potpunosti ukinuti državno financiranje nacionalnih udruge te, umjesto toga, podržavati isključivo multikulturalne udruge.⁸ Uzimajući u obzir da većina migranata potaknutih sukobom iz BiH ne sudjeluje aktivno u bosanskim nacionalnim udrugama,⁹ sljedeći dio rada razmatra trendove među pojedinačnim pripadnicima bosanske migrantske zajednice u Švedskoj da bi se sustavnije ispitali obujam i dinamika bosanskih transnacionalnih praksa.

Podatci istraživanja u Švedskoj

Autor rada i Jonathan Hall prikupili su podatke u Švedskoj 2010. godine (Hall i Kostić, 2010). Koristili smo anketu koja je sadržavala 71 pitanje o integraciji u Švedskoj, transnacionalnim aktivnostima i pomirenju. Korišten je stratificirani uzorak kako bi određeni dijelovi podataka bili usporedivi s istraživanjima koje je Kostić proveo 2005. i 2010. godine u BiH. Podatci iz popisa stanovništva u Švedskoj ne sadrže podatke o etnicitetu. Stoga je jedini način izrade stratificiranog uzorka u Švedskoj bilo korištenje bošnjačkih, hrvatskih i srpskih prezimena.¹⁰ Prikupljeno je 180 prezimena iz novina i s portala u Bosni i Hercegovini. U svakom su stratumu prezimena poredana abecednim redom, nakon čega smo birali svako treće prezime na listi. Pojedinci su locirani pretraživanjem švedskih javnih online listi.¹¹ Kako ove liste sadrže upute na geografske lokacije, istraživanje nam je omogućilo relativno dobru geografsku raspodjelu bošnjačkih, hrvatskih i srpskih migranata u Švedskoj. Svako pretraživanje prezimena rezultiralo je listom pojedinačnih imena s adresama, te uključivalo i kartu s njihovom geografskom lokacijom u Švedskoj. Da bismo kontrolirali varijablu zemlje podrijetla ispitanika, u anketu je uključeno i pitanje o nacionalnome podrijetlu. Na ovaj smo način mogli analizirati samo one ispitanike koji dolaze iz Bosne i Hercegovine te isključiti one iz drugih zemalja bivše Jugoslavije. Osim toga, da bismo kontrolirali varijablu etničke pripadnosti, uključili smo otvoreno pitanje o njihovom etničkom identitetu. Ispitanici su razmjerno birani po lokaciji (urbana/ruralna sredina). Anketom smo pokrili cijelu Švedsku. Prevedena je na jezike ispitanika i razaslana poštom. Slali smo i popratno pismo s temeljnim informacijama o cilju projekta. Prikupljanje podataka završeno je 2010. godine, a stopa je odgovora iznosila 28 % (N=714) (više o stopi odgovora, pogledati: Hall, 2013).

Transnacionalne aktivnosti

Tipologija transnacionalnih praksa migranata pokriva veliki broj aktivnosti poput prekograničnog glasovanja, migrantskih okupljanja protiv nepravda u zemlji podrijetla ili angažiranja na projektima nacionalnih udruga koje se provode u domovini (Østergaard-Nielsen, 2006: 761). Koncept 'sržnog' ili 'uskog' transnacionalizma često se koristi za definiranje aktivnosti koje su redovite i predstavljaju sastavni dio života pojedinca. 'Prošireni' se ili 'širi' transnacionalizam odnosi na povremenije prakse (Østergaard-Nielsen, 2006: 761).

Izbor pokazatelja transnacionalnih aktivnosti u ovome je radu utemeljen na postojećim terenskim studijama (Al-Ali et al., 2001; Snel et al., 2006). Prema Snel et al. (2006: 289), transnacionalne aktivnosti su "prekogranične aktivnosti u pravome smislu te riječi, poput novčanih transfera ili posjeta i političkog sudjelovanja u zemlji podrijetla". Klasificiraju se u četiri kategorije: svakodnevne ekonomske aktivnosti, profesionalne ekonomske aktivnosti, političke aktivnosti te društvene i kulturne aktivnosti. Koristi se petnaest pokazatelja kako bi se obuhvatili politički, ekonomski, društveni i kulturni aspekti transnacionalizma među ispitanicima.

Pitanja se u našoj anketi odnose na ove četiri dimenzije. Političke aktivnosti uključuju praćenje političkih događaja u BiH, učestalost glasovanja na domaćim izborima, članstvo u političkoj stranci i davanje novaca političkoj stranci. Društvene i kulturne aktivnosti uključuju učestalost kontaktiranja prijatelja i rodbine u BiH (elektroničkom poštom, telefonom itd.), učestalost razgovora o politici, učestalost razgovora o ratu, učestalost posjeta, učestalost davanja novaca za projekte u zajednici i članstvo u društvenim organizacijama u BiH. Svakodnevne ekonomske aktivnosti uključuju posjedovanje kuće, učestalost slanja doznaka u BiH, dok profesionalne aktivnosti uključuju ulaganje u poslovanja, poslovna putovanja u BiH i trgovanje s drugim tvrtkama.

Neke od ključnih značajki uzorka

Ispitanice predstavljaju 42,5 % uzorka. Prosječna starosna dob je 44,6 godina. Od svih ispitanika, njih 51,05 % ima srednju stručnu spremu, a 36,75 % završilo je jednu ili više godina studija. U braku je 67,65 %. Prije rata, 70,4 % živjelo je u urbanim naseljima. U smislu etničke zastupljenosti, 28 % se ispitanika iz BiH izjašnjava kao Bošnjaci, 27 % kao Hrvati, 26 % kao Srbi, a 15 % kao Jugoslaveni.

Nalazi istraživanja potvrđuju brojke koje je nacionalna udruga BiH prikupila 1995. godine o nasilju kao glavnom uzroku migracije (Medić et al., 1996: 82). Naime, većina je naših ispitanika (82 %) stigla u Švedsku između 1988. i 1998. godine. Većina (61 %) opisuje da je njihov dolazak u Švedsku prouzročen humanitarnim razlozima, a 13 % navodi političke razloge. Većina (69 %) navodi da su zbog rata izgubili imovinu. Osim toga, mnogi su ispitanici (42 %) u ratu izgubili bliskog člana obitelji. Neki su ranjeni u ratu (8 %), a neki su bili zatvoreni u logoru tokom rata (10%). Na koncu, 15 % priznaje da su sudjelovali u borbenim jedinicama.

Ispitivanje transnacionalnih angažmana migranata potaknutih sukobom iz BiH

Ovaj dio rada ispituje transnacionalne aktivnosti koje neposredno povezuju migrante potaknute sukobom u Švedskoj s Bosnom i Hercegovinom, politički, ekonomski, društveno i kulturno. Uzimajući u obzir diversifikaciju migranata iz BiH, podatci su predstavljani prema etničkom identitetu. Kako je već spomenuto, 15 % se sudionika u istraživanju izjašnjava kao Jugoslaveni, čime se ova skupina jamačno uključuje u analizu. Podatci predstavljeni u Tablici 1. pokazuju postotke ispitanika u svakoj skupini koja pokazuje visoku razinu angažiranosti u svakoj od prekograničnih aktivnosti. Podatci su organizirani u četiri kategorije: političke aktivnosti, društvene i kulturne aktivnosti, svakodnevne ekonomske aktivnosti i profesionalne ekonomske aktivnosti.

Tablica 1: Visoka razina angažiranosti u transnacionalnim aktivnostima, prema nacionalnome identitetu (postotci)

	Nacionalni identitet				Ukupno
	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Jugoslaveni	
Političke aktivnosti					
Dnevno prati politiku	46	20	52	34	46
Glasovao/la najmanje 2 puta na izborima u zemlji podrijetla	18	9	10	3	11
Član političke stranke	4	1	6	3	3
Daje novac političkoj stranci	4	3	1	0	2
Društvene i kulturne aktivnosti					
Mjesečno javljanje telefonom, elektroničkom poštom itd.	80	86	79	70	80
Razgovara o politici s rodbinom najmanje dva puta godišnje	50	35	45	24	41
Razgovara o ratu s rodbinom najmanje dva puta godišnje	48	18	35	17	32
Posjećuje ih dva puta godišnje	8	12	12	8	10
Daje novac za projekte u zajednici	19	4	5	3	10
Član društvene organizacije	4	1	2	2	2
Svakodnevne ekonomske aktivnosti					
Posjeduje kuću	58	58	51	43	54
Šalje doznake najmanje jednom godišnje	82	63	62	63	78
Profesionalne ekonomske aktivnosti					
Ulaže u poslovanja	28	27	23	22	25
Putuje u BiH poslom	25	22	28	18	24
Trguje s bh. tvrtkama	9	7	10	9	9

Postoje brojni zanimljivi trendovi u ovim podatcima. Najuoobičajeniji je često javljanje rodbini i prijateljima koji žive u BiH elektroničkom poštom, na primjer, ili telefonski. Velika većina je u kontaktu na mjesečnoj razini, a najaktivnije su skupine bosanski Srbi (86 %) i Bošnjaci (80 %). Zanimljivo je da, iako se čini da bosanski Hrvati i Srbi češće posjećuju BiH (12 % posjećuje dva puta godišnje), Bošnjaci su daleko najaktivniji kada govorimo o doniranju novca za projekte u zajednici (19 %).

U smislu društvene razmjene, odnosno prijenosa migrantskih kulturnih i društvenih normi na svoje zemljake i obratno (vidjeti: Levitt, 1998), podatci pokazuju da znatan broj ispitanika razgovara o politici i ratu na mjesečnoj razini s prijateljima i rodbinom u BiH. Bošnjaci su najangažiraniji, 50 % ih razgovara o politici, a 48 % o ratu najmanje dva puta godišnje. Nakon njih dolaze bosanski Hrvati. Čini se da bosanski Srbi i Jugoslaveni najmanje razgovaraju o politici i ratu s rodbinom u domovini. Stoga, imajući na umu da su bh. migranti u Švedskoj općenito umjereniji u usporedbi s njihovom rodbinom u BiH (Hall, 2013), Bošnjaci i bosanski Hrvati imaju uvjerljivo najveći potencijal za normativni učinak na svoju rodbinu u odnosu na mir i razvitak u BiH.

Kada govorimo o političkim aktivnostima, 47 % ispitanika navodi da dnevno prate politička dešavanja. Bošnjaci i bosanski Hrvati su, izgleda, najinformiraniji u ovom pogledu, s 46 % i 52 %. U smislu političkog sudjelovanja, dva puta je veća vjerojatnoća da su Bošnjaci glasovali najmanje dva puta na izborima u BiH; 18 % ih je navelo da su glasovali najmanje dva puta na izborima u BiH, u usporedbi s 9 % bosanskih Srba i 10 % bosanskih Hrvata. Zanimljivo je da je mali broj ispitanika u svakoj od nacionalnih skupina naveo da je član političke stranke ili joj daje novac; onaj mali broj ljudi koji to rade su Bošnjaci. Na osnovu ovih nalaza, možemo zaključiti da bh. migranti u Švedskoj nastoje biti dobro obaviješteni o političkoj situaciji u BiH. Međutim, izravno je političko sudjelovanje ograničeno među migrantima potaknutim sukobom iz BiH. Uglavnom su Bošnjaci ti koji imaju nekog neposrednog učinka na politiku glasovanjem.

Podatci o ekonomskim aktivnostima bh. migranata u Švedskoj govore nam više o njihovom utjecaju na obnovu i razvitak u zemlji podrijetla. Podatci pokazuju da učestalost slanja doznaka veoma varira između Bošnjaka i drugih nacionalnih skupina. Prijateljima i porodici u BiH 82 % Bošnjaka šalje doznake najmanje jednom godišnje, u usporedbi s 63 % bosanskih Srba i 62 % bosanskih Hrvata. Postotak osoba koje posjeduju kuću u BiH jednak je među Bošnjacima i bosanskim Srbima (58 %), iako je visok i kod bosanskih Hrvata (51 %) i Jugoslavena (43 %). Poprilično velika manjina ispitanika u svim skupinama ulaže u poslovanje (25 %) ili navodi da putuju poslom u BiH (24 %). Međutim, samo 9 % ispitanika posluje s tvrtkama u BiH.

Ukratko, podatci pokazuju da su migranti potaknuti sukobom iz BiH istinski transnacionalni. Čini se da su ispitanici dobro obaviješteni o događajima u domovini i da se istodobno angažiraju u brojnim transnacionalnim aktivnostima. Iako je angažiranje, u nekom obliku, općenito uobičajeno u svim skupinama, bošnjački su migranti u Švedskoj donekle aktivniji u sudjelovanju na izborima u domovini, ali i navode da ekonomski doprinose u većoj mjeri, slanjem osobnih doznaka i podrškom projektima u zajednici.

Zaključna razmatranja

Sukladno postojećoj literaturi iz građanskoga rata, očekuje se da će se migranti potaknuti sukobom naročito protiviti i djelovati protivno miru i rješavanju sukoba u zemlji podrijetla. Međutim, sustavno istraživanje transnacionalnih aktivnosti u ovome radu pokazuje da angažman migranata potaknutih sukobom može doprinosti izgradnji mira u domovini. U smislu uočenih trendova, transnacionalne aktivnosti, naročito ekonomske doznake rodbini u BiH, čine se poprilično uobičajenim. Drugi zanimljiv nalaz odnosi se na kapacitete formalnih nacionalnih udruga u smislu da pojedinačni migranti promiču politički i ekonomski razvitak u domovini. U slučaju Švedske, zemlja prima financira, uvjetuje i usmjerava aktivnosti bh. nacionalnih udruga prema vlastitim razvojnim prioritetima, time im ograničavajući opseg transnacionalnih ekonomskih i političkih aktivnosti koje su namijenjene Bosni i Hercegovini. S druge strane, čini se da su dobro obaviješteni migranti istinski transnacionalni u bosanskom slučaju.

Iako je četvrtina migranata potaknuta sukobom navela da ulažu u poslovanje u BiH, naši podatci pokazuju da je najuobičajenija ekonomska aktivnost među migrantima Bošnjacima, bosanskim Hrvatima i bosanskim Srbima slanje osobnih doznaka rodbini. Imajući na umu da bh. migranti navodno doprinose bh. BDP-u s otprilike 13 %, prevlađujući obrazac prijenosa novca predstavlja dugoročni izazov za ekonomski razvitak BiH.¹² Većina pošiljatelja pripada prvoj generaciji migranata u Švedskoj koja ima snažne srodničke veze s BiH. Međutim, kada na kraju dođe do generacijske smjene, postoji značajan rizik da će se doznake smanjivati zbog slabijih veza i manjeg osjećaja solidarnosti druge generacije migranata prema rodbini u BiH. U smislu ovih neminovnih promjena, institucije u BiH trebaju aktivnije angažirati migrantsku zajednicu i dati poticaje za alternativne obrasce migrantskih političkih i ekonomskih doprinosa prema trajnom miru i razvitku kod kuće.

Bilješke

¹U ovome se radu razlikuju migranti potaknuti sukobom i dijaspora. Migranti potaknuti sukobom definiraju se kao migranti koji su bili prisiljeni bježati kako bi izbjegli nasilje i progon (Lischer, 2007). S druge strane, pripadnici dijaspore su migranti aktivni u organizacijama putem kojih održavaju kolektivno sjećanje na domovinu i zadržavaju zaseban identitet unutar zemlje prijma (Brubaker, 2005: 5).

²Čini se da slučaj bosanskih migranata potaknutih sukobom u Švedskoj osporava argument suvereniteta Koinove. U Hallovoj su studiji migranti Bošnjaci, bosanski Hrvati i bosanski Srbi u Švedskoj umjereniji od svojih srodnika u Bosni i Hercegovini (Hall, 2013). Međutim, kada pogledamo na status suverenitetskih zahtjeva tijekom sukoba (vrlo pojednostavljeno, liderstvo se bosanskih Srba borilo za odcjepljenje od BiH, elita se bosanskih Hrvata borila za ekstenzivnu etno-teritorijalnu autonomiju unutar veoma decentralizirane BiH, dok je bošnjačko liderstvo preferiralo jedinstvenu državu i centraliziranu vladu), daytonski mirovni kompromis nije u potpunosti zadovoljio suverenitetske zahtjeve bilo koje od tri zajednice. Stoga bi se moglo očekivati više ekstremizma među bh. migrantima potaknutim sukobom u fazi izgradnje mira, ukoliko stoji argument suvereniteta Koinove.

³Djelomičnu iznimku predstavljaju Snel et al. (2006), koji ispituju veliki broj različitih transnacionalnih aktivnosti na snowball uzorku od šest dijasporskih populacija, gdje se dvije smatraju potaknute sukobom: 50 ispitanika iz Iraka i 50 ispitanika iz bivše Jugoslavije.

⁴Vodeći su članovi hrvatskih i srpskih nacionalnih udruga opisali ovu situaciju na okruglom stolu koji je održan s liderima bh., hrvatske i srpske nacionalne udruge u Uppsali. Raspravu su organizirali autor ovoga rada, Jonathan Hall i Ashok Swain u prosincu 2008. godine u Uppsali, a financiralo je švedsko Ministarstvo vanjskih poslova.

⁵Ovo je stajalište izneseno 2010. godine tijekom intervjua s velikim brojem ispitanika koji su aktivni u nacionalnoj udruzi BiH u Švedskoj.

⁶Mišljenja iznesena tijekom radionice u Uppsali, prosinac 2008.

⁷Ove informacije su dobivene tijekom intervjua s ispitanicima koji su aktivni u nacionalnoj udruzi BiH u Švedskoj. Provedeno je četrnaest intervjua tijekom 2010. i 2011. godine.

⁸Promjene u politici na kojima se trenutačno radi trebaju se promatrati kao način na koji švedska vlada pokušava riješiti neuspjeh integracije određenih skupina imigranata, naročito Somalaca, kao i način suočavanja s rastom popularnosti ekstremno desničarskih švedskih Demokrata.

⁹Iako nacionalne udruge mogu imati mnogo registriranih članova, smanjuje se broj osoba koje aktivno rade u udrugama. Ovo su 2010. godine potvrdili ispitanici koji su aktivni u nacionalnoj udruzi BiH.

¹⁰Prema Švedskom uredu za statistiku, u Švedskoj je 2010. godine živjelo 53.000 ljudi podrijetlom iz BiH (Švedski ured za statistiku, 2010).

¹¹Vidjeti: www.eniro.se.

¹²Više o ovome, pogledati *Dijaspore spašava ekonomiju BiH i Srbije*, Bukaportal, www.buka.ba, pristupljeno 16. listopada 2012.

Literatura

- Al-Ali, N., Black, R., and Koser, K. (2001) Refugees and Transnationalism: The Experience of Bosnians and Eritreans in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27(4), pp. 61534.
- Anderson, M.B. (1999) *Do No Harm: How Aid Can Support Peace Or War*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Anheier, H., Glasius, M. and Kaldor, M. (2003) Global Civil Society in an Era of Regressive Globalisation: The State of Global Civil Society in Kaldor, M., H. Anheier and M. Glasius (Eds.), *Global Civil Society 2003*. Oxford: Oxford University.
- Bigombe, B., Collier, P. and Sambanis, N. (2000) Policies for Building Post-Conflict Peace. *Journal of African Economies*, 9(3), pp. 32348.
- Brubaker, R., (2005) The “diaspora” diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 28(1), pp.119.
- Byman, D., Chalk, P., Hoffman, B., Rosenau, W. and Brannan, D. (2001). Trends in Outside Support for Insurgent Movements. Santa Monica, California: RAND Cooperation.
- Collier, P. (2000) *Economic Causes of Civil Conflict and Their Implications for Policy*. Washington, DC: World Bank.
- Collier, P. (2003) The Market for Civil War. *Foreign Policy*, May-June.
- Collier, P. (2007) *The Bottom Billion*. Oxford: Oxford University Press.
- Collier, P. and Hoeffler, A. (2004) Greed and Grievance in Civil Wars. *Oxford Economic Papers*, 56(4), pp. 56395.
- Collier, P., and Hoeffler, A. (2000) Greed and Grievance in Civil War. Policy Research Working Paper 2355, World Bank, Washington, DC.
- Eastmond, M. (1998) Nationalist Discourses and the Construction of Difference: Bosnian Muslim Refugees in Sweden. *Journal of Refugee Studies*, 11(2), pp.161181.
- Fair, C. (2005) Diaspora Involvement in Insurgencies: Insights from the Khalistan and Tamil Eelam Movements. *Nationalism and Ethnic Politics*, 11(1), pp. 12556.
- Golan, G. and Gal, A. (2009) Globalization and the Transformation of Conflict. In B.W. Dayton and L. Kriesberg (eds.), *Conflict Transformation and Peacebuilding: Moving From Violence to Sustainable Peace*. New York: Routledge.
- Hall, J. and Kostić, R. (2010) Integration for Peace? Integration and Reconciliation among Diasporas. Paper presented at the Centre for the Study of Civil War (CSCW), Peace Research Institute Oslo (PRIO), 19 May, Oslo.
- Hall, J., (2013) Are Migrants More Extreme than Locals After War? *Journal of Conflict Resolution*, pp.124, (forthcoming).
- Horst, C., (2008) The transnational political engagements of refugees: Remittance sending practices amongst Somalis in Norway. *Conflict, Security & Development*, 8(3), pp.317339.

Kaldor-Robinson, J. (2002) The Virtual and the Imaginary: The Role of Diasporic New Media in the Construction of a National Identity during the Break-up of Yugoslavia. *Oxford Development Studies*, 30(2), pp. 177-87.

Kaldor, M. (2001) *New and Old Wars: Organised Violence in a Global Era*. Oxford: Polity Press.

Koinova, M., (2011) Can Conflict-Generated Diasporas be Moderate Actors During Episodes of Contested Sovereignty? Lebanese and Albanian Diasporas Compared. *Review of International Studies*, (37), pp.437462.

Levitt, P. (1998) Social Remittances: Migration Driven, Local-Level Forms of Cultural Diffusion. *International Migration Review*, 32(4), pp. 92648.

Lischer, S.K. (2005) *Dangerous Sanctuaries: Refugee Camps, Civil War, and the Dilemmas of Humanitarian Aid* Ithaca, NY: Cornell University Press.

Lyons, T. (2006) Diasporas and Homeland Conflict. In Kahler, M. and B.F. Walter (eds.) *Territoriality and Conflict in an Era of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lyons, T. (2007) Conflict-Generated Diasporas and Transnational Politics in Ethiopia. *Conflict, Security & Development*, 7(4), pp. 52949.

Newman, D. (2006) The Resilience of Territorial Conflict in an Era of Globalization in M. Kahler and B.F. Walter (Eds.) *Territoriality and Conflict in an Era of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nyberg-Sørensen, N., Van Hear, N., and Engberg-Pedersen, P. (2002) The Migration-Development Nexus: Evidence and Policy Options: State-of-the-Art Overview. *International Migration*, 40(5), pp. 347.

Orjuela, C. (2008) Distant warriors, distant peace workers? Multiple diaspora roles in Sri Lanka's violent conflict. *Global Networks*, 8(4), pp.436452.

Smith, H., and Stares, P., eds. (2007) *Diasporas in Conflict: Peacemakers or Peace Wreckers?* Tokyo: UNU Press.

Østergaard-Nielsen, E. (2006) The Politics of Migrants' Transnational Political Practices. *International Migration Review*, 37(3), pp.760786.

Ponovno promišljanje švedske “izuzetnosti”: slučaj socio-ekonomske i političke integracije imigranata iz Bosne i Hercegovine 1990-ih godina

Sažetak

U odnosu na izuzetnost pozicije švedskog modela integracije imigranata mjenenog različitim indeksima kojima se ocjenjuje napredak multikulturalizma i politika integracije u mnogim zemljama, rad predstavlja preliminarne rezultate studije koja ima cilj da identificira institucionalne i pojedinačne faktore socio-ekonomske integracije i političke akulturacije dobro integriranih migranata iz Bosne i Hercegovine. Zasniva se na kvalitativnoj analizi biografski orijentiranih intervjua sa odabranim brojem dobro obrazovanih ispitanika i ispitanica koje odlikuje uspješna ekonomska i politička integracija u Švedskoj. Pravljenjem razlike između grupe ekonomski integriranih pojedinaca, sa jedne strane, i grupe pojedinaca koji su aktivno integrirani u švedskoj partijskoj politici, s druge, studija ima cilj da identificira i kritički analizira institucionalne uvjete i pojedinačne strategije za integraciju u ekonomski i politički život, mjeru i kvalitet političke akulturacije i osjećaja pripadanja. Glavni nalazi studije potvrđuju argument da adekvatne formalne politike integracije moraju postojati, ali da njihov učinak zavisi od načina provedbe koji prepoznaje sposobnost djelovanja imigranata i pojedinačne ciljeve integracije.

Ključne riječi: *izbjeglice iz Bosne i Hercegovine, politička integracija, švedski model integracije, socijalna država, državljanstvo*

Uvod

Integracija imigranata podrazumijeva složene procese društvene transformacije i kulturne adaptacije koji su postavljeni širim okvirom migracije i uključuju interakciju migranata kako sa zajednicama zemlje domaćina tako i sa zajednicama vlastite zemlje. Ovakvo šire razumijevanje integracije naglašava interakciju migranata sa različitim, historijski i kulturalno oblikovanim institucionalnim kontekstima društava prijema, gdje naročito posreduju nacionalne socijalne države i s tim povezani koncept državljanstva. Prethodne studije (Pennix i Martiniello, 2004: 142; POLITIS, 2008: 34) potcrtale su da je interakcija imigranata sa društvima prijema i njihovim institucijama u osnovi asimetrična, te da društvo prijema i njegova politika igraju važniju ulogu u rezultatima integracije nego sami imigranti. Integracija je, međutim, osporavan koncept koji se u teoriji koristi tako da pokriva sve od 'objektivnih' indikatora, koji se fokusiraju na tržište rada, formalno državljanstvo ili obrasce nastanjanja, do subjektivnih osjećanja osnaživanja i pripadanja (cf. Marshall, 1950; Brubaker, 1992). Također ukazuje na to da postoji realna i značajna 'subjektivna' strana integracije o kojoj, međutim, do sada, vrlo malo znamo.

Ovaj rad se bavi švedskim modelom politike za integraciju imigranata, koji je visoko rangiran prema mnogim indeksima, poput MIPEX-a III (indeks politike integracije migranata) (cf. Huddleston et al., 2011) i indeksa politike multikulturalizma - MPI (cf. Banting i Kymlicka, 2012). Fokus je na socio-ekonomskoj i političkoj integraciji imigranata iz Bosne i Hercegovine

koji su u Švedsku stigli 1990-ih godina i pokazali veliki integracijski kapacitet. U odnosu na kontekst integracijskog "uspjeha", rad predstavlja preliminarne rezultate obimnijeg istraživanja započetog s ciljem identificiranja institucionalnih i pojedinačnih faktora socio-ekonomske integracije i političke akulturacije dobro integriranih imigranata iz Bosne i Hercegovine u Švedskoj. Rad se oslanja na kvalitativnu analizu biografski orijentiranih intervjua sa odabranim brojem dobro obrazovanih ispitanika koje odlikuje uspješna ekonomska i politička integracija. Napravile smo razliku između grupe ekonomski integriranih pojedinaca, s jedne strane, i grupe pojedinaca koji su aktivno integrirani u švedsku stranačku politiku, s druge. Posljedično tome, ispituje se učinak institucionalnih uvjeta, integracijskih politika i pojedinačnih strategija za integraciju u ekonomski i politički život, kao i obim i kvalitet političke i socio-ekonomske integracije. Ova studija je dio većeg komparativnog projekta "Građani u srcu" (*Citizens at Heart*) koji istražuje učinak varijacija u socijalnim režimima i političkim institucijama na procese migrantske integracije u Švedskoj, Njemačkoj i Velikoj Britaniji.

Nakon predstavljanja švedskog modela integracije i njegovog razvoja, rad ukratko navodi kontekst porijekla izbjeglica iz Bosne i Hercegovine i načine na koje su tražili azil u Švedskoj. Ovi dijelovi rada zasnovani su na prethodnim studijama (Cf. Lemaitre, 2007; Bevelander, 2011; Povrzanović Frykman, 2012), a sljedeća dva predstavljaju rezultate našeg istraživanja ekonomske i političke integracije odabranih ispitanika iz Bosne i Hercegovine i njihovog osjećaja pripadanja.

Švedski model integracije

Švedski "konsenzualni model socijalno-demokratskog blagostanja" rano je institucionalizirao aktivne integracijske politike. U skladu s ovim modelom, imigranti imaju pravo na velikodušne univerzalne socijalne privilegije i pristup pravima državljanstva. Ova prava omogućuju takozvanu dekomodifikaciju tržišta rada (Esping-Andersen, 1990), kao i visok nivo političke integracije. Ne iznenađuje da je Švedska visoko rangirana prema mnogim indeksima koji ocjenjuju unapređivanje politika multikulturalizma i integracije u brojnim zemljama. Na primjer, švedska posvećenost multikulturalnim politikama, ravnopravnom tretmanu i dobrovoljnoj građanskoj integraciji zasnovanoj na pravima dovela je do toga da je Švedska prvorangirana prema indeksu politike integracije migranata (MIPEX), koji predstavlja zbirnu mjeru integracije u sedam različitih oblasti politike, od tržišta rada i spajanja porodice, do političke participacije.

Švedska je mnogo napredovala od modela imigracije gostujućih radnika, koji je uspostavljen 1950-ih i 1960-ih da bi se ispunila velika potražnja tržišta rada povezana sa brzom industrijalizacijom zemlje. Postalo je očigledno 1970-ih da su gostujući radnici, koji su uglavnom dolazili iz Finske i južne Evrope, naročito iz bivše Jugoslavije, odlučili da se nastane. Kada su se radne migracije smanjile nakon proizvodne krize 1970-ih, zamijenila ih je izbjeglička imigracija koja je bila u stalnom porastu, i koja je svoju kulminaciju doživjela 1990-ih kada je tokom 1992. godine primljeno 84.000 tražitelja azila iz ratom pogođenog Iraka, bivše Jugoslavije i mnogih afričkih zemalja (Lemaitre, 2007). Od 1985. godine, Švedski imigracioni odbor imao je dvostruku odgovornost za prijem izbjeglica i procesuiranje zahtjeva za azil i za integraciju imigranata koji su dobili dozvolu boravka. Integracijski model se sastojao od razmještanja imigranata u općine u skladu sa politikom rasutog obrasca naseljavanja i dvogodišnjeg programa upoznavanja koji je finansirala država, a provodile općine. Standardni program upoznavanja uključivao je učenje švedskog jezika (Švedski za imigrante - Swedish for Immigrants - SFI), pripremanje imigranata za integraciju na tržište rada nostrifikacijom diploma i strukovnim obučavanjem, koje su vodili lokalni uredi za zapošljavanje. Nakon tri godine

provedene u Švedskoj, imigranti dobijaju pravo glasa na lokalnim i regionalnim izborima, a nakon pet godina pravo na švedsko državljanstvo u skladu sa liberalnim i dobrovoljnim modelom građanske integracije. Zakonom o državljanstvu iz 2001. godine, Švedska je priznala dvostruko državljanstvo.

Dok imigranti sa dozvolom boravka ili državljanstvom imaju pristup velikodušnim univerzalnim socijalnim privilegijama i/ili pravima po osnovu državljanstva, model administrativne integracije nije se uspio izboriti sa diskriminatornim birokratskim praksama, niti sa podjelama i diskriminacijom na tržištu rada i u stambenom aspektu, što je dodatno otežano ekonomskom krizom 1990-ih godina. Veliki priliv migranata i podnositelja zahtjeva za azil 1990-ih, u kontekstu najvećeg ekonomskog pada nakon Drugog svjetskog rata i ogromnog porasta stope nezaposlenosti, naročito među osobama rođenim u drugim zemljama, predstavljao je izazov za gotovo sve komponente modela integracije. Kontinuirana nezaposlenost imigranata, etnička diskriminacija na tržištu rada i populističke reakcije na hitna stanja povezana sa migracijom, prouzrokovale su pomjeranje javne brige i fokusa politike ka pitanjima migracije, multikulturalizma i integracije na tržištu rada. Godine 1997, švedska Vlada izdala je akt pod nazivom *Sverige, framtiden och mångfalden - från invandrapolitik till integrationspolitik [Švedska, budućnost i raznolikost: od imigracijske do integracijske politike]* (Prop. 1997/98: 16) koji je definirao ciljeve politike u odnosu na integraciju i multikulturalizam. Pomjeranje sa imigracijske ka integracijskoj politici pojačano je i osnivanjem Švedskog integracijskog odbora, agencije koja je zadužena za postizanje datih ciljeva integracije i multikulturalizma.

Integracija nakon 1997. godine imala je neke upitne rezultate, u oblastima poput uključivanja imigranata u politički život i državne institucije, stvaranja novih imigrantskih elita, kao i praćenja rasta ksenofobije i populizma. Međutim, ključne studije navode da ova politika nije bila u stanju usprotiviti se diskriminatornom tržištu rada i etničkim obrascima isključivanja (Schierup, Hansen and Castles, 2006). Stopa nezaposlenosti osoba rođenih u drugim zemljama 2003. godine u Švedskoj je i dalje bila 11 procenata, među najvećim u zemljama OECD-a. Poslodavci su dosljedno zanemarivali strano obrazovanje i radno iskustvo, a prakse zapošljavanja su se oslanjale na društvene mreže i veze, naročito u privatnom sektoru (Lemaitre, 2007).

Pitanje je da li je moguće govoriti o "švedskoj izuzetnosti", jer se švedska formalna integracijska politika ističe kao model koji je najbolje prilagođen imigrantima prema ocjeni postojećih politika integracije i multikulturalizma, a podržan je pozitivnim stavovima javnosti o etničkim manjinama (Eurobarometer, 2009). Ovo se pitanje može razmatrati i tako što ćemo se pozabaviti drugom vrstom "izuzetnosti" - relativno uspješnom integracijom izbjeglica iz ratom razorene Bosne i Hercegovine.

Izbjegllice iz Bosne i Hercegovine 1990-ih godina

Između 1990. i 1995. godine, skoro 60.000 izbjeglica i tražitelja azila dobilo je dozvolu stalnog boravka u Švedskoj. Do 2008. godine, u Švedskoj je živjelo 80.000 ljudi bosanskog porijekla, a nekih 50.000 je imalo švedsko državljanstvo. Prema STATIV-u (2007), Bosanci su bili relativno uspješniji u integraciji na tržištu rada. Nedavna studija navodi da "pojedinci iz Bosne i Hercegovine, i muškarc i žene, imaju najveću šansu za zaposlenje u poređenju sa grupama različitog mjesta rođenja i statusa prijema" (Bevelander, 2011:43). Skoro jedna četvrtina imigranata iz Bosne i Hercegovine imala je univerzitetsko obrazovanje, a gotovo polovina stanovništva bila je sa srednjom stručnom spremom. Slučaj Bosanaca time potvrđuje prethodna istraživanja o integraciji imigranata, kojima je utvrđeno da visoko obrazovanje povećava vjerovatnoću zaposlenja (Ekberg and Ohlson, 2000).

Međutim, u pitanje je doveden i ovaj pretjerano pozitivan rezultat integracije. Na osnovu intervju sa imigrantima iz Bosne i Hercegovine, Maja Povrzanović Frykman (2012) tvrdi da ovakva ružičasta slika ne uzima u obzir njihove "borbe za priznanje" i nepremostive prepreke u traženju zaposlenja. Ukazuje na nedostatke u provedbi formalnog modela integracije i značajnu ulogu "šansi" i "veza", koje mogu omogućiti, ali i osujetiti mogućnosti pronalaska adekvatnog zaposlenja. Ovo se naročito odnosi na osobe sa univerzitetskim diplomama iz društvenih nauka, prava, humanističkih nauka, jer su mnogi od njih izgubili nadu da će pronaći posao koji je usporediv sa onim koji su imali u domovini. Ipak, ona potcrtava da ovi ljudi dijele subjektivno zadovoljstvo životom u Švedskoj, uprkos nedostatku priznavanja zanimanja i silaznoj mobilnosti. Ovo osjećanje hrani oslanjanje na porodicu, ponos na postignuća djece i društvenja za utjehu, prvenstveno sa ljudima koji dijele iskustvo egzila, bez obzira na njihovo etničko porijeklo i novi profesionalni status (Povrzanović Frykman, 2012). Međutim, ovi se nalazi trebaju uporediti i sa iskustvima onih pojedinaca iz Bosne i Hercegovine koji su zaista "uspjeli", odnosno pojedincima kojima su zanimanja priznata i koji su našli put da se uključe u švedski ekonomski i politički život, uprkos institucionalnim i strukturalnim preprekama.

I više od uspješne ekonomske integracije

Da bismo se pozabavile ovim pitanjem, koristimo biografski orijentirane intervju sa odabranim brojem dobro obrazovanih ispitanika koje karakterizira uspješna ekonomska i politička integracija. Odabrale smo osobe iz Bosne i Hercegovine koje su u Švedsku stigle 1990-ih godina i koje su tada imale između dvadeset i četrdeset godina, te su već bile prošle formativni period socijalizacije. Do sada smo intervjuirale dvanaest profesionalno uspješnih pojedinaca i pojedinki, i to četiri žene (specijalistkinja stomatologije, građevinska inženjerka, socijalna radnica i inženjerka biomedicine/poljoprivrede) i osam muškaraca (građevinski inženjer/IT stručnjak, profesor u srednjoj školi, ekonomista/nadzornik skladišta, ekonomista/računovođa, inženjer hemije/komunalni koordinator za kvalitet okoliša, docent/vanredni profesor/istraživač u oblasti hemije, doktorski kandidat/pisac, veterinar/šef prodaje za odjel poljoprivrednih proizvoda). Također smo formirale fokus grupu koja se sastojala od sedam osoba (pravnik, dva univerzitetska nastavnika, ljekar, psiholog, arhitekta i ekonomista) da bismo razgovarali o njihovim iskustvima i poimanju integracijskog procesa.

Protivljenje sistemu integracije i borba za priznavanje profesionalnih kvalifikacija

Naši ispitanici imaju različito društveno, obrazovno i etničko porijeklo, a u početku su bili raseljeni u različite općine od dalekog sjevera do juga Švedske. Također su slijedili različite pravce integracije van onih koje su postavile funkcionalne, jednostrane integracijske mjere koje je uvela država i koje su nedosljedno primjenjivane širom regija. Međutim, svi naši ispitanici dijele niz zajedničkih osobina. Prvo, rano su odlučili da nauče švedski i da se integriraju. Drugo, bili su ambiciozni i odlučni da dobiju profesionalno priznanje i, u tom naporu, snažno su osporavali integracijske mjere kad god bi se osjećali diskriminiranim ili tretiranim kao objektima integracijske politike. Treće, nisu prihvatili zdravo za gotovo zvanične informacije o pravima, odgovornostima i postojećoj strukturi podrške. Ustvari, većina naših ispitanika ukazuje na slabu podršku i obmanjujuće informacije koje su dobijali od službenika Službe za zapošljavanje. Posvjedočili su da su im službenici savjetovali da ne idu u pravcu profesionalnog priznavanja i dalje naobrazbe. Umjesto toga, govorili su im, odnosno bili su primorani, da odustanu i pristanu na poslove koji zahtijevaju manje vještina i kvalifikacija ili da idu na neadekvatne strukovne edukacije, koje su smatrali gubljenjem vremena.

Četvrto, koristili su društvene mreže, i etničke i švedske, da prikupe sve relevantne informacije o dostupnim poslovima, strukovnom obučavanju, a naročito o visoko kvalitetnim usmjerenim obrazovnim programima i stažiranju. U tom se procesu umrežavanja “šansa” ili “sreća” čine važnim, na primjer, upoznavanje pravog Šveđana ili Šveđanke ili nekoga iz vlastite zemlje ko se dobro snašao, koji daju informacije, savjet, podršku i referencu za posao kada je potrebna. Rano su se uključivali u razna švedska udruženja, muzičke i sportske klubove, koji su se pokazali važnim oblastima za integraciju kroz druženja sa Šveđanima.

Peto, kada bi prepoznali priliku, imali su kapacitet da uvjere službenike za zapošljavanje ili iz socijalne službe - čak i da snažnije zahtijevaju, ukoliko je to potrebno - da im daju podršku za odabrani cilj. Na primjer, građevinski inženjer, koji je danas veoma cijenjen stručnjak za poslovne sisteme, nakon što ga je njegov asistent uputio na navodno “sjajan kurs koji će ti omogućiti zaposlenje u tvojoj profesiji”, bio je šokiran kada je saznao da cijelu godinu dana treba učiti osnove matematike da bi se kvalificirao za socijalnu pomoć. Kada je konačno pronašao odgovarajući kurs iz programiranja, prijavio se i bio primljen, njegov ga asistent nije podržao. Do tada je stekao jezičke vještine i prikupio informacije o svojim pravima te je bio u poziciji da postavlja zahtjeve. Otišao je do rukovodioca Ureda migracionog odbora i prijetio da će se obratiti “štampi i objaviti priču o tome kako se tretiraju obrazovani ljudi... Dijalog s njima je bio manje-više nevažan, radilo se o mojoj spremnosti da se stvarno izborim do kraja, da čak i štampu kontaktiram i uradim sve što je moguće da pokažem da ljude koji žele napredovati sprečavaju određene nelegitimne osobe”.

Konačno, ali ne i manje važno, u slučajevima kada bi ih administratori programa upoznavanja diskvalificirali, naši ispitanici su odlučili da iskoriste i prednost švedskog univerzalnog sistema srednjoškolskog i univerzitetskog obrazovanja, uključujući i obrazovnu i stambenu podršku te da iskoriste socijalni sistem i prava državljanstva u svrhu ostvarivanja “profesionalnog državljanstva”.

Politička i društvena integracija: između državljanstva i pripadanja

Uprkos institucionalnim preprekama s kojima su se borili u procesu nalaženja posla i u pravcu priznavanja zanimanja, ovi ekonomski integrirani pojedinci osjećaju se politički integriranim i dijele povjerenje u politički sistem, iako je to povjerenje opadalo s vremenom i dubljim poznavanjem sistema. Sve u svemu, svi naši ispitanici cijene švedsko blagostanje i korporativistički režim tržišta rada i naglašavaju potrebu da “što je prije moguće počnu raditi, plaćati poreze i uključivati se u društvo”. Dobro su informirani i glasaju za stranke, bez obzira na etnički profil stranačkih predstavnika. Mnogi su članovi sindikata, a neki od njih i aktivni. Većina naših ispitanika je pragmatično predala zahtjev za švedsko državljanstvo čim je to bilo moguće, čak i ukoliko je to značilo da će se formalno odreći državljanstva Bosne i Hercegovine. Samo su dvije osobe, sa snažnim bošnjačkim identitetom, sačekale dok Švedska nije formalno prihvatila dvostruko državljanstvo. To nas dovodi do pitanja pripadanja i društvene integracije.

Kada smo ih upitale da li se osjećaju društveno integriranim, naši ispitanici su davali različite odgovore. S jedne strane, imamo osobe poput ranije citiranog ispitanika, koji navodi “Za mene je integracija kada ne zavisite ni od koga i kada možete stvarati, supruga i ja, naravno, normalne životne uvjete uz poštivanje važećih zakona zemlje. Ja nisam politički angažiran ni u jednoj švedskoj organizaciji i nemam za to vremena”. Ova osoba je također aktivna u Udruženju Bosne i Hercegovine.

S druge strane, imamo osebusan primjer jednog od naših “najsretnijih” ispitanika, ekonomiste, koji je putem svojih švedskih poznanstava pohađao “pravi” kurs, koji je doveo do “pravog” stažiranja i “pravog” posla. Uprkos tome, on navodi: “Ja sam 100 posto integriran, ali se ne osjećam dobro. Ne mislim u svakodnevnom životu, nego mi nešto fali”. Također, postoji

razočarenje zbog nepotpunog profesionalnog priznavanja, što je nekoliko ispitanika izrazilo. Nedostatak ostvarivanja "profesionalnog državljanstva" također podriva njihovo osjećanje pripadanja Švedskoj. Na primjer, stomatologinja se sada suočava sa "staklenim stropom" u karijernom napretku, koji feminističke istraživačice i istraživači definiraju kao nivo koji je nemoguće preći bez velikih poteškoća, sukoba i borbe. Ona navodi da "napredovanje u karijeri, na neki način, dovodi do pada u socijalnoj integraciji, prema mom ličnom osjećaju".

I konačno, ali ne i manje važno, postoje i slučajevi kada se činjenica da ste Šveđanin poima kao osnov za multikulturalizam, evropeizam i internacionalizam. Jedan od najmlađih ispitanika, pisac i doktorski kandidat, naveo je da je u početku bio "u potpunosti zaljubljen u Švedsku", ali je počeo cijeniti međunarodne kontakte i multikulturalizam, navodeći da "život između dvije kulture (ili više njih) može biti veoma pozitivan". Kada smo ga upitale o njegovom poimanju integracije, odgovorio je: "Na neki način, ona mora biti povezana sa nečim što bih ja nazvao emocionalna integracija, što znači da čovjek pronalazi svoje mjesto u ovom novom društvu, a da ovo novo društvo, na primjer, donosi otprilike istu količinu emocija kao ono staro; Mislim da se većina nas s tim bori, ali se osjećam, u političkom smislu, kao ravnopravan građanin ove zemlje."

Naši ispitanici potvrđuju nalaze studije Povrzanović Frykman (2012) kada je riječ o tome da se migranti u najvećoj mjeri druže sa zemljacima s kojima dijele slično azilantsko iskustvo i zajedničke kulturalne obrasce koje nalazimo u popularnoj muzici, filmovima, vicevima i kulturi bivše Jugoslavije. Svi koriste internet i prate politiku i u Švedskoj i na Balkanu, i svi pomažu porodice u domovini. Međutim, njihov osjećaj identiteta i pripadanja razvio se izvan dualnosti između zemlje prijema i vlastite zemlje, prema nekoj vrsti transnacionalizma (vidjeti Roland Kostić u ovoj knjizi). Čini se da je ova grupa, po vlastitom izboru, manje socijalno integrirana sa Šveđanima nego grupa ispitanika koji su politički aktivisti. O tome ćemo detaljnije u sljedećem dijelu rada.

Politički integrirane izbjeglice iz Bosne i Hercegovine

U okviru komparativne studije, na samom početku smo donijele odluku da posebnu pažnju posvetimo pojedincima iz Bosne i Hercegovine koji su se uspjeli uključiti u zvanični švedski politički sistem. Pod tim podrazumijevamo izbjeglice koje zauzimaju pozicije na državnom, regionalnom ili općinskom nivou vlasti, osobe koje su izabrane bilo tako što su bile dovoljno visoko rangirane na partijskim listama ili su odabrane kao članovi stranke da je predstavljaju u različitim odborima i vijećima na lokalnom nivou. Imale smo pet ispitanika i pet ispitanica, koji žive u južnoj, zapadnoj i centralnoj Švedskoj. Sve osobe osim jedne u Švedsku su došle ranih 1990-ih kao izbjeglice iz Bosne i Hercegovine, kojom je tada harao rat. Jedna osoba je rođena u Švedskoj u bosanskoj porodici i time se razlikuje po iskustvu i motivaciji. Šest ispitanika su socio-demokrate, dvoje pripada "Umjerenoj stranci" (najveća stranka centra / liberalna stranka koja je početkom 20. stoljeća krenula kao konzervativna), dvije osobe su u "Centristima" (dugo vremena se stranka zvala "Ruralna" ili "Seljačka" stranka, ali je ime promijenila 1970-ih).

Izbjeglice su iz Bosne i Hercegovine u Švedsku stigle u vrijeme kada se počeo jasnije pokazivati rastući multietnički aspekt švedskog društva, koji je, na parlamentarnim izborima 1991. godine, otvorio put populističkoj stranci "Nove demokratije", stranci koja je bila negativno nastrojena prema imigraciji. Međutim, Socio-demokrate su na izborima 1994. godine ponovo dobili glasove u vladi, nakon jedne od najgorih ekonomskih kriza koje je Švedska doživjela. Međutim, u vrijeme nedaća, uspostavljene političke partije postale su još svjesnije potrebe da privuku imigrantske glasove i uključe aktiviste koji nisu švedskog porijekla. Stoga su

se aktivirali da regrutiraju imigrante, kako na radnim mjestima, tako i kroz udruženja, što djelimično može objasniti zašto ispitanici skoro jednoglasno navode da nisu iskusili nikakve poteškoće ili prepreke unutar političkih partija u napredovanju na ljestvici političke karijere. Otpora unutar partijskog sistema nema ni na mapi. “Nisam se nikada susrela sa poteškoćama - ljudi su me gurali, izabrali i nisam doživjela da me iko sprečava,” navodi jedna ispitanica. Ovakvo pozitivno predstavljanje neproblematiziranog etničkog porijekla narušavaju sjećanja na poteškoće druge vrste. Jedan ispitanik, sekularni Bošnjak, naveo je da ga Srbi unutar izbjegličke grupe nisu prihvatili. “Nazvali su stranku i pitali: zašto ste predložili da terorista sjedi u općinskom vijeću?”

Strategije savladavanja pozicije: prihvatanje gubitka i buduća orijentacija

Ukoliko regrutiranje na radnim mjestima i preko udruženja vodi direktno političkom aktivizmu, tim procesima prethodi pronalazak posla. Zaista, mnogi ispitanici su spomenuli da je zapošljavanje predstavljalo prekretnicu u njihovim životima u Švedskoj. “Kada sam dobila posao to je bila velika prekretnica, stopostotna prekretnica. Prestala sam o svojoj zemlji misliti kao ranije”, prisjeća se jedna ispitanica. Posao donosi druge stvari, i to ne samo da osoba na vidljiviji način pripada društvu prijema, dobija strukturu i kolege, nego i to što se radom zaista doprinosi zajedničkoj sferi, plaćanjem poreza (vidjet ćemo kasnije da su porezi za neke ljude blisko povezani sa državljanstvom i integracijom).

Međutim, čak i presudnija na psihološkom nivou čini se odluka o *prihvatanju*, prihvatanju situacije, sudbine ostanka u Švedskoj i gubitaka koje to donosi. Skoro svi ispitanici, ekonomski i politički integrirani, prisjećaju se manje-više jasno tih mentalnih “preokreta”, sa shvatanjem i prihvatanjem činjenice da je rat značajno promijenio Bosnu i Hercegovinu i njihove gradove Sarajevo, Banja Luku i Mostar, ostavljajući ih da se nose sa novom stvarnošću. Prvobitno uvjerenje da će se rat uskoro završiti i da će se ljudi moći vratiti, kako je rekla jedna ispitanica (“Mislili smo da ćemo ostati godinu dana i da ćemo se onda moći vratiti”), pretvorilo se u mentalnu orijentaciju ka Švedskoj. Ako čujemo šta nam ispitanici govore, prihvatanje daje mentalnu energiju da se pozabavimo zahtjevima života u društvu prijema: učenjem novog jezika, pronalaskom posla, upoznavanjem sa društvenim kodovima i normama, pronalaskom vlastitog mjesta u novom okruženju. “Pomislio sam kako ću sad kad sam ovdje iskoristiti ono najbolje od svog života. Mnogim izbjeglicama je to bilo teško prihvatiti”, naglasio je jedan od politički najuspješnijih imigranata iz Bosne i Hercegovine. Tako je značaj psihološkog prihvatanja promjene kao stalne, a ne privremene, u životnoj putanji i ponovno orijentiranje prema (u ovom slučaju) Švedskoj spomenut u mnogim intervjuima. Međutim, dok neki ispitanici gaje osjećanja prema domovini održavanjem kontakata, čestim putovanjima, možda čak i promoviranjem političkog rada usmjerenog ka unapređenju situacije u Bosni, drugi se od domovine distanciraju. Ipak, prevazilaženje prošlosti i gledanje u budućnost u trenutku kada se suočavaju sa preokretima predstavlja važnu strategiju “savladavanja pozicije” koja osobi omogućava da živi u *jednoj* stvarnosti, a ne u dvije paralelne.

Politički rad, profesionalna kompetencija i pitanja integracije

Teorija “taoca” navodi da se stranke legitimiziraju u očima multikulturalnih glasača regrutiranjem određenog broja osoba iz “manjina” iz simboličkih razloga (Rickne & Folke 2011). Da li se ovo može primijeniti na političke aktiviste koji dolaze iz Bosne i Hercegovine? Osim Bošnjaka rođenog u Švedskoj, skoro svi ispitanici su naveli da su teme kojima se bave slobodno izabrali prema svojim interesima i da su one, u mnogim slučajevima, jasno povezane sa

zanimanjem, a ne etničkim porijeklom. Ipak, druga generacija imigranata iz Bosne i Hercegovine daje drugačiju perspektivu, koja, u puno većoj mjeri, podržava teoriju "taoca". Činjenica da je neko različitog etničkog porijekla odmah ga svrstava u kategoriju integracije i imigracije, što je "najvažniji nedostatak. Radi se o strukturalnoj percepciji, ne rasizmu, ali ipak strukturalnoj percepciji da se ljudi određenog porijekla trebaju baviti tim pitanjima," kaže Bošnjak rođen u Švedskoj. Moguće je da i dalje postoji "stakleni strop" u smislu da mogu visoko dosegnuti ukoliko, kao imigranti, prihvate i prigrlje potrebu stranke da drži "taoce" ili maskote, dok se u suprotnom suočavaju sa mehanizmima otpora na putu ka višim pozicijama.

Koga, prema njihovom mišljenju, predstavljaju bosanski aktivisti? To nije do kraja jasno, iako većina ispitanika spremno odbacuje ideju da predstavljaju Bosance ili imigrante općenito. "Ja ne predstavljam imigrante", navodi jedan ispitanik, "Predstavljam one koji žele na dnevnom redu prioritzirati kulturalna pitanja, ne mogu samo predstavljati Bosance u Švedskoj, a ne baviti se pitanjima koja se odnose na bosansku kulturu u Švedskoj." Ipak, postoje i oni koji sebe smatraju predstavnicima imigranata: "Ja predstavljam imigrantice. Smatram da predstavljam imigrante i to se na nekim mjestima smije reći."

Šta je integracija?

Politički aktivisti čine grupu koja se aktivno suočava sa pitanjima integracije i politikama integracije, čak i kada se sami tim pitanjima ne bave. Njihovi stavovi o integraciji obuhvataju njenu recipročnost - biti integriran zasniva se na imigrantovom prihvatanju nove situacije i društva prijema, kao i na prihvatanju od većinskog stanovništva - i simboličku ulogu zapošljavanja koje, zauzvrat, imigrantima dozvoljava da ekonomski doprinose novoj državi putem poreza. "Kada imate posao ili biznis, tada ste integrirani. Mi plaćamo poreze, tako da sam ja Šveđanin", naglašava Bošnjak, političar, koji je također i uspješan poduzetnik. Jedan ispitanik državljanstvo čak izjednačava sa plaćanjem poreza. Može se uočiti kako posao, kao glavni put ka integraciji, ne samo da ima psihološku i afektivnu stranu po tome što imigranti upoznaju ljude društva prijema i osjećaju se vrijednim, već jasno utjelovljuje konkretan aspekt kroz poreze koji osobu uključuju u stvaranje javnog dobra. Počinje se od toga da osoba ima prava, do toga da ima i pravo da postavlja zahtjeve (za sebe i za druge). To predstavlja važnu tranziciju.

Da li se ove politički i društveno integrirane osobe osjećaju potpuno integriranim? Nedostatak čak i slabog otpora i onoga što mnogi opisuju kao toplu podršku drugih aktivista koji se angažiraju u partijskoj politici, može i dalje postojati zajedno sa "staklenim stropom", fazom u karijeri koja se ne može jednostavno prevazići. Jedini ispitanik koji je osigurao mjesto u državnom parlamentu objašnjava da "nije lako biti nominiran na parlamentarnoj listi za mjesto 'koje se bira', ne vole vas svi... ali ja sam tip osobe koja želi da se suočava sa poteškoćama i preprekama". Zanimljivo je da ispitanik koji je rođen u Švedskoj spremno potvrđuje da postoji "stakleni strop" unutar njegove partije "Umjerenih". Žali se na partijsku kulturu koja gaji konformizam i etničku homogenost. Neposredno potvrđuje da su poteškoće pri dobijanju utjecajnih pozicija i visoko pozicioniranih mjesta u potpunosti kompatibilne sa primanjem osoba različitog etničkog porijekla u stranke. "A onda morate pogledati kakve pozicije dobijaju."

Zaključak

Iako švedski model integracije imigranata naglašava univerzalna prava i jednak tretman, naši ispitanici svjedoče o nepodudarnosti politike integracije i multikulturalizma i praksi njene provedbe koje često imigrante tretiraju kao objekte politike. Naša studija potvrđuje argumente da adekvatne politike formalne integracije trebaju postojati, ali da njihov učinak zavisi od načina provedbe koji prepoznaje sposobnost djelovanja imigranata i pojedinačne ciljeve integracije. Naoružani jezičkim vještinama, obaviješteni o svojim pravima, sa socijalnim kapitalom i sa jakom vjerom u vlastite sposobnosti i profesionalni kapacitet, ekonomski integrirani ispitanici snažno su se suprotstavili politikama integracije kada su se osjećali diskriminiranim. Koristili su državljanstvo i univerzalna prava kao instrumente da postignu profesionalno priznanje i otvore sebi i svojoj djeci niz mogućnosti. Osjećaju se politički integriranim, cijene švedski model blagostanja i politički sistem, a osjećaju obavezu da doprinose društvu plaćanjem poreza. Međutim, ne osjećaju se društveno integriranim i manje se druže sa švedskim kolegama, a više sa ljudima iz svoje zemlje s kojima dijele slična azilantska iskustva, zajedničke kulturne okvire koji potiču iz popularne muzike, filmova, viceva i kulture bivše Jugoslavije. Svi koriste internet i prate politiku u Švedskoj i na Balkanu te svi pomažu familijama u domovini. Ipak, njihov osjećaj identiteta i pripadanja prevazišao je dualnost zemlje prijema i domovine, i razvio se ka nekoj vrsti transnacionalizma.

Međutim, politički aktivisti koje smo intervjuirali osjećaju se i društveno integriranim; njihov politički rad je sam po sebi pokazatelj snažne veze sa švedskim društvom. Čini se da ove aktiviste u procesu integracije ustvari ujedinjuje rano prihvatanje stalnosti boravka u Švedskoj i pomirenje sa gubitkom Bosne, što vodi posvećivanju energije i orijentaciji ka životu u Švedskoj. Njihovo usmjerenje u politički život uglavnom je išlo putem regrutacije na radnom mjestu, a svoje sveukupno iskustvo političkog rada u partijama predstavljaju pozitivnim čime se ojačavaju veze sa švedskim društvom. Ne priznaju da su tretirani kao taoci ili maskote, već se bave političkim pitanjima koja su povezana sa njihovim pojedinačnim sposobnostima. Čini se kako nisu pod prisilom da predstavljaju imigrante ili Bosance. Ipak, mnogi ispitanici nisu političari na visokim nivoima; više su političari na lokalnom nivou. Postoje neke indicije da je možda na snazi drugačija i manje inkluzivna logika kako se težnje pojedinaca za većim utjecajem i političkom moći povećavaju. "Medeni mjesec" koji nam se ovdje opisuje tako bi mogao biti zamijenjen "staklenim stropom" kako se penjemo više na ljestvici, što je iskustvo koje politički aktivisti dijele sa profesionalno uspješnim imigrantima iz Bosne i Hercegovine.

Bilješke

¹Ovaj istraživački projekat finansiralo je Švedsko istraživačko vijeće.

Literatura

Banting, K. and Kymlicka, W. (2012) Is There Really a Backlash Against Multiculturalism Policies? New Evidence from the Multiculturalism Policy Index. *GRITIM Working Paper Series n.14 (Autumn 2012)*.

Bevelander, P. (2011) The Employment Integration of Resettled Refugees, Asylum Claimants, and Family Reunion Migrants in Sweden. *Refugee Survey Quarterly*, 30(1), str. 22-43.

Brubaker, R. (1992) *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Ekberg, J. & M. Ohlson (2000) Flyktingars arbetsmarknad ar inte alltid nattsvart, *Ekonomisk Debatt*, 28(5), str. 431-439.

Esping-Andersen, G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Oxford: Polity Press.

Government of Sweden (1997/98) *Sverige, framtiden och mångfalden - från invandrarpolitik till integrationspolitik [Sweden, the Future and Diversity: from Immigration Policy to Integration Policy]. Regeringens Proposition (Swedish Government Bill)*, Stockholm: Government of Sweden.

Huddleston, T. et al. (2011) *Migrant Integration Policy Index (MIPEX)*. Brussels: Council and Migration Policy Group [Internet] Available from: www.mipex.eu [Pristupljeno 19.09.12].

Lemaitre, G. (2007) The integration of immigrants into labour market. The case of Sweden. OECD DELSA/ELSA/WD/SEM (3).

Marshall, T. H. (1950) *Citizenship and Social class, and Other Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.

Penninx, R. and Martiniello, M. (2004) Integration Processes and Policies: State of Art and Lessons. In Penninx, R. et al. (eds.) *Citizenship in European cities. Immigrants, local politics and integration policies*. Aldershot: Ashgate, str. 139-164.

POLITIS (2008) *Building Europe with New Citizens? An Inquiry into the Civic Participation of Naturalised Citizens and Foreign Residents in 25 Countries. Final Activity Report*.

Povrzanović Frykman, M. (2012) Struggle for Recognition: Bosnian Refugees' Employment Experiences in Sweden. *Refugee Survey Quarterly* 31(1), str. 54-79.

Rickne, J. and Folke, O. (2011) *Female Representation but Male Power? Stockholm: Institutet för Näringslivsforskning*. Working Paper Series.

Schierup, C., P. Hansen, and S. Castles (2006) *Migration, Citizenship and the European Welfare State. A European Dilemma*. Oxford: Oxford University Press.

Država-nacija i dijaspora u kontekstu globalizacije

Apstrakt

Kraj države-nacije je u procesu globalizacije nešto što se moglo očekivati. Međutim, u analizi dijaspore i preko pokazatelja „prostornosti“ (spacijalizacije) reč je o transformaciji ili, pak, adaptaciji logike državnih institucija. Brojni su pokazatelji da se država u procesu globalizacije i sama 'preliva' preko svojih granica i da na taj način povezuje nacionalne interese sa grupama koje žive izvan nacionalne teritorije. Politika državnosti, reprezentacije, glasanja, kultura, religija ili simbolički sklop identiteta umnožavaju se u odnosima dijaspore i domovine.

Kakva je uloga dijaspore u funkcionalnom i strukturalnom kontekstu koju globalizacija unosi u promene funkcionisanja državnih institucija? Koje perspektive razvoja se mogu izvući iz uporedne analize dijaspore sa Balkana?

Ključne reči: *dijaspora, etnizacija, globalizacija, transnacionalizam*

Uvod

Kraj države-nacije je u procesu globalizacije nešto što se moglo očekivati.

Viševjekovna jednačina: jedna teritorija, jedna država, jedan narod (politički), jedan jezik, jedna kultura definitivno je uzdrmana procesom globalizacije.

Društveni fenomen dijaspore je, kao svojevrsna preteča globalizacije, dakle, u direktnoj suprotnosti sa logikom nacionalnih institucija. Prostornost (spacijalizacija) i transnacionalizacija, kao najbitnije odredbe pojma dijaspore, upućuju na dijametralnu različitost između dijaspore i teritorijalnosti, kao bitnog državnog i nacionalnog atributa (u političkom smislu).

Međutim, u analizi dijaspore preko njenih gore pomenutih odredbi nije moguće zaobići paradigmu nacionalnog. Konkretno, poslednjih dvadeset godina proces „etnizacije“ je, u formi transnacionalnog nacionalizma (Kastoryano, 2006), odigrao bitan uticaj u redefinisaju pojma dijaspore.

S druge strane, u funkcionalnom i strukturalnom kontekstu, promene koje globalizacija unosi utiču i na 'transnacionalizaciju' funkcionisanja nacionalnih institucija. Uopšteno govoreći, simbolički sklop identiteta umnožava se u odnosima dijaspore i domovine preko politike države, reprezentacije, glasanja, kulture, jezika, religije, itd. Otvaraju se ministarstva za dijasporu ili migracije, donose se zakoni o dijaspori, investira se u skupštine dijaspore, u udruženja dijaspore, itd. To je samo po sebi jedan od pokazatelja da se država u procesu globalizacije 'preliva' preko svojih granica i da na taj način povezuje nacionalne interese sa grupama koje žive izvan nacionalne teritorije.

Pored toga, ostaje otvoreno pitanje u kojoj meri same državne institucije, u periodu globalizacije i konstantnom prilagođavanju datom socijalnom kontekstu, mogu da se „inspirišu“ u svom razvoju funkcionisanjem dijaspore.

U svakom slučaju, limiti države, u kontekstu države-nacije, prevazilaze se novom formom teritorijalizacije - nevidljivom i bez uspostavljenih granica - kreirajući na taj način formu

političke zajednice u kojoj su akcije premisa neteritorijalnog, tj. transnacionalnog nacionalizma, što predstavlja novu 'etapu' u istoriji nacionalizma.

Ova pojmovna matrica primenjena je u uporednoj analizi dijaspore sa prostora Zapadnog Balkana, sa fokusom na hrvatsku, bošnjačku i srpsku dijasporu koja živi u Francuskoj i Americi (sa posebnim osvrtom na region Čikaga, kao najvećeg centra pomenute tri dijaspore). U ovom tekstu biće predstavljen samo teorijski deo analize izveden iz opštih i zajedničkih karakteristika sve tri dijaspore. U tom kontekstu važno je naglasiti da prostor Zapadnog Balkana ne poznaje političku praksu države-nacije nego je, zbog svoje specifične istorije, bio upućen na koncept komunitarizma koji će, kasnije, uticati na težnju da se formiraju nacionalne države. Imajući u vidu činjenicu da se državni okvir ne poklapa sa nacionalnom rasprostranjenošću, u ovom prikazu je napravljena bitna razlika između takozvane državne dijaspore i nacionalne dijaspore.

Osim navedene kompleksnosti, treba naglasiti i činjenicu da dijaspore žive između svog političkog nasleđa iz date zemlje porekla i država prijema koje imaju drugačiji kod.

Na koji način posmatrati dijasporu u tom specifičnom društvenom kontekstu? Kakav zaključak je moguće izvesti iz uporedne analize dijaspore sa prostora Zapadnog Balkana u kontekstu globalizacije, fokusirajući se pritom na hrvatsku, bošnjačku i srpsku dijasporu?

Pojam dijaspore

Popularnost pojma „dijaspora“ kako u naučnim tako i u političkim i medijskim okvirima u stalnom je porastu od šezdesetih godina XX veka.¹ Jedan od razloga, u kontekstu ekonomske globalizacije, jeste da se zapadno društvo, koje je organizovano na principu država-nacija, suočilo sa migrantskim talasom koji je, pak, organizovan na principu takozvane „etničke kolonije“ gde je „etnička mreža“ važan faktor socijalne mobilizacije migranata.

Fenomen globalizacije uticao je, između ostalog, i na redefinisane mnogih društvenih pojmova pa tako i pojma dijaspora. Promena se ogleda u upotrebi ovog pojma, u promeni njenog sadržaja, simboličkog odnosa politike koja se odnosila na teritoriju pa sve do modifikacije prenosa određenih nacionalnih atributa na transnacionalni prostor koji definiše nacionalni korpus izvan države, tj. dijasporu.

Ako je naš cilj da odredimo mesto i ulogu nacionalne dijaspore u kontekstu globalizacije, neophodno je dati kratku definiciju dijaspore i odrediti operativni nivo pojma koji se koristi u analizi. Posle nekoliko vekova nepromenjene upotrebe pojma dijaspora, od 1968. godine definicija dijaspore je u konstantnoj evoluciji. Za operacionalnu definiciju, pošto se ovde radi o dijaspori sa Balkana, napravljena je bitna razlika:

- između nacionalnog jedinstva dijaspore (etnička struktura, religiozna, politička, prostorna, lokalna, familijarna, generacijska, itd.) i
- limita nacionalne dijaspore koja se usmerava prema matici (fiktivnoj ili realnoj) s obzirom da se etničke granice ne poklapaju sa zvaničnim državnim granicama.

Definiciju dijaspore (grčki *diaspeiro* - rasipanje, rasutost, rasejanost) moguće je podeliti (Tölölyan, 1996) na dve velike kategorije: tradicionalnu, koja se koristila do 1968. godine i ovu, opštu koju koristimo danas. Tradicionalni pojam se pozivao na narod, na istorijski kolektivitet koji je mogao biti definisan i religioznim obeležjem, dok se današnja upotreba ovog termina generalizuje preko nacionalnog određenja ljudi koji žive izvan matičnih država.

Termin dijaspora je nekoliko vekova označavao rasprostranjenost Grka u kolonijalizaciji Male Azije i mediteranskih zemalja da bi se opisala komercijalna ekspanzija vezana za period 800-600. godine pre Hristovog rođenja. Od grčkog prevoda Biblije u trećem veku koristi se u religijskom smislu (Hughes, 1996) kako bi označio, pre svega, jevrejsku

populaciju (Cohen, 1997: 118-119). U oba slučaja poenta je bila stavljena na geografsku rasprostranjenost jednog naroda koji poseduje svoje vlastite organizacije ali je sačuavao formu identiteta i pripadnosti konkretnom narodu kroz vekove.

Sledeći veliki period promene definicije, a naročito konotacije termina dijaspore, vezan je za XIX vek, vreme uspostavljanja političkog koncepta države-nacije. Podsetimo da politička konstrukcija država-nacija asimiluje u sebi jedan narod, jednu teritoriju, jedan jezik i konkretni politički sistem. Demokratija koja je rođena iz ove koncepcije države-nacije bitno je nacionalna i kao takva isključuje pozitivnu konotaciju koju dijaspora može imati u njenom nacionalnom korpusu. Uporedo s tim i dijaspora, sinonim za populaciju koja se prisilno našla u egzilu (Armenci, Jevreji u Istočnoj Evropi, raseljeni Grci po Lozanskom ugovoru,² itd.), ima esencijalno nacionalno određenje.

Logika nacionalnog predznaka dijaspore biće posebno akcentovana sa nacionalnim pokretima za oslobođenje (antikolonijalni pokreti, borba protiv komunističkih režima). Treba istaknuti da se do 1960. godine pravi bitna razlika između pojmova dijaspore i emigrantskih talasa vezanih za razvoj kapitalizma ili stvaranje novih država u XIX i XX veku.

Za razliku od ostalih pojmova socijalne mobilnosti koji upućuju na migracije i koji manje-više definišu motiv napuštanja zemlje porekla (iseljeništvo, ekonomska migracija, izbeglice, političke izbeglice, raseljena lica, itd.), pojam dijaspore teži da obuhvati ukupnu rasprostranjenost jednog naroda koji živi izvan matične države. U tom procesu „nacionalizacije“ dijaspore tj. stvaranja „etnonacionalne dijaspore“, kako je naziva Fred Riggs (2000), odnosno davanjem konteksta etničkog određenja, i nacionalne manjine u pograničnim državama ulaze u opštu pojmovnu kategoriju dijaspore, bez obzira na sve specifičnosti i posebne međudržavne regulative. Tendencija je da se dijaspora koristi kao „proširenje politike matične države“ koja se definiše kao centar ukupnog dijasporičnog diskursa.

Ukratko, sa razvojem društvenih nauka u drugoj polovini XX veka, termin dijaspora se generalizuje (širok spektar primene pojma), sekularizuje (napušta se striktno religiozno obeležje dijaspore) i banalizuje (Passeron, 1991). Asimilovan sa pojmom emigracije i imigracije uopšte, za izvesne sociologe termin dijaspora je „ispražnjen od svakog sociološkog značenja i reintegrisan je u nacionalni diskurs“ (Helly, 2006: 17). Ova tendencija je sve prisutnija od 1990. godine kada migranti i njihovi naslednici, zahvaljujući tehničkom progresu transporta i komunikacije, umnožavaju kontakte sa zemljom porekla a brojne vlade pozivaju na „patriotizam“ i mobilizuju emigraciju za glasanje, za finansijsku podršku, lobiranje. Naša analiza dijaspore Zapadnog Balkana, pak, iako se oslanja na analizu nacionalizma dijaspore, teži da preko etnizovane dijaspore razume jedan novi društveni fenomen nazvan transnacionalizacija države.

Nacija između teritorije i prostornosti

Od uspostavljanja koncepta država-nacija, političke nauke su krucijalno povezale pitanje teritorije sa pitanjem nacije. Prema tome, tek sa teritorijom zajednica postaje geopolitička realnost, nacija sa svojim političkim i kulturološkim odredbama (Lacoste, 1991: 1-21). Posebnost u ovakvom poimanju su, naravno, Romi koji nikada nisu imali svoju državu, tj. svoju teritorijalnu referencu, ali i populacija koja je u naučnoj literaturi definisana kao migranti (ekonomska i politička emigracija, raseljena lica, itd.).

Neteritorijalnost ili transteritorijalni prostor, koji je globalizacijom dobio na vrednosnoj konotaciji, postaje srž današnjih istraživanja u okviru studija o multikulturalizmu.

Razne zajednice, bazirane na etničkom, religijskom ili širem kulturološkom principu, oslanjaju se na transnacionalnu solidarnost i predstavljaju novi nacionalni elan. Konkretno, reč je o porastu takozvanog komunitarizma u transnacionalnom prostoru. Za ideju vodilju u našem radu bitno je da se osnova teorije o transnacionalnom nacionalizmu oslanja na uspostavljenju

vezu između transnacionalne zajednice i nacionalizma i da se inspirisala studijama o nacionalizmu dijaspore.

Dijaspora ili transnacionalna zajednica, u čijem je funkcionisanju neobično bitna uloga militantnog asocijativnog faktora, nalazi se u dvostrukoj, paradoksalnoj logici:

- borba za egalitarnost u okviru nove državne zajednice, tj. zemlje prijema i
- afirmacija kolektivnog nacionalnog identiteta u kome poreklo, jezik i religija igraju bitnu ulogu.

Postavlja se pitanje kako se transnacionalna zajednica konstituiše kao nacionalno-politička zajednica na prostoru koji nije njen ni nacionalni, ni jezički, ni kulturološki prostor (zemlja prijema). Na koji način taj novi tip nacionalizma, čak i kad je samo reč o nepristajanju na kulturološki obrazac zemlje prijema, postaje legitiman u procesu globalizacije? Navedimo da Schiller i Fouron (2001) upućuju upravo na iskustvo migracije koja živi simultano između dva društvena prostora (zemlja porekla i zemlja prijema), po kojima suština tog novog nacionalizma u dijaspori „nije da se konstruiše država-nacija već da se rekonstruiše zemlja porekla“. U tom pitanju je suština transnacionalnog poimanja države, koja se „reformiše“ u transnacionalnom prostoru preko sveukupnog nacionalnog korpusa.

Globalizam i nacionalna dijaspora

Videli smo da su nacionalni društveni pokreti, konstituisanje nacija i nacionalni pokreti dali bitno (nacionalno) značenje dijaspori. Međutim, danas, sa slabljenjem države-nacije i nacionalnog patriotizma u kontekstu globalizacije, nacionalna dijaspora dobija nove karakteristike, gde prostor, vreme i nacionalne institucionalne veze, objektivne ili simboličke, imaju bitan značaj. Ali, ne radi se samo o značaju dijaspore za zemlju porekla, već i značaju dijaspore za razvoj demokratije, ili pak poimanja demokratije, u zemljama prijema, koje su uglavnom zasnovane na političkim principima države-nacije i u kojima je princip građanstva (Schnapper, Hily, Costa-Lascoux, 2001: 12) a ne nacionalne zastupljenosti pravilo (Bordes-Benayoun, Schnapper, 2006).

Proces je kontradiktoran. S jedne strane, devalvacija nacionalne ideje, patriotizma, nacionalnog jedinstva, integracije, antizapadnog raspoloženja kod imigrantske populacije stvorila je od dijaspore model generalnog multikulturalizma (Bordes-Benayoun, Schnapper, 2008). S druge strane, danas se iza pojma dijaspora, kao izraza posebnog socijalnog oblika, krije nacionalna pripadnost, nacionalna memorija, iracionalna pripadnost jednom nacionalnom korpusu otuđenom u prostornosti. Navedena oprečnost je i suština globalizacije: paralelno ponašanje istih socijalnih aktera je vidljivo u potrebi kreiranja nadnacionalnog i globalnog a da u isto vreme jača i nacionalna svest. Samim tim, ne čudi da mnogi autori (Vertovec, Cohen, 1999) gotovo poistovećuju pojmove dijaspore (kao tip svesti i kao oblik kulturne produkcije) i transnacionalizma (kao oblika rekonstrukcije okruženja i lokaliteta). Naravno, u vreme takozvanih višestrukih identiteta (poreklo, etnicitet, državljanstvo - navedimo samo neke) vrlo često je nemoguće odrediti jasnu granicu socijalnog fenomena dijaspore.

Uprkos tome, diskurs dijaspore artikulira alternativne javne sfere, oblike nacionalne svesti i solidarnosti koji održavaju identifikiranje van nacionalnog prostora vezanog za realnu ili fiktivnu matičnu državu.

Nacionalna dijaspora se odvaja od matice, od granice države porekla, od njene ekonomije... svega onoga na čemu, dakle, počiva država-nacija. Na taj način dijaspora čini postmoderni alternativni model koji je prostorni, ali ne i teritorijalni.

Kohezija takozvanog dijasporičnog diskursa pojačava se prisustvom dva bitna kohezivna elementa:

- kapitalom prethodnih emigrantskih/imigrantskih grupa ili
- relativno novom, masovnom emigracijom.

Dijaspora Zapadnog Balkana

U identifikaciji, organizaciji i koheziji dijaspore bitna su dva pristupa: istorijat određene nacionalne grupe (migracioni talasi u određenom istorijskom kontekstu) i istoriografija (tj. motivacija ili prisila da se napusti zemlja porekla).

Zapadni Balkan, koji se nalazi na liniji brojnih demarkacionih linija između različitih imperija, kultura, religija, jeste region koji je tokom vekova dao značajne migracione pokrete i danas predstavlja referencu da se brojne populacije nalaze izvan svojih matičnih zemalja. Migracije su varirale od vojnih pritisaka (promene granica), političkih (političke izbeglice, politički emigranti) ili ekonomskih uslova (ekonomska migracija).

Sa jugoslovenskim ratovima (1991-1995) i postkonfliktnim periodom, nova migratorna dinamika i 'geografija' postavila je pitanje specifičnosti nacionalne konstrukcije (u državnom smislu) dijaspore i dovela do veće angažovanosti države porekla ali, istovremeno, i do etnizacije dijaspore.³

Naša studija iz 2009. godine poredila je bošnjačku, srpsku i hrvatsku dijasporu u Francuskoj i Americi (region Čikaga). U strukturalnom smislu radi se o etničkim dijasporama i kada je reč o dijasporama iz iste, matične države - konkretno - Bosne i Hercegovine. U etnizaciji dijaspore, pored ratnih uslova i posledica koncepta etničkog čišćenja, uloga religije i njenih institucija, kao vrlo jakog kohezivnog faktora, tema je za sebe.

Pored toga, danas je činjenica da su migrantske grupe u Zapadnoj Evropi, posebno pripadnici druge i treće generacije, više uključene u aktivnosti etničkih migrantskih grupa (mit o povratku postaje realnost pripadnicima prve generacije koji su u penziji ili joj se bliže, dok se pripadnici druge i treće generacije sve češće nalaze u duplom kulturološkom kodu i okreću se zemljama realnog ili fiktivnog porekla). Ovim vrlo kompleksnim društvenim uslovima dodajmo i to da je profesionalna i obrazovna struktura nove migracije daleko veća i da se usled razvoja komunikacijske tehnologije kontakti s društvom porekla intenziviraju.

Zaključak

Ako smo definisali dijasporu kao sveukupnu rasprostranjenost jednog naroda koji živi izvan matične države i dali joj nacionalno obeležje, ostaje otvoreno pitanje poimanja nacije iz ugla dijaspore. Pitanje nacije, u političkom kontekstu pojma, esencijalno je bilo vezano za kontekst države-nacije ili nacionalne države. Dijaspore se oslanja na definiciju nacije koja podrazumeva ujedinjenu zajednicu oko istog ideala, okupljenu oko istih simbola iz prošlosti i okrenutu budućnosti sa istim mitom. Konkretno, na prostoru Zapadnog Balkana nacionalni i državni prostor se ne poklapaju. Pored toga, konstitucija novih država na tlu bivše Jugoslavije prouzrokovala je, pored ratnih posledica i etničkog čišćenja, novu takozvanu „pograničnu“ dijasporu. Evidentno je da se ovde ne radi o „državnoj“ dijaspori već o nacionalnoj. Konkretno, bošnjačka dijaspora, u suštini iz BiH i regiona Sandžaka (Srbija i Crna Gora) prezentuje se nacionalno ujedinjena na prostoru zemlje prijema. To važi i za srpsku i hrvatsku dijasporu u kojima, takođe, religijske institucije imaju veliki značaj u oblikovanju nacionalnog identiteta. Drugačije rečeno, socijalna kohezija nacionalne dijaspore osigurana je drugim parametrima koji prevazilaze konkretne državne okvire.

S druge strane, dakle mimo nacionalnog kohezivnog faktora etničke dijaspore koja se ne poklapa sa „državnom dijasporom“, analiza ukazuje na fenomen takozvanog transnacionalnog nacionalizma. Naime, ovde je nacija situirana u dinamici odnosa između država emigracije (zemlja prijema), imigracije i politike zemlje porekla. U ovom kontekstu važno je zabeležiti dvostruki kulturološki kod: integrisanost u zemlju prijema i okrenutost prema realnoj ili fiktivnoj zemlji porekla. Drugačije rečeno, želja za ujedinjenjem oko istog projekta u

nacionalnoj dijaspori ovde je zamenjena traženjem priznanja i legitimnosti od strane država i/ili nadnacionalnih institucija (ONU, Evropska unija) u transnacionalnoj zajednici. Reč je o evoluciji koja je rezultat mobilizacije transnacionalnog korpusa i uspostavljene dinamike između zemlje porekla i zemlje prijema, brojnih udruženja i njihovih akcija u različitim društvenim kontekstima (koji variraju od zemlje do zemlje prijema).

Beleške

¹Interesantno je citirati analizu učestalosti upotrebe reči „dijaspora“ u francuskom dnevnom listu *Le Monde* za period od 1990.-2002. godine. Stéphane Dufoix (*Les diasporas*, PUF, kolekcija „Que sais-je?“, Pariz, 2003.) konstatuje da se u periodu od oktobra 2002. do septembra 2003. godine u 89 tekstova pojavljuje reč dijaspora za razliku od prethodnog perioda kada je taj broj bio znatno manji. Autor konstatuje da je upotreba reči dijaspora banalizovana i da se više ne odnosi isključivo na jedan narod ili religijsku grupu već se koristi i za socijalno-profesionalne grupe.

²Po ovom ugovoru priznat je legitimitet Ataturka u Ankari, osnovane su granice moderne Turske, i izvršena je masovna zamena stanovništva: 1,6 milona Grka iz bivše turske imperije za 385 000 muslimana iz Grčke.

³Reč je o „etno-nacionalnoj dijaspori“ (Sheffer, 2003).

Literatura

Bordes-Benayoun, H. and Schnapper, D. (2006) *Diasporas et nations*. Paris: Ed. Odile Jacob.

Bordes-Benayoun, H. and Schnapper, D. (2008) *Les mots des diasporas*. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail.

Božić, S. (2001) Uloga dijaspore u procesu transnacionalizacije. *Revija za sociologiju*, 32(3-4), pp. 117-132.

Cohen, R. (1997) *Global Diaspora; An Introduction*. Seattle: University of Washington Press.

Glamočak, M. (1998) *Koncepcije Velike Srbije i Velike Hrvatske*. Užice: Kulturno-prosvetna zajednica.

Glamotchak, M. (1998) La genèse de l'émigration politique serbe et croate. *Balkanologie*, II (1), pp. 37-61.

Glick Schiller, N. and Fouron, E. (2001) *Georges Woke Up Laughing. Long Distance Nationalism and the Search for Home*. Durham NC: Duke University Press.

Helly, D. (2006) *Diaspora: un enjeu politique, un symbole, un concept? Espaces, populations, société*, 1.

Hughes, E. (1996) *Le regard sociologique. Essais choisis*. Paris: Ed. de l'EHESS.

Kastoryano, R. (2006) *Vers un nationalisme transnational - Redéfinir la nation, le nationalisme et le territoire*. *Revue française de science politique*, 4 (56).

Lacoste, Y. (1991) Les territoires de la nation. *Hérodote*, 62-63 (3).

Passeron, J-C. (1991) Le raisonnement sociologique. L'espace non-poppérien du raisonnement naturel. Paris: Nathan.

Riggs, F. (2000) *Diasporas: Conceptual Considerations*. University of Hawaii.

Schnapper, D., Hily, M-A. Costa-Lascoux, J. (2001) De l'État-nation au monde transnational. Du sens et de l'utilité du concept de diaspora. *Revue européenne de migrations internationales*, 17 (2).

Sheffer, G. (2003) *Diaspora politics: at home abroad*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tölölyan, T. (1996) Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Moment. *Diaspora*, 5, pp. 3-36.

Vertovec, S. and Cohen, R. (eds.), (1999) *Migration, Diasporas and Transnationalism*. Northampton: The International Library of Studies on Migration 9, MA, Edward Elgar Publishing.

(Re)konstrukcija zavičajnih identiteta u bh. dijaspori: translokalne zajednice u Australiji i Sjedinjenim Američkim Državama

Sažetak

Na temelju opisanih etnografskih primjera iz Australije i SAD-a, autor iznosi tezu da translokalnost, prije nego transnacionalnost, bolje objašnjava socijalnu morfologiju i življenje stvarnosti migrantskih populacija u okviru bosanskohercegovačke dijaspore, uključujući i oblike njihove socijalne interakcije, organizacijske obrasce, kulturne prakse i različite druge aktivnosti i djelovanja koja prakticiraju u odnosu na svoju domovinu kao i na svoje translokalne sunarodnjake u drugim zemljama. Prakse translokalnosti bosanskih migracijskih populacija pokazuju kako kulturno mjesto i utjelovljeni lokalni identiteti transcendiraju geografski prostor i kronološko vrijeme - kako mobilnost i privrženost mjestu nisu intrinzično kontradiktorni nego mogu biti komplementarni procesi.

Ključne riječi: *bosanska dijaspora, translokalizam, transnacionalizam, zavičaj*

Uvod

Migranti porijeklom iz Bosne i Hercegovine¹ danas predstavljaju jednu od najbrojnijih i geografski najrasprostranjenijih iseljeničkih zajednica s područja bivše Jugoslavije. Prema procjenama, iseljenička bh. zajednica - ili bh. dijaspora - broji oko 1,7 miliona ljudi, prisutnih u oko 100 zemalja svijeta (Valenta i Ramet, 2011; Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, 2008). Ogromna većina njih je završila u iseljeništvu kao rezultat prisilnih migracija u ratnom periodu od 1992. do 95.; a iseljenički trend se nastavio i u postratnom periodu, uglavnom tzv. "lančanim migracijama" (engl. *chain migration*) sve do 2003. godine, nakon čega emigracija iz BiH jenjava, ali ne prestaje u potpunosti. Pored regionalnih, zapadnoeuropskih i skandinavskih zemalja, najveći broj Bosanaca i Hercegovaca skrasio se u tzv. "trećim", odnosno preoceanskim, zemljama, prije svega u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) i Australiji. U ovom članku² - baziranom na etnografskom istraživanju bh. iseljeničkih zajednica u Australiji i SAD-u - autor ukazuje na specifične okolnosti u kojima su se ove zajednice (re)konstruirale u novim sredinama, kao i veze ovih zajednica s mjestima porijekla u BiH.

Dok su u periodu 1992-95. u većini europskih zemalja građani BiH koji su bili tu prisutni bili tretirani i tolerirani kao privremene izbjeglice koje će se, milom ili silom, "vratiti kući" čim se za to ukaže minimum potrebnih sigurnosnih uvjeta, dotle su bh. građani koji su tih godina pristigli kao izbjeglice u Australiju i SAD bili smatrani (i sebe smatrali) emigrantima u potrazi za trajnim useljenjem (Halilovich, 2011a). U poređenju s europskim zemljama, traženje sigurnog utočišta u ovim preoceanskim zemljama bilo je sporadično u toku samoga rata; međutim, ove destinacije postaju jako aktualne nakon 1995. godine, tj. po završetku rata. Jedan od razloga za promjenu tog migracijskoga trenda jeste prijetnja od prisilne repatrijacije bh. izbjeglica iz europskih zemalja (npr. Njemačke), zbog čega su se, u nedostatku boljih mogućnosti, bh. prognanici odlučivali za prijavljivanje za useljeničke programe Australije i SAD-a.³ Ogromna većina njihovih useljeničkih zahtjeva je pozitivno i promptno rješavana, te se može reći da su, u

toku 1990-ih i ranih 2000-ih, bh. građani bili posebno privilegirana migrantska grupa u okviru američkih i australskih useljeničkih programa (Franz, 2005; Halilović, 2006). Dodatni razlog povećanja imigracija u ove zemlje u postratnom periodu jeste prisustvo više stotina hiljada interno raseljenih osoba u BiH (IDPs), koje su tek po okončanju rata dobile priliku za iseljenje.

Kao i u slučaju drugih, sličnih migracijskih tokova, svako (pre)seljenje ("deteritorizacija") iz BiH je bilo praćeno novim nastanjenjem ("reteritorizacijom") u zemlji useljeničstva (engl. *displacement* vs. *emplacement*). U tom procesu iseljenja/nastanjenja važnu ulogu su igrali - i još uvijek igraju - premigracijski socio-kulturološki faktori, ali i društveno-političke okolnosti u zemljama i lokalnim sredinama prijema. Useljenička politika, ili nedostatak iste, kao i kulturne posebnosti društava "domaćina" bitno su utjecale na socijalnu morfologiju bh. zajednica u dijaspori. S druge strane, od premigracijskih faktora, lokalni, tj. zavičajni identiteti su imali odlučujuću ulogu u uspostavljanju migracijskih trendova, biranju destinacija za selidbu, "lančanoj migraciji" i (re)konstruiranju iseljeničkih/useljeničkih zajednica u mjestima prijema. U toku protekle dvije decenije, ti (re)konstruirani ili "presađeni" zavičajni identiteti rezultirali su formiranjem prepoznatljivih translokalnih zajednica u zemljama i mjestima prijema - kako u Australiji i SAD-u tako i u mnogim drugim zemljama (Halilovich, 2012b).

Brčko u Melbourneu

Te ljetne večeri u januaru mjesecu 2011, na književnom susretu u jednom od migrantskih klubova u Melbourneu, u prisustvu stotinjak posjetitelja i autora ovog teksta, pisac, gost iz Europe, govorio je o svojim djelima i odgovarao na pitanja znatiželjne publike. Od posebnosti, po kojima bi se ovaj događaj ipak mogao izdvojiti od drugih sličnih te večeri u Melbourneu, znatiželjom promatraču bi možda pažnja zastala na bogatoj zakusci koja je nadopunjavala književni ugođaj. Naime, "etnički prepoznatljiva jela" poredana između boca Sarajevskog piva i mineralne vode i sokova "made in Bosnia and Hezegovina" "odavali" su kojoj migrantskoj zajednici se cijeli događaj mogao pripisati.

Već sama činjenica da se književna večer održavala u Klubu Brčaka (Brčko-Melbourne Club) upućuje na eventualni "background" publike. Inače, Brčaci - ljudi porijeklom iz Brčkog, grada u bosanskoj Posavini na sjeveroistoku BiH - po brojnosti su i organiziranosti jedna od uočljivijih grupa među migrantima iz BiH u Australiji. Brčaci u Melbourneu imaju svoj zavičajni klub, svoju web-stranicu, tiskani bilten, muzički bend, redovne društvene aktivnosti i godišnji skup Brčaka nazvan "Savski cvijet", po rijeci Savi koja protječe kroz Brčko. U statutu kluba piše da "*Klub Brčko-Melbourne okuplja sve Brčake koji su nekada živjeli u Brčkom, bez obzira na njihovu vjersku ili nacionalnu pripadnost*". Statut kluba reflektira brčansku stvarnost u Melbourneu u kojoj njihov klub predstavlja najviše etnički izmiješani zavičajni klub u okviru bosanske⁴ dijaspore u Australiji. Ta multietnička dimenzija zajednice Brčaka u Melbourneu je replika multietničke tradicije nekadašnjeg Brčkog, tradicije koja je bila predmetom brutalne srbijanske agresije tijekom 1992-95., a koja danas više ne postoji u gradu na obali Save.

Osim nekolicine, svi sudionici ovoga događaja su bili porijeklom iz Brčkog - uključujući i gosta, pisca Bekima Sejranovića, rođenoga Brčaka. Naime, iako se sam pisac, što i njegovo djelo i dobijene nagrade potvrđuju, ne želi odrediti kao pisac jedne države ili jedne nacije, ovaj "bosansko-hrvatsko-norveški" autor, koji živi "na relaciji Norveška - Hrvatska - Bosna", te je večeri bio u potpunosti "posvojen" i među svojim, ljudima koji su ga poznavali iz djetinjstva, bili njegovi učitelji, nekadašnji susjedi, rođaci, sugrađani. Tako se autor romana *Nigdje niotkuda i Ljepši kraj* ovdje, na drugom kraju svijeta i u gradu koji je prvi put posjetio u svom životu, našao

“kod kuće”, okružen poznatim lokalnim dijalektom, pričama i imenima, a cijela diskusija o piščevom djelu se vrlo brzo pretvorila u uprizorenje (*performans*) kolektivnog sjećanja na zajednički zavičaj i nekadašnji život u Brčkom, na njegove žitelje i njihove društvene uloge, priče i anegdote. Te uspomene i priče o rodnom gradu i njegovim ljudima imaju važno mjesto u Sejranovićevom književnom opusu. Ove večeri, međutim, 16.000 kilometara prostorne i barem 16 godina vremenske distance, u klubu Brčko-Melbourne fikcija i stvarnost, prošlost i sadašnjost, tamo i ovdje su bili zbliženi i pomiješani mimo prepoznatljivosti. Te večeri, Brčko je bilo “ovdje u Melbourneu”, a sudionici ovog događaja su bili “tamo u Brčkom”, u gradu koji kao takav još jedino postoji u sjećanjima njegovih bivših žitelja. Bila je to svojevrsna predstava *translokalnog* identiteta Brčaka.

Više od nostalgije za izgubljenim

Ova i slične kulturno-društvene priredbe u okviru bosanskohercegovačke dijaspore u Australiji tipični su migrantski “transnacionalni događaji”: uključene su, naime, *međunarodne državne granice* preko kojih ljudi koji su izmješteni iz određenog društvenog i političkog konteksta i, manje-više kompaktno, naseljeni u drugome, što može biti i hiljadama kilometara udaljen od prvotnoga, ustanovljuju i održavaju veze s mjestom svoga porijekla ili ga pak *imaginiraju* u svojem novom domu. Opisani događaj u Melbourneu u prvome redu poslužio je kao još jedna u nizu prilika da se u sjećanja prizovu i podijele uspomene na zajednički grad/mjesto/zavičaj i (d)oživi osjećaj zajedničke pripadnosti mjestu svoga porijekla i nekadašnjeg življenja. Ovdje se dakle nije radilo o rekonstrukciji nekog šireg nacionalnog ili etničkog konteksta. Naprotiv, događaj se može jedino u potpunosti razumjeti u *lokalnom* ili *zavičajnom kontekstu*. Nakon što je taj lokalni kontekst radikalno promijenjen, poput onoga u Brčkom i diljem Bosne i Hercegovine, ljudi u migracijskoj situaciji (re)kreiraju svoje zavičaje kroz translokalne prakse s onima s kojima dijele osjećaj pripadnosti i zajedničke uspomene na mjesta porijekla.

Lokalne i regionalne, dakle, zavičajne veze, ili “identiteti odozdo”, čine se jačima od “identiteta odozgo”, tj. nacionalnih, etničkih i vjerskih identiteta. Naravno, u mnogim slučajevima su te veze “identiteta odozdo” i “identiteta odozgo” isprepletene i podudaraju se, ali su ove prve primarne jer su bazirane na izravnim živim iskustvima i zajedničkim utjelovljenim sjećanjima, nekadašnjim društvenim odnosima i statusima, dijalektu i načinu govora, smislu za humor, hrani i piću, itd. Vidjeti druge i biti viđen načini su održavanja starih identiteta i nekadašnjega statusa u novom životnom kontekstu, u kojemu, nerijetko, stari socijalni identiteti i uloge postaju neupotrebljivi. Kad se susretnu, Brčaci koji žive u raznim predgrađima Melbournea opet su “susjedi”, a titule i status iz zavičaja poštuju se bez obzira na njihovu neupotrebnu vrijednost izvan zajednice Brčaka. Na primjer, međusobna uvažavanja i oslovljavanja s “*profesore*”, “*doktore*” ili “*komšija*” jedino imaju puno afektivno i socijalno značenje među onima koji su dijelili prošlost u kojoj su ove titule bile vezane za konkretne društvene pozicije u lokalnoj zajednici. U velikom broju slučajeva taj status je danas uglavnom simboličan jer se društveni kontekst u potpunosti promijenio.

Mnogi ugledni građani nekadašnjeg Brčkog, koji danas žive u Melbourneu, na socijalnoj su skrbi i staračkim mirovinama a izvan svoje zajednice su nerijetko nepoznati, marginalizirani i neintegrirani u australsko društvo. Moglo bi se reći da Brčaci trebaju jedni druge ne samo kako bi se družili u sadašnjosti već i stoga kako bi, kroz zajednička sjećanja, potvrdili ono što su i ko su bili u prošlosti. Ta zajednička sjećanja na dom i zavičaj tamo u prošlosti nadopunjuju se živim iskustvima doma - novoga doma ovdje i sada, u iseljeništvu.

Mirisi zavičaja na ulicama St. Louisa

Prakse očuvanja, oživljavanja i rekonstruiranja lokalnih identiteta u iseljeništvu autor članka je zabilježio i među pripadnicima bosanske dijaspore u američkom gradu St. Louisu, “najmnogoljudnijem istočnobosanskom gradu” u kojem se u zadnja dva desetljeća skrasilo oko 75.000 bosanskih migranata, pretežno Bošnjaka iz Podrinja i Prijedora protjeranih za vrijeme rata iz svojih zavičaja (Coughlan, 2011; Halilovich, 2012a). Ovu bosansku zajednicu čine “vidljivom” brojne gostionice, dućani s proizvodima uvezenim iz BiH, društveni i sportski klubovi; a članovi te zajednice imaju i svoje radijske programe, novine i magazine, pa čak i svoju televiziju. Međutim, prava heterogenost ove iseljeničke zajednice tek se da razaznati kada zavirite u domove i susjedstva bosanskih migranata, ili pak sjednete za njihov stol u nekoj od gostionica na Gravois Avenue u predgrađu Bevo - dijelu St. Louisa gdje se mogu naći cijela bosanska sela u jednoj ulici, ili u jednom kvartu. Ispod niza slojeva širih kolektivnih identiteta - od američkoga i bjelačkoga do bosanskoga i bošnjačkoga - utjelovljeni, intimni identiteti koje Bosanci u St. Louisu svakodnevno žive su prije svega zavičajni, tj. translokalni. Pažljivom slušatelju će “za uho zapasti” niz lokalnih dijalekata i narječja kojima bosanski migranti u St. Louisu govore. Dok se u većim urbanim sredinama u BiH lokalni dijalekti doseljenika (unutarnjih migranata) vrlo brzo zamijene standardiziranim jezikom i urbanim slengom, dotle se u dijaspori, u mjestima poput St. Louisa, ti lokalni dijalekti iz starih zavičaja ljubomorno čuvaju, održavaju i čine bitan faktor diferenciranja pojedinaca i grupa u okviru bosanske dijaspore. Slično je i s drugim oblicima utjelovljenih i senzornih izražaja tih lokalnih identiteta prisutnih kroz razne lokalne posebnosti poput pite *kvrğuše*,⁵ zaštitnog znaka Prijedorčana St. Louisa, ili izvorne muzike, specifične za Podrinje i istočnu Bosnu. I okusi hrane i muzički ukusi - isto kao i govor i niz drugih lokalnih običaja, priča i uspomena - dio su palete zavičajnih identiteta raseljenih Bosanaca. Uprizorenje tih lokalnih identiteta se odvija na razne načine, kako u privatnosti domova tako i u javnom prostoru.

Svakodnevno življenje translokalnih identiteta uključuje i niz drugih aktivnosti kako s rodbinom, nekadašnjim susjedima, poznanicima i prijateljima u St. Louisu i drugim gradovima u SAD tako i s onima koji su migrirali u druge zemlje ili su ostali u BiH. Da se ne radi samo o nostalgiji za izgubljenim zavičajem već o rekonstruiranim zavičajnim identitetima u drugačijem kontekstu potvrđuje i skoro prevalentna - i svakako poželjna - zavičajna endogamija. Naime, mladim ljudima se sugerira da se žene “našima”, pri tome se misli na osobe istoga zavičajnog porijekla. Ovaj trend uzajamnih ženidbi i udaja pripadnica i pripadnika istih zavičajnih grupa Bosanaca raseljenih diljem svijeta također dodatno, na vrlo utjelovljen način, učvršćuje i potvrđuje translokalne identitete. Tako su npr. podrinjske zavičajne veze spojile mladi bračni par Zumru i Samira. Uz posredovanje rodbine i poznanika te uz svesrdnu pomoć interneta, udaljenost između Melbournea, gdje je Zumra migrirala i živjela, i St. Louisa, Samirovog adoptiranog grada, nije bila prepreka da se ovo dvoje mladih, vezanih pričama o zajedničkom zavičaju koga se jedva sjećaju, upoznaju i odluče započeti živjeti zajedno u Samirovom mjestu. Ovakve i slične veze ne samo da više nego simbolično povezuju translokalne migrantske skupine u različitim državama čineći ih tako *polilokalnim* već također stvaraju i nove forme translokalnih obitelji u transnacionalnom kontekstu.

Transnacionalnost vs. translokalnost u prekograničnom prostoru

Na temelju ovih etnografskih uvida iz dvaju različitih migracijskih konteksta čini se da se pri njihovoj interpretaciji ne možemo isključivo zadržati na promatranju događaja iz perspektive transnacionalizma (engl. *transnationalism*), dominantnog teorijskog okvira unutar kojega se u posljednja gotovo dva desetljeća opisuju i analiziraju iseljeničke teme (Basch et al, 1994; Glick Schiller et al, 1992; 1999; Kearney, 1995; Guarnizo i Smith, 1998). Proučavajući transnacionalne veze koje pojedinci i skupine u migracijskom kontekstu ustanovljuju i održavaju preko granica nacionalnih država, istraživači nerijetko ostaju zarobljeni u (etno)nacionalnim obrascima mišljenja i reprezentacije jer se oslanjaju na analize nacionalnih/etničkih grupa razmatrajući ih prije svega u odnosu na njihovu etničku domovinu/nacionalnu državu i njihovu nacionalnu identifikaciju. Taj dominirajući *ethno-gaze* (eticizirani pogled, Glick Schiller, 2005) ili oslanjanje na etničku grupu/naciju kao jedinicu analize (Glick Schiller, 2008), što ga istraživači migracijskih transnacionalnih društvenih polja primjenjuju u svojim istraživanjima, implicira da su migranti primarno određeni nekim oblikom etnokulturnog identiteta omeđenog teritorijaliziranom nacionalnom državom (Glick Schiller, 2005). Takav pristup reproducira nacionalni model mišljenja i pisanja, odnosno, paradoksalno, s obzirom da se istraživači bave transnacionalnim pojavama, i nadalje ostaje zarobljen u metodološkom nacionalizmu (Wimmer i Glick Schiller, 2003; Glick Schiller, 2005; 2006) ili metodološkom etnicitetu (Glick Schiller, 2008). Metodološki nacionalizam objašnjava ponašanja migranata - i unutar države naseljavanja i u njihovim transnacionalnim praksama- kroz pretpostavku njihove etničke pripadnosti, predrazumijevajući i podrazumijevajući pripadnost ukupne migracijske populacije zajednici ljudi određena etniciteta, kulture i identiteta omeđenog granicama nacionalne države iz koje potječu. Stoga takve analize u transnacionalnom prostoru migrante tretiraju prije svega kao dislocirane članove njihove nacije ili nacionalne države.

Privilegiranjem etničke/nacionalne prizme u transnacionalnim istraživanjima previđaju se paralelni oblici identifikacije migranata - od profesionalnih, rodnih, obiteljskih, generacijskih, klasnih, društvenih do uže teritorijalnih (zavičajnih) - a migracijske populacije se poimaju kao uniformne, homogene zajednice bez unutrašnje diferencijacije, koje su određene prije svega pripadnošću naciji/etniiji. Na razini prakse i djelovanja ta prizma zanemaruje ona djelovanja migranata koja transcendiraju granice etničkih organizacija i etnonacionalnih identiteta, odnosno neetničke oblike integracije u društvo primitka i participacije u transnacionalnim društvenim poljima - obiteljske i prijateljske, poslovne, političke, religijske te uže teritorijalne (lokalne) identitete (Glick Schiller, 2005; 2006; 2008; Povrzanović Frykman, 2010; Conradson i McKay 2007; Peleikis, 2000; Wise i Velayutham, 2008; Halilovich, 2011a; 2012a; Čapo Žmegač, 2003).

Pripadnost u transnacionalnom migracijskom prostoru ne mora nužno biti vezana uz nacionalnu državu porijekla ili etničku/nacionalnu skupinu; ona može biti uža, lokalna, zavičajna, i u svakodnevici nevezana uz etničko. Ta dimenzija *pripadanja*, a ujedno i *bivanja* u transnacionalnom prostoru - heuristički se čini teško odijeliti to dvoje⁶ - preteže u transnacionalnim praksama migracijskih skupina. Stoga su je Halilovich i Čapo Žmegač u svojim odvojenim radovima nazvali *translokalnošću* (Halilovich, 2011b; 2012a; 2012b; Čapo Žmegač, 2003). Ovi autori su došli do zaključka da *translokalnost*, prije nego transnacionalnost, bolje objašnjava socijalnu morfologiju i življenje stvarnosti migrantskih populacija, uključujući i oblike njihove socijalne interakcije, organizacijske obrasce, kulturne prakse i različite druge aktivnosti i djelovanja koja prakticiraju u odnosu na svoje domovine kao i na svoje translokalne sunarodnjake u drugim zemljama. Odabirom termina translokalnost za opis migrantskih praksi,

za razliku od termina transnacionalnost, željeli su naglasiti da dugoročni, svakodnevni interesi migranata nisu nužno vezani uz nacionalnu ili državnu politiku (no to mogu postati u izvanrednim okolnostima, kakve su npr. bile one devedesetih godina prošloga stoljeća prilikom nastajanja novih država na krhotinama raspadnute Jugoslavije) nego uz sasvim specifične lokalne probleme, posebice one vezane uz dislocirane oblike obiteljskih odnosa u tzv. transnacionalnim obiteljima (Čapo Žmegač, 2007b) i ulaganja u mjesto porijekla, njegovanje lojalnosti i podrške napuštenim mjestima, očuvanje, oživljavanje i rekonstruiranje lokalnih identiteta konstrukcijom “doma daleko od doma” i sl.

Konceptualiziranje translokalizma

Prezentirani oblici transnacionalno (u smislu transdržavno) kontekstualiziranih odnosa i praksi u istraživanim migracijskim populacijama ukazuju na njihov prije svega translokalni karakter, odnosno da su uzemljene djelovanjem na lokalnoj i zavičajnoj razini, ponajviše vezane uz obiteljske prilike i ulaganja u užu ili širi kraj porijekla i uz pomaganje, obnovu i rekonstrukciju ili, alternativno, *imaginaciju* napuštene lokalne sredine u kontekstu izmještenosti iz prvotne lokacije. Opisane etnografije pokazuju da se svakodnevni interes migranata za njihov kraj porijekla *pretežno* sužava na užu, lokalne zavičaje i obiteljske prilike. Čak i onda kad su potaknute nacionalnim interesom, prekogranične prakse migranata bivaju lokalizirane i upisane u konkretna mjesta porijekla migranata.

Iako translokalnost nije isključivo obilježje bosanske emigracije izazvane ratom devedesetih godina prošloga stoljeća, najintenzivniji oblici translokalnih praksi pokazuju se upravo u kontekstu takvih prisilnih iseljavanja i vezani su uz činjenicu da su prvotni domovi bili prisilno napušteni, te da su, uostalom kao i cijela susjedstva i sela, uništeni. Domovi i mjesta porijekla prisilnih migranata su najčešće nepovratno izgubljeni, u fizičkom smislu i/li u smislu da se u kraju porijekla migranti više ne osjećaju “kao kod kuće”. Dodatni faktori otuđenja su vezani za novi politički kontekst u kojem su se njihova nekadašnja mjesta našla unutar Republike Srpske, zasebnoga entiteta unutar Bosne i Hercegovine, formiranoga na zločinima etničkog čišćenja i genocida u istočnoj Bosni i Prijedoru. Budući da mjesta porijekla za migrante imaju *identitetni* značaj, oni ih sjećanjima, pričama i uprizorenjima, u susretima s bivšim sumještanima, nastoje otjeloviti u novim mjestima stanovanja, stvarajući tako “novi dom daleko od doma”, istodobno i sličan i različit od onoga koji su napustili. Privrženost ideji “staroga” mjesta kao doma stoga nije prepreka integraciji u novim mjestima naseljavanja (Hage, 1997). Naprotiv, ona im daje “osjećaj mogućnosti” da stvore svoj novi dom oko “želje da razviju osjećaj bivanja *tamo ovdje*” (Hage, 1997: 102-108). Uostalom, zavičaja odnosno doma *tamo*, u onom obliku kakav je bio i kakav su poznavali i zapamtili više nema, jer zavičaj nije samo mjesto nego ga čine i ljudi i odnosi; zavičaj je prisnost i intimnost s fizičkom okolinom, s društvenim i kulturnim okolišem (Halilovich, 2011b: 77). Izgubljena se zajednica i osjećaj pripadnosti mogu ponovno stvoriti samo u sjećanjima i pričama kojima se bivši stanovnici Brčkog, Prijedora ili Podrinja prepuštaju prilikom dokonih trenutaka opuštanja među svojim bivšim sumještanima u mjestima koja danas nastanjuju. Ta mjesta nisu više locirana u prostoru *tamo*, nego u *prošlom* vremenu i u prostoru *ovdje*. Migranti, egzilanti i drugi putnici pronalaze novi dom u rutinskim praksama, susretima s poznatim osobama, u sjećanjima i pričama o prošlom vremenu, u okusima i mirisima, odnosno, kako je rekla Leslie Van Gelder, “ljudi u dijaspori ne ukorjenjuju se u mjestu, nego jedni u drugima” (Van Gelder, 2008: 58).

Pored onih u Australiji i SAD-u, translokalnost prakticiraju i bh. izbjegličke zajednice u europskim zemljama (Halilovich, 2012a; 2012b), kao i mnoge neprisilno iseljene populacije, poput, na primjer, hrvatskih ekonomskih migranata u Njemačkoj (Čapo Žmegač, 2007b).

Međutim, kako je to opisala Jasna Čapo Žmegač (2003; 2007a; 2007b), oblici ovih translokalnih praksi donekle se razlikuju od onih izbjeglica i prisilno iseljenih osoba: oni su pretežno bili definirani okvirom transnacionalnih obiteljskih aranžmana, u kontekstu planiranog povratka u stari zavičaj.

Nekoliko autora se bavilo pitanjem koliko je važna udaljenost u translokalnim i transnacionalnim praksama (cf. Portis-Winner, 2002; Baldassar, 2007; Brickell i Datta, 2011). Na prvi pogled, udaljenost nije nevažna, ali nije ni odlučujuća. Bosanski emigranti raspršeni po Europi, Americi i Australiji hiljadama su kilometara udaljeni od svojih zavičaja. U potrazi za prisnošću i sigurnošću poznatoga ove će iseljeničke populacije intenzivno uranjati u translokalno i težiti stvaranju i održavanju društvenih mreža među nekadašnjim sumještanima, neovisno o njihovom današnjem boravištu i odlascima u "stari kraj". Udaljenost se stoga ne čini odlučujućim faktorom translokalnosti, pogotovo u eri digitalnih telekomunikacijskih tehnologija kao što su internet, mobilni telefoni i satelitska televizija (Halilovich, 2012b).

Naposljetku, translokalnost bosanske dijasporne može se realizirati kao *bilokalnost*, povezanost između dvaju lokaliteta, i kao *polilokalnost*, povezanost između nekoliko lokaliteta. Ta razlika vezana je uz oblike prekograničnih praksi koje te populacije prakticiraju: odvojeni obiteljski život, zavičajnu endogamiju i reteritorijalizaciju.

Zaključak

Premda afirmira značenje napuštenoga mjesta za razne migrantske populacije, ova interpretacija ne implicira esencijalistički, statički pogled na odnos ljudi, mjesta i identiteta. Ona ne implicira da su translokalne dijasorske zajednice "fiksirane i nepromjenjive" u svom identitetu smještenom u nekom prošlom vremenu i prostoru. Prakse translokalnosti pokazuju kako kulturno mjesto i utjelovljeni lokalni identiteti transcendiraju geografski prostor i kronološko vrijeme - kako mobilnost i privrženost mjestu nisu intrinzično kontradiktorni nego mogu biti komplementarni procesi (Halilovich, 2011a). One potvrđuju dinamizam i fluidnost složena odnosa u kojemu identitet mjesta kao skup utjelovljenih praksi transcendiraju svoju prvotnu geografsku lokaciju i postaje translokalan ili polilokalan. U novom, dijasorskom, prostoru migranti *stvaraju mjesto* (od engl. *place-making*) - u smislu da ga prisvajaju i usvajaju kao značensko i *identitetno* mjesto (Gulin Zrnić, 2009) - kroz *translokalni proces* koji uključuje intervenciju drugih lokaliteta (porijekla), mreža i djelovanja izdaleka. Budući da se u migracijskom kontekstu osjećaj mjesta nužno stvara i transformira u translokalnom okruženju - koje uključuje barem jedno *ovdje* i jedno *tamo* - taj proces ne nastaje samo u mjestima naseljavanja već i u mjestima porijekla, prilikom posjeta i povratka migranata.⁷ Translokalnost, dakle, obuhvaća širok spektar praksi i odnosa u artikulaciji distinktivnih (trans)lokalnih identiteta - i u migraciji i u kraju porijekla - otkrivajući kako se te prakse i odnosi rekonstruiraju, prilagođavaju i iznova stvaraju u mobilnome svijetu.

Bilješke

¹Pored punog imena zemlje Bosna i Hercegovina, autor u tekstu također koristi i široko rasprostranjenu kraticu "BiH" te kolokvijalno ime "Bosna" kao i pridjeve "bosanskohercegovački" i "bosanski". Svi ovi nazivi su vezani za državu Bosnu i Hercegovinu i sve osobe porijeklom iz BiH bez obzira na njihovu etničku, vjersku i regionalnu pripadnost.

²Dijelovi ovoga članka, kao i teze elaborirane ovdje, uvršteni su u koautorsku publikaciju s Jasnom Čapo (2013) *Localising transnationalism: Transborder practices and lived realities in different diaspora contexts. Ethnologie française.*

³Također i Kanade, Novog Zelanda te traženje političkoga azila u zapadnoeuropskim i skandinavskim zemljama.

⁴Iako većinski bošnjačka, bosanskohercegovačka poratna dijaspora u Australiji uključuje i, srazmjerno broju protjeranih iz BiH, bosanske Hrvate i manji broj bosanskih Srba te veći broj etnički mješovitih obitelji kao i one koji sebe vide prije svega Bosancima bez etničkih odrednica.

⁵Pita od komada pilećeg mesa poredanog po tijestu i zaljevna kiselim vrhnjem.

⁶Nasuprot onim autorima koji ih dijele (Levitt i Glick Schiller, 2007).

⁷Povratničke migracije također su zanimljivo područje za istraživanje prepletanja dvaju ili više lokacija i za njih vezanih identiteta, sada u dvostrukom kontekstu izmještanja: prvi nastaje emigracijom, drugi reemigracijom.

Literatura

- Baldassar, L. (2007) Transnational families and the provision of moral and emotional support: The relationship between truth and distance. *Identities*, 14, str. 385-409.
- Basch, L. et al. (1994) *Nations unbound: Transnational Projects and the Deterritorialized Nation-state*. New York: Gordon and Breach
- Brickell, K. i Datta, A. (2011) Introduction: translocal geographies. U: Katherine B. i Datta, A. (ur.) *Translocal Geographies: Spaces, Places, Connections*. London: Ashgate, str. 3-22.
- Conradson, D. i McKay, D. (2007) Translocal subjectivities: mobility, connection, emotion. *Mobilities*, 11 (2), str. 167-174.
- Coughlan, R. (2011) Transnationalism in the Bosnian Diaspora in America. U: Valenta, M. i Ramet, S.P. (ur.) *Bosnian Diaspora: Integration in Transnational Communities*. Farnham: Ashgate, str. 105-22.
- Čapo Žmegač, J. (2003) Dva lokaliteta, dvije države, dva doma: transmigracija hrvatskih ekonomskih migranata u Münchenu. *Narodna umjetnost: Croatian Journal of Ethnology and Folklore Research*, 40 (2), str. 117-131.
- Čapo Žmegač, J. (2007a) *Strangers Either Way: The Lives of Croatian Refugees in Their New Home*. New York-Oxford: Berghahn Books
- Čapo Žmegač, J. (2007b) Spanning national borders: split lives of Croatian migrant families. *Migracijske i etničke teme*, 23 (1-2), str. 33-49.
- Franz, B. (2005) *Uprooted and Unwanted: Bosnian Refugees in Austria and the United States*. College Station: Texas A&M University Press
- Glick Schiller, N. (2005) Transnational social fields and imperialism: bringing a theory of power to transnational studies. *Anthropological Theory*, 5 (4), str. 439-461.
- Glick Schiller, N. (2006) Introduction: what can transnational studies offer the analysis of localized conflict and protest. *Focaal: European Journal of Anthropology*, 47, str. 3-17.
- Glick Schiller, N. (2008) Beyond methodological ethnicity: local and transnational pathways of immigrant incorporation. *Willy Brandt Series of Working Papers*, 2/8, Malmö: Malmö University
- Glick Schiller, N. et al. (1992) *Toward a Transnational Perspective on Migration*. New York: The New York Academy of Sciences
- Glick Schiller, N. et al. (1999) Trans-nationalism: a new analytic framework for understanding migration. U: Vertovec, S. i Cohen, R. (ur.) *Migration, Diasporas and Trans-nationalism*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, str. 26-50.
- Guarnizo, L.E. i Smith, M.P. (1998) The Locations of transnationalism. U: Smith, M.P. i Guarnizo, L.E. (ur.) *Transnationalism from Below*. New Brunswick-London: Transaction Publishers, str. 3-34.
- Gulin Zrnić, V. (2009) *Kvartovska spika: Značenja grada i urbani lokalizmi u Novom Zagrebu*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku - Jesenski i Turk
- Hage, G. (1997) At home in the entrails of the West: multiculturalism, 'ethnic food' and migrant homebuilding. U: Grace, H. et al. (ur.) *Community and Marginality in Sydney's West*. Annandale: Pluto Press, str. 99-153.

Halilović, H. (2006) Bosanskohercegovačka dijaspora u vrtlogu globalnih migracija: šanse i izazovi za Bosnu i Hercegovinu. *Pregled*, LXXXVI (3), str. 193-220.

Halilovich, H. (2011a) (Per)forming 'trans-local' homes: Bosnian diaspora in Australia. U: Valenta, M. i Ramet, S.P. (ur.) *Bosnian Diaspora: Integration in Transnational Communities*. Farnham: Ashgate, str. 63-81.

Halilovich, H. (2011b) Beyond the sadness: memories and homecomings among survivors of 'ethnic cleansing' in a Bosnian village. *Memory Studies Journal*, IV (1), str. 42-52.

Halilovich, H. (2012a) Trans-local communities in the age of transnationalism: Bosnians in diaspora. *International Migration*, 50(1), str. 162-178

Halilovich, H. (2013a) Bosnian Austrians: accidental migrants in trans-local and cyber spaces. *Journal of Refugee Studies* (in press)

Halilovich, H. (2013b) *Places of Pain: Forced Displacement, Popular Memory and Trans-local Identities in Bosnian War-torn Communities*. Oxford and New York: Berghahn Books

Kearney, M. (1995) The local and the global: the anthropology of globalisation and transnationalism. *Annual Reviews Anthropology*, 25, str. 547-565.

Levitt, P. i Glick Schiller, N. (2007) Conceptualizing simultaneity: a transnational social field perspective on society. U: Portes, A. i DeWind, J. (ur.) *Rethinking Migration: New Theoretical and Empirical Perspectives*. Oxford i New York: Berghahn Books, str. 181-218.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine (2008) *Pregled stanja bosanskohercegovačkog stanovništva*. Sarajevo: Sektor za Iseljenišтво

Portis-Winner, I. (2002) *Semiotics of Peasants in Transition: Slovene Villagers and Their Ethnic Relatives in America*. Durham: Duke University Press

Peleikis, A. (2000) The emergence of a translocal community: the case of a South Lebanese village and its migrant connections to Ivory Coast. *Cahiers d'Études sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranienn*, 30, str. 297-317.

Povržanović Frykman, M. (2010) Materijalne prakse bivanja i pripadanja u transnacionalnim društvenim prostorima. *Studia ethnologica Croatica*, 22 (1), str. 39-60.

Valenta, M. i Ramet, S.P. (2011) Bosnian migrants: an introduction. U: Valenta, M i Ramet, S.P. (ur.) *The Bosnian Diaspora: Integration of Transnational Communities*. Farnham: Ashgate, str. 1-23.

Van Gelder, L. (2008) *Weaving a Way Home: A personal Journey Exploring Place and Story*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Wimmer, A. i Glick Schiller, N. (2003) Methodological nationalism, the social sciences and the study of migration: an essay in historical epistemology. *International Migration Review*, XXXVII (3), str. 576-610.

Wise, A. i Velayutham, S. (2008) Second-generation Tamils and cross-cultural marriage: managing the translocal village in a moment of cultural rupture. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, XXIV (1), str. 113-131.

Kakva vrsta integracije? Migrantski radnici iz BiH u Sloveniji

Sažetak

Integracija trenutno predstavlja krovni termin i krovnu politiku evropskih migracijskih režima. Dokumenti politike EU definiraju je kao “dinamičan, dvosmjerni proces uzajamne akomodacije migranata i rezidenata”; navodno je potpuno inkluzivna i prihvatila je multikulturalne orijentacije u evropskim društvima. Ukoliko se, s jedne strane, integracija čini logičnom posljedicom, ili čak rješenjem, problema u migraciji, ovdje se tvrdi da, s druge strane, predstavlja dio problema upravljanja migracijama u današnjim evropskim društvima. Rad analizira kontroverze integracije sa fokusom na razmatranje specifičnih situacija rada migranata iz BiH u Sloveniji koji predstavljaju skoro jednu polovinu cjelokupnog stranog stanovništva u zemlji. Debata o integraciji se time smješta u specifičan kontekst društvenih, ekonomskih i političkih uvjeta migrantskih radnika iz BiH. Na osnovu analize politika integracije i ocjene nedavnih protukriznih mjera, rad problematizira “pristup sekuritizacije”, koji ima cilj da zaštiti domaće tržište rada, a proizvodi, kao posljedicu, loše radne i životne uvjete za značajan broj bh. radnih migranata u Sloveniji.

Ključne riječi: *integracija, tržište rada, migranti iz BiH, migracijske politike, Slovenija*

Integracija: upitni izgledi za prioritet politike

Čini se da je integracija migranata u društvo zajednička paradigma evropskog “upravljanja migracijama” (cf. Kofman, 2005). Ovim se bavi i teorija i proces donošenja politika (Bauböck, 2001; Niessen i Huddleston, 2009; MIPEX, 2011) kao imperativnim, poželjnim mehanizmom upravljanja različitostima u multikulturalnim društvima širom Evrope. Također, često se promovira kao rješenje za “probleme u migraciji”, a u kontekstu rasprava o multikulturalnim društvima, kao adekvatna alternativa prethodnim asimilacionističkim pristupima (cf. Joppke i Morawska, 2003) koji su žrtvovali migrante u cilju održavanja navodno homogenog etniciteta većine stanovništva.

Dok se integracija smatra pravim rješenjem, s jedne strane, u ovom se radu tvrdi da ona, s druge strane, možda predstavlja dio problema (a ne rješenja) za upravljanje migracijama. Integracija trenutno predstavlja krovni termin i politiku evropskih migracijskih režima, a odnosi se na društvene, političke, obrazovne, lingvističke, kulturalne, ekonomske i druge integracijske procese. Međutim, zajednička agenda EU za integraciju migranata iz 2005. i nedavna agenda iz 2011. godine (Evropska komisija, 2005, 2011) integraciju oblikuju isključivo kao pitanje migracije, a čini se nedovoljnim da se integracijske odredbe ne pojavljuju u ostalim dokumentima koji se ne odnose na migracije. Činjenica da je integracija svedena isključivo na migracijsku politiku, koja je, u kontekstu EU, stavljena u domenu ureda za unutrašnja pitanja - ureda koji većinu pažnje posvećuju kontroli granica, unutrašnjoj sigurnosti i borbi protiv organiziranog kriminala - navodi nas da dovedemo u pitanje sam potencijal integracije da se

pozabavi društvom općenito. Drugim riječima, potencijal integracije je upitan kada se uoči da se njome prvenstveno bavi u kontekstu politika koje se inače fokusiraju na organiziranje sprečavanja migracija i kontrolu granica.

Zajednički osnovni principi (engl. *Common Basic Principles - CBP*) za politiku integracije imigranata u EU (Vijeće Evropske unije, 2004) utvrdili su definiciju integracije kao “dinamičan, dvosmjerni proces uzajamne akomodacije migranata i rezidenata.” Osnovni problem pretpostavke da je integracija dvosmjerni proces koji uključuje “migrante i domaće” jeste u tome da je dualizam “mi-oni” upisan u integraciju; čini se da joj je to temeljni princip. Relevantno je stoga pitanje na koji način koncept integracije prevazilazi podjelu na “nas-njih” ukoliko je sama ta podjela osnova na kojoj je integracija konceptualizirana? Društva se činjenično mijenjaju migracijom, ali do koje mjere je pristup upravljanja migracijama istinski voljan da tu činjenicu prepozna? Pored značajne činjenice da politika integracije nije samo zamišljena kao dio strategije upravljanja migracijom, dok ostatak društva ostaje netaknut, integracija uveliko zahtijeva stajališta migranata koja su usmjerena ka adaptaciji, poput usvajanja osnovnih vrijednosti EU i/ili specifične nacionalne države, ili doprinosa prosperitetu tržišta rada EU/države, gdje sve migrante stavlja u “funkciju” rješavanja problema tržišta rada i starenja stanovništva EU (cf. Pajnik, 2012).

Rad ima cilj da analizira ova pitanja integracije na konkretnom primjeru migranata u Sloveniji. Fokusira se na raspravu o integraciji kroz prizmu tržišta rada i općih životnih uvjeta i situacija migranata iz trećih zemalja, sa posebnim osvrtom na migrante iz BiH u Sloveniji. Prvo poglavlje uvodi niz činjenica i brojki koje se odnose na bosanske migrante u Sloveniji i razmatra ih u kontekstu (ne)integracije. Poseban fokus je na analizi integracije u kontekstu radnih uvjeta migranata iz BiH kao većini onih koji u Sloveniju dolaze u svrhu zaposlenja. Fokus grupe i intervjui sa migrantima (Pajnik, 2012) ukazuju na obrazac u kojima su brojni naši partneri, uključujući (ali ne isključivo njih) i migrante iz BiH, razgovarali o integraciji pretežno kao o “vlastitom problemu migranata”.¹ Analizirajući nesigurne radne pozicije bosanskih radnika u Sloveniji, ovo poglavlje osvjetljava razloge za takvo postavljanje migrantske integracije. Nakon rasprave o bh. migrantima u migracijskim trendovima slijedi propitivanje integracije na osnovu dva okvira politike, uvjeta za ulazak migranata u Sloveniju i uvjeta za (ne)mogućnosti rada migranata. Poglavlje ukazuje na “subordiniranu integraciju” koja se prakticira kroz ove (i druge) oblasti politike koje migrante iz trećih zemalja stavlja na periferiju integracije. Okviri integracijske politike o kojima je ovdje riječ reguliraju pozicije migranata iz trećih zemalja općenito, a u slovenskom kontekstu, oni najviše utječu na migrantske radnike iz BiH koji predstavljaju većinu migrantskog stanovništva u zemlji. Osim toga, analizirane su i odredbe politike koje imaju cilj regulirati specifično situaciju bh. migranata.

Migranti iz BiH u skorijim migracijskim trendovima u Sloveniji

Ukupno stanovništvo Slovenije 1. januara 2011. godine iznosilo je otprilike 2 miliona (2.050.189), sa 82.746 stranih građana, koji predstavljaju 4 % ukupnog stanovništva (Ured za statistiku Republike Slovenije, 2011a). Velika većina stanovništva rođenog u drugim zemljama dolazi iz Evrope (97 %), uglavnom iz zemalja nastalih raspadom Jugoslavije, jer predstavljaju 90 % svih stranaca iz Evrope, a čak 87 % ukupnog stranog stanovništva Slovenije (vidjeti Tabelu 1.).

Tabela 1.: Strano stanovništvo u Sloveniji, prema državljanstvu i rodu, 1. januar 2011. godine

Zemlja državljanstva	Muškarci	Žene	Ukupno	Zemlja državljanstva	Muškarci	Žene	Ukupno
Ukupno	58.697	24.049	82.746				
Evropa	57.451	22.807	80.258	Poljska	60	115	175
Austrija	213	165	378	Rumunija	86	144	230
Bjelorusija	14	46	60	Ruska Federacija	174	423	597
Bosna i Hercegovina	30.642	8.194	38.836	Srbija	5.356	2.205	7.561
Bugarska	791	293	1084	Slovačka	227	224	451
Hrvatska	5.129	2.609	7.738	Švicarska	46	35	81
Češka Republika	113	50	163	Ukrajina	322	897	1.219
Francuska	111	68	179	Ujedinjeno Kraljevstvo	242	149	391
Njemačka	375	386	761	Ostale zemlje	208	161	369
Mađarska	112	89	201				
Italija	546	324	870	Afrika	154	48	202
Kosovo	6.577	2.457	9.034	Azija	781	752	1.533
Makedonija, BJR	5.595	3.222	8.817	Amerika, Južna	58	97	155
Moldavija	109	164	273	Amerika, Sjeverna i Centralna	204	361	520
Crna Gora	343	266	609	Australija i Okeanija	49	29	78
Holandija	78	33	111				

Izvor: Ured za statistiku Republike Slovenije, Statistički godišnjak 2011.

Muškarci, od kojih većina dolazi u svrhu rada, predstavljaju 71 % svih migranata, dok su 29 % žene čiji je dolazak uglavnom povezan sa procesima spajanja porodica. Migracijski trendovi pokazuju uporediv sastav migrantskog stanovništva tokom proteklih nekoliko godina. Na primjer, migranti iz zemalja bivše Jugoslavije predstavljali su 92,5 % slovenskog ukupnog stranog stanovništva u 2008., a 91 % u 2009. godini, a i rodni sastav je bio sličan u proteklim godinama.

Gotovo polovina cjelokupnog stranog stanovništva dolazi iz Bosne i Hercegovine (47 %), zatim slijedi Makedonija sa 11 %, 9,1 % iz Srbije i 9,4 % iz Hrvatske. Samo 3 % migranata dolazi iz zemalja van Evrope, a među njima 62 % dolazi iz Azije.

Ovi podaci su u skladu sa zvaničnim podacima Službe za zapošljavanje Slovenije o važećim radnim dozvolama za decembar 2011. i juni 2012. godine. Podaci pokazuju da je 94 % važećih radnih dozvola izdato građanima bivših jugoslovenskih država, a većina njih građanima BiH (17.625 ili 52 % svih važećih radnih dozvola), 13,2 % građanima Srbije, 11 % Kosova, 10 % Hrvatske i 8 % Makedonije (vidjeti Tabelu 2.). Građani drugih zemalja su zastupljeni brojem od 2164 važećih radnih dozvola, što je manjina od 6,3 % svih važećih radnih dozvola.

U periodu od 2007. do 2010. godine broj izdatih radnih dozvola varirao je od oko 65.000 do 85.000. U periodu od januara do decembra 2011., došlo je do drastičnog pada u broju radnih dozvola, odnosno smanjene su za 46 %. Broj važećih radnih dozvola iz januara 2011. od 74.001 pao je na pukih 34.221 u decembru 2011. godine. Razlog ove promjene djelimično pronalazimo u usvajanju novog Zakona o zapošljavanju i radu stranaca iz aprila

2011., koji je omogućio slobodan pristup tržištu rada brojnim grupama migranata. Ovim grupama nije potrebna radna dozvola, kako se ranije zahtijevalo, što je samo po sebi smanjilo ukupan broj dozvola. Ovo smanjenje je posljedica i povratnih migracija. Naime, trenutna kriza je dovela do prisilnog povratka migranata iz BiH u svoju zemlju zbog stečaja mnogih firmi, loše organizacije i neurednog plaćanja (cf. Medica i Lukić, 2011), a zarađene plaće često im nisu bile isplaćivane.

Tabela 2.: Važeće radne dozvole, prema vrsti i državljanstvu, decembar 2011. godine

Zemlja	Osobna radna dozvola	Dozvola za zaposlenje	Dozvola za rad	Ukupno
Ukupno	22.232	8.563	3.426	34.221
Zemlje nastale raspadom Jugoslavije	21.839	7.306	2.912	32.057
Bosna i Hercegovina	13.977	3.054	594	17.625
Srbija	2.276	1.639	616	4.531
Kosovo	2.168	761	769	3.698
Hrvatska	1.780	1.320	339	3.439
Makedonija	1.597	515	564	2.676
Crna Gora	39	16	30	85
Srbija i Crna Gora	2	1	0	3
Ostale zemlje	393	1.257	514	2.164
Ukrajina	174	319	99	592
Ruska Federacija	44	157	179	380
Kina	22	280	74	376
Dominikanska Republika	6	145	1	152
Tajland	8	94	4	106
Moldavija	38	48	7	93
Indija	5	42	8	55
SAD	18	20	15	53
Turska	7	16	26	49
Filipini	0	35	2	37

Izvor: Služba za zapošljavanje Slovenije, 2011. <http://www.ess.gov.si/>

Podaci pokazuju da iako je došlo do pada u broju izdatih radnih dozvola u prethodnim godinama, nije došlo do velikih promjena u zemljama nositelja tih dozvola, te je udio migranata iz bivše Jugoslavije i dalje najveći. Godine 2010., 93 % radnih dozvola izdato je građanima zemalja nastalih raspadom Jugoslavije, a ovaj procent je 2011. godine iznosio 89. Građani iz BiH i dalje su u većini: 51 % (19.185) svih imigranata iz bivših jugoslovenskih zemalja bili su Bosanci 2010. godine. Ovaj broj je pao na 39 % (9543) 2011. godine, što se može objasniti krizom u građevinskom sektoru u kojem se radnici iz BiH uobičajeno zapošljavaju. U obje godine, 2010. i 2011., ali i u prvoj polovini 2012., migrante iz BiH slijede po broju migranti iz Hrvatske, Srbije i sa Kosova.

Već desetljećima Slovenija uglavnom privlači muškarce migrante iz bivših jugoslovenskih republika koji obavljaju poslove u visokoj potražnji, naročito u građevinskom sektoru. Ovo je lijepo prikazala Mežnarić u svom utjecajnom radu iz 1986. naslovljenom *Bosanci, a kuda idu Slovenci nedeljom?*, u kojem je analizirala životne priče migranata iz BiH u Sloveniji i utvrdila da su njihove priče isprepletene prilikama za zaposlenje, socio-ekonomskim statusom, kulturalnim razlikama itd. Migranti iz bivših jugoslovenskih zemalja, a naročito iz BiH, nastavljaju popunjavati nedostatke na tržištu rada (Pajnik et al., 2010) i obavljaju neprivačne poslove, koji podrazumijevaju teške radne uvjete, nesigurne radne aranžmane i niske plaće. Podaci Službe za zapošljavanje proteklih godina pokazuju da većina važećih radnih dozvola ide u građevinski sektor (33 %), sektor koji ne bi mogao funkcionirati i djelovati bez jeftine i vrijedne migrantske radne snage (cf. Pajnik et al., 2010; Pajnik i Bajt, 2011; Pajnik, 2012; Medica i Lukić, 2011; Medvešek i Bešter, 2010). Nakon građevinskog dolazi proizvodni sektor (12,4 %) i transport i skladištenje (11 %), koji se općenito smatraju glavnim sektorima za rad migranata.

Možemo uočiti nedostatak zvanične statistike kada se radi o konkretnim procjenama otpuštanja migrantskih radnika, ukidanju radnih i boravišnih dozvola i povratnoj migraciji, jer se u svemu nabrojanom bilježi rast. Priče migranata koje su prikupljene putem intervjua u okviru različitih istraživačkih projekata i terenske opservacije sa njihovih radnih i mjesta stanovanja predstavljaju dokaze za ove procese (Pajnik et al., 2010; Pajnik i Bajt, 2011; Pajnik, 2012; Medica i Lukić, 2011). Na općem nivou, uočavamo negativne trendove koji ograničavaju slovensku ekonomiju: stvarna stopa rasta BDP-a zemlje bila je 1,4 % 2010. godine, dok smo u 2011. bilježili negativni trend od -0,2 %. U 2010. zabilježen je godišnji pad u broju zaposlenih od 2,6 %, a unutar ove kategorije broj muškaraca se smanjivao većom brzinom od broja žena. Podaci pokazuju povećanje zvanične stope nezaposlenosti u zemlji od 10,7 % 2010. do 11,8 % 2011. godine.

U tom smislu, ne iznenađuje što je situacija pogodila i migrantske radnike: otpuštanja su pojačana, a broj nezaposlenih osoba je porastao tokom proteklih godina. Broj nezaposlenih migranata je teško izdvojiti iz zvaničnih podataka jer status mnogih migranata ne omogućava im da se registriraju kao nezaposlene osobe. Postojeći podaci Službe za zapošljavanje pokazuju povećanje u broju nezaposlenih migranata između 2009. i 2010. godine, a većinu nezaposlenih čine migranti iz BiH, Srbije, Hrvatske, Makedonije i sa Kosova. Na kraju 2009. bilo je 1606 registriranih nezaposlenih migranata iz BiH, a taj je broj porastao na 2920 krajem 2010.; povećanje broja nezaposlenih prisutno je među migrantima iz različitih zemalja.

Prema rezultatima i objašnjenjima Istraživanja radne snage iz 2010. godine (Ured za statistiku Republike Slovenije, 2011b), loša organizacija i neuredno plaćanje, trgovinska depresija i finansijska kriza snažno su utjecali na građevinski sektor i poljoprivredu, šumarstvo i ribarstvo, kao i na proizvodnju, odnosno na one sektore koji angažiraju najviše migranata iz BiH. Godišnji izvještaji Inspektorata rada za 2010. i 2011. godinu pokazuju da su ovi sektori

također među sektorima u kojima se pronalaze radnici koji rade bez dokumenata, prekovremeno, bez plaće, bez pauza itd. Izvještaji također pokazuju kako je došlo do rasta broja kršenja pravnih odredbi koje se odnose na zaposlenje i rad stranaca u periodu 2010.-2011. (Inspektorat rada, 2010, 2011).

Podaci Agencije Republike Slovenije za javnopravne evidencije i usluge ukazuju na rastući trend u broju kompanija koje su pod stečajem. U 2009. godini 332 kompanije su proglasile stečaj, a 269 ih je izbrisano iz registra zbog bankrota. Taj broj je skoro udvostručen 2011. godine kada je 675 kompanija proglasilo stečaj, a njih 398 izbrisano iz registra. U protekle je tri godine slovenska ekonomija doživjela bankrot nekih od svojih najvećih kompanija, uglavnom u sektorima koji upošljavaju većinu bh. migrantskih radnika, poput građevinskog (SCT, Vegrad, Primorje, CPM, Kraški zidar) i proizvodnog (Mura).

Integracija kao reguliranje migracije

Uvjetovanje ulaska: integriranje "adekvatnih" migranata

Kada integraciju razmatramo u kontekstu odredbi o ulasku u zemlju, uočavamo tu nedostatak glasova migranata. Politike ulaska su kreirane kao kontrolne politike kojima država odvaja poželjne od nepoželjnih migranata. Prema *Zakonu o strancima* (Zakon je usvojen u oktobru 2011. godine), stranac koji je državljanin treće zemlje i koji želi boraviti u Sloveniji duže od tri mjeseca iz razloga koji nisu razlozi koji mu omogućuju boravište na osnovu vize, mora dobiti boravišnu dozvolu. Da bi bili u mogućnosti da dobiju privremenu boravišnu dozvolu, migranti moraju dokazati da imaju dovoljno sredstava da se izdržavaju i moraju imati adekvatno zdravstveno osiguranje. Osim toga, migranti trebaju dostaviti uvjerenje o nekažnjavanju, a organ koji izdaje dozvolu mora utvrditi da osoba ne predstavlja opasnost po javni red, sigurnost ili međunarodne odnose. Privremena boravišna dozvola u svrhu zaposlenja ili rada, spajanja porodice ili iz drugih opravdanih razloga (poput izraženog interesa Slovenije) inicijalno se izdaje u maksimalnom trajanju od jedne godine, a kasnije se može produžiti. Boravišne dozvole za zaposlenje i rad migrantima se izdaju na osnovu važeće radne dozvole. Boravišna dozvola se može produžiti i na duže od dvije godine ukoliko je to u skladu sa važenjem radne dozvole i ukoliko je migrant u zemlji radio tri godine bez prekida. Privremene boravišne dozvole za sezonski rad mogu se izdavati na šest mjeseci, na godišnjoj osnovi. Stalne boravišne dozvole koje prepoznaju više prava u socio-ekonomskom i političkom smislu mogu se izdavati državljanima treće zemlje koji u Sloveniji borave pet godina, bez prekida, na osnovu privremene boravišne dozvole.

Velike promjene koje je donio Zakon iz 2011. godine uključuju uvođenje "plavog kartona EU", odnosno radne i boravišne dozvole za visoko kvalificirane radnike. Osim toga, ulazak se olakšava određenim "poželjnim" grupama migranata, kao što su sportisti, treneri, novinari, poslovni ljudi, stranci koji žele studirati i članovi porodica slovenskih građana. Također se olakšava ulazak onima čiji je boravak "u interesu države", te određenim grupama kao što su migranti koji žele spajanje porodice i žrtve trgovine ljudima. Promjene u Zakonu iz 2011. prepoznate su tokom javnih rasprava kao unapređenje u odnosu na prethodne odredbe, ali su neke nevladine organizacije, sindikati i intelektualci koji se bave migracijama zauzimali i kritičke pozicije. Opća zamjerka je nedostatak koherentne i dugoročne strategije migracijske politike koja bi, nasuprot trenutnoj situaciji, usvojila više holistički pristup migraciji. Posljedično, čini se da su neke od politika promijenjene samo zbog prenošenja pravnih odredbi EU u domaći sistem, bez stvarne političke volje, javne rasprave i dijaloga. Također, talasi

protekcijonizma u Zakonu vidljivo olakšavaju odredbe za slovenske potomke i za izražene interese države, a radni migranti iz BiH se jasno ne uklapaju u ovu kategoriju. Stoga, od starta se integracija fokusira tako da cilja na “adekvatne” ili “poželjne” migrante reguliranjem ulaska u zemlju.

“Integriranje” migranata kao neizvjesnih radnika

Ukoliko migraciju postavimo u kontekst radnih politika, postaje vidljiva njena jednostranost, jer se politike primarno kreiraju kao odgovor na državne radne trendove poput starenja, profesionalnih deficita itd., bez obzira na to ko su migranti i bez obzira na njihovo obrazovanje i težnje. Spisak zvanično prepoznatih deficitarnih profesija jedan je od ključnih mehanizama regulacije koji kontrolira migrantski rad u Sloveniji. Migranti se, stoga, često usmjeravaju na deficitarne profesije. Osim toga, migrantski rad regulira *Zakon o zapošljavanju i radu stranaca* koji predviđa zapošljavanje migranata “pod uvjetom da ne postoje registrirani nezaposleni domaći radnici s odgovarajućim vještinama”. Drugim riječima, prema ovom Zakonu, poslodavci mogu zaposliti migrante samo ukoliko nema domaćih radnika na biroima za zapošljavanje. Pokazalo se da ovaj uvjet migrante usmjerava na poslove koje domaći radnici odbacuju i za koje se zna da su najteži i još se nalaze u sektorima u kojima poslodavci najviše krše prava radnika (Pajnik et al., 2010; Pajnik, 2012; Medica i Lukić, 2011). Sistem kvota je dodatni propis za tržište rada koji značajno utječe na migrantske radnike. Donedavno se na godišnjem nivou ograničavao broj radnih dozvola koje nisu smjele premašiti 5 % ukupnog broja aktivnog slovenskog stanovništva. S novim *Zakonom o zapošljavanju i radu stranaca* iz 2011. godine, kvote više nisu obavezne te nisu ni uvođene za godine 2011. i 2012. Međutim, ukidanje kvota se ne može smatrati mehanizmom koji ima cilj da olakša pristup migranata tržištu rada. Prije će biti da ovu odluku u ukidanju možemo pripisati trenutnoj ekonomskoj situaciji. Naime, u periodu 2010.-2012. mnogi su migranti napustili Sloveniju zbog gubitka posla, što je značilo, u smislu donošenja politike, da više nije bio “stvaran” taj “strah” da će broj migranata premašiti 5 % aktivne domaće radne snage.

Dodatni propis i mehanizam selekcije predstavljaju radne dozvole. Dok se državljani EU mogu ravnopravno takmičiti s domaćim građanima na slovenskom tržištu rada, migrant iz Bosne i Hercegovine mora dobiti radnu i boravišnu dozvolu prije dolaska da radi i živi u Sloveniji. Radna dozvola predstavlja preduvjet za boravišnu, koja se izdaje na period važenja radne. Izdavanje dozvole uvjetovano je pravnim statusom migranta, vrstom rada koji obavlja i općom situacijom na tržištu rada. Migrantima iz trećih zemalja izdaju se tri osnovne vrste radnih dozvola: a) osobna radna dozvola, b) dozvola za zaposlenje i c) dozvola za rad. Osobne radne dozvole u trajanju od jedne godine izdaju se za (samo)zaposlenje stranaca, dok osobne radne dozvole u trajanju od tri godine omogućuju migrantima pristup tržištu rada bez dodatnih ograničenja i primjenjive su na nekoliko specifičnih grupa migranata, poput porodičnih migranata, samozaposlenih migranata, dnevnih migranata itd. Dozvole za zaposlenje se moraju dobiti od poslodavca prije ulaska migranta u Sloveniju i zavise od nedostatka odgovarajuće nezaposlene domaće radne snage.

Na osnovu dozvole za zaposlenje, migranta može zaposliti samo poslodavac koji je dobio dozvolu i može obavljati samo one poslove za koje je dozvola izdata; migranti se time “vežu” za jednog poslodavca. Dozvole za rad namijenjene su za upućene ili postavljene radnike, kretanje osoba unutar kompanije, edukaciju i obučavanje u slovenskim kompanijama te za sezonske poslove u poljoprivredi i šumarstvu. Ove dozvole migrantu dozvoljavaju da radi samo za određenog poslodavca. Time dozvole za rad znatno uvjetuju poziciju migranta na

tržištu rada. Osim toga, utječu i na opće životne uvjete jer različite vrste dozvola podrazumijevaju različite nivoe socijalne zaštite. Također, period važenja dozvole za rad uvjetuje boravišnu dozvolu jer istek radne znači i istek boravišne.

Sistemi dozvola i boravišta uvjetuju socijalna prava migranata. Ta prava su se navodno trebala povećati za migrante iz BiH zbog bilateralnog sporazuma koji su dvije zemlje potpisale. Međutim, *Sporazum o socijalnom osiguranju* između Slovenije i BiH, koji je na snazi od 2008. godine, nedavno je umanjio neka od tih prava. Naime, spriječio je većinu radnika iz BiH da potražuje naknade za nezaposlenost. Da bi mogao potraživati naknadu za nezaposlenost, migrant treba imati stalnu boravišnu dozvolu u zemlji, koju može dobiti tek nakon pet godina besprekidnog boravka, što je kriterij koji migrantski radnici iz BiH rijetko ispunjavaju jer dolaze u Sloveniju na osnovu kratkoročnih ugovora kao "cirkularni" migranti ili "jednokratni radnici". Ministri rada obje zemlje potpisali su *Sporazum o izmjeni i dopuni Sporazuma o socijalnom osiguranju* 2010. godine, s ciljem da građanima BiH omoguću dobijanje naknade za nezaposlenost i privremeni ili stalni boravak u Sloveniji. Međutim, ovaj Sporazum nije bio važeći do nedavno, kada su ga obje zemlje ratificirale. Slovenija je Sporazum ratificirala u martu 2011., a na snagu je stupio u septembru iste godine. Procjena je da sada 1273 bh. građana sa dozvolom privremenog boravka ima prava po ovim odredbama. Važno je napomenuti da bi mnogo više migranata moglo iskoristiti ta prava da je Sporazum ranije usvojen, jer je kriza mnoge natjerala da se vrate.

Mnoge nevladine organizacije i sindikati su prepoznali važnost nekih od promjena politike, poput one iz *Zakona o zaposlenju i radu stranaca*, kojom su se proširile grupe migranata² kojima je slobodan pristup tržištu rada. Također, ovaj Zakon je produžio trajanje osobnih radnih dozvola za neke kategorije migranata na tri godine i prepoznaje mogućnost zaposlenja kod više poslodavaca (u odnosu na samo jednog) kao uvjet za dobijanje osobne dozvole. Time se navodno migranti stavljaju u manje ugroženu poziciju i postaju fleksibilniji da mijenjaju poslodavce nego ranije, kada su morali trpjeti težak rad i životne uvjete da ne bi izgubili mogućnost da dobiju osobnu radnu dozvolu. Na ovu prijeko potrebnu promjenu politike utjecali su i sami migranti koji su se usprotivili eksploataciji, vidljivost nalaza različitih istraživanja koja su otkrila zavisnost migranata, kao i medijski pritisak, odnosno opsežno medijsko izvještavanje o mizernim radnim i životnim uvjetima migranata 2010.-2011., kada se naročito naglašavalo kako su uvjeti migranata koji dolaze iz bivših jugoslovenskih država i koji rade u građevinskom sektoru slični ropskim.³ Međutim, izvještaji sa terena (Medica i Lukić, 2011) pokazuju da se situacija nije poboljšala za mnoge migrante jer se čini da su sektori koji zapošljavaju većinu migrantskih radnika, poput građevinskog i proizvodnog, najteže pogođeni krizom. Iako su mnogi dobili osobne radne dozvole koje ih ne povezuju samo sa jednim poslodavcem, već omogućuju mijenjanje poslova, teško da je za mnoge migrante moguće dobiti posao koji nije kratkoročan, a što mnogima ne omogućuje pravo da traže ovu vrstu dozvole koja nudi veću socijalnu zaštitu.

S novim Zakonom država je također poduzela mnoge prijeko potrebne mjere da spriječi eksploataciju i poboljša platnu nedisciplinu, za što se očekuje da će unaprijediti radne uvjete kako za domaće tako i migrantske radnike. Naime, Služba za zapošljavanje sada provjerava da li su poslodavci radnicima dali plaće, odnosno prijavljuju li porez na prihod u svojoj djelatnosti te plaćaju li poreze i doprinose koji proističu iz zaposlenja i rada. Služba je također pojačala kontrolu nad izdavanjem radnih dozvola. Među novinama je i odgovor na loše životne uvjete migrantskih radnika, naročito onih iz BiH, što već duže vrijeme predstavlja akutan problem. *Uredba o minimalnim stambenim uvjetima*, pripremljena 2008., konačno je stupila na snagu u januaru 2012. godine a svrha joj je da se bavi brojnim slučajevima neadekvatnog stanovanja.

Određeni akteri, poput sindikata, pozdravili su promjene koje su, ipak, vrlo kasno uvedene, odnosno nisu uvedene onda kada su bile najpotrebnije, već u periodu kada je značajan broj migranata već napustio Sloveniju zbog krize i zbog ukidanja važenja radnih i boravišnih dozvola, što je proisteklo iz krize. Čini se da su politike retroaktivne; reguliraju prošle probleme u današnjem vremenu, kada je već došlo do dramatičnih promjena u situaciji i kada su novi propisi zaista potrebni. Sve ovo ukazuje na nedostatak koherentnih migracijskih i integracijskih politika i može se primijetiti da su promjene veoma pragmatične i da primarno predstavljaju odgovor na aktualne zahtjeve tržišta rada.

Zaključna razmatranja

Iako se čini da su neke politike u skorije vrijeme “olabavljene”, ukoliko ih poredimo sa prethodnim periodima (boravišne, radne dozvole, spajanje porodica), i dalje ostaju problemi koji otežavaju život i rad nedavno pristiglih migranata iz BiH u Sloveniju. Politike zapošljavanja se još uvijek zasnivaju na ideji zaštite domaće radne snage jer migranti iz trećih zemalja mogu dobiti radne dozvole samo pod uvjetom da ne postoje domaći radnici koji te poslove mogu raditi, što ukazuje na logiku subordinirane integracije.

Može se tumačiti da je pozitivan trend da kvote nisu utvrđene za 2011. i 2012. godinu, kao i to da je novi *Zakon o zaposlenju i radu stranaca* iz 2011. godine olakšao pristup tržištu rada određenim grupama migranata, te da, za razliku od ranije situacije, osobne radne dozvole više ne vezuju migrante za jednog određenog poslodavca. Općenito su to pozitivni trendovi koje bi trebalo, međutim, tumačiti u odnosu na šire okolnosti u kojima su nastali. Naime, čini se da razlog za neutvrđivanje kvota proteklih godina nije primarno povezan s namjerom da se unaprijedi integracija migranata i njihova prava, već prije predstavlja reakciju na trenutnu situaciju u kojoj stečajni brojnih kompanija i gubici poslova još više otežavaju migrantima pronalazak posla i ostanak u Sloveniji. Ovdje opet vidimo usvajanje “tanke” integracijske politike i nedostatak orijentacije koja bi imala cilj da ujednači pozicije migranata na tržištu rada u Sloveniji.

U skladu s tim, preporuka za promjenu postojećih radnih politika jeste da se osiguraju ista prava i privilegije radnika bez obzira na vrstu ugovora koji imaju sa poslodavcem, kao i to da se ponovno razmotre razlike između vrsta radnih dozvola. Politike bi trebale razmotriti da li povezivanje radne dozvole sa boravišnom dozvolom može produžiti zloupotrebu u radnim odnosima, u kojima poslodavci mogu iskorištavati bh. migrante. Takve mjere doprinose nesigurnosti situacije migranata i utječu tako što sprečavaju njihovo (samo)osnaživanje. Također, treba se prevazići upisana podjela “mi-oni” u integracijskim politikama pojačanom bilateralnom saradnjom. Ovo bi dalje trebalo unaprijediti socijalnu i ekonomsku poziciju migranata u Sloveniji. Integracijske politike trebaju unaprijediti i druge oblasti, kao što je politička participacija, gdje cilj treba biti da se povećaju politička prava i politička vidljivost migranata.

Potrebna je konceptualizacija koherentnijih migracijskih i integracijskih politika u Sloveniji. Politike bi imale koristi kada bi njihovo usvajanje pratile opsežne javne rasprave koje bi uključivale i migrantske radnike. Stoga je potrebno poduzeti dalje korake prema istinskom prepoznavanju integracije kao procesa koji ima cilj da ujednači poziciju i prilike migranata i Slovenaca. Dobra osnova za izgradnju integracijskih politika u budućnosti jesu priče migranata, njihovi narativi i iskustva s integracijom koji su prikupljeni u istraživanjima. Potrebno je pri kreiranju buduće integracije u obzir uzeti potrebe migranata.

Bilješke

¹Terenski rad je obavio projekt PRIMTS 2009. godine u šest zemalja EU (Kipar, Finska, Mađarska, Njemačka, Italija i Slovenija) (Pajnik, 2012).

²Grupe uključuju: 1) članovi porodica slovenskih građana na osnovu privremene boravišne dozvole; 2) državljani EU, EEA i Švicarske Konfederacije po osnovu njihovog državljanstva; 3) članovi porodica koji nisu državljani EU, EEA i Švicarske Konfederacije, a imaju privremenu boravišnu dozvolu člana porodice ili vizu za dugoročni boravak; 4) stranci sa stalnom boravišnom dozvolom; 5) izbjeglice; 6) stranci koji su dugoročni rezidenti drugih zemalja članica EU, nakon godinu dana boravka u Sloveniji na osnovu privremene boravišne dozvole; 7) stranci slovenskog porijekla na osnovu privremene boravišne dozvole.

³Od nedavnijih i javnosti najizloženijih bio je štrajk u Luci Koper 2011. godine, koji je organizirao sindikat dizaličara, nakon čega je uslijedila spontana pobuna radnika koje upošljavaju vanjski pružaoci lučkih usluga. Za više informacija, pogledajte izvještaje slovenske IWW mreže (Nevidljivi radnici svijeta), koja je dio globalnog IWW pokreta, na: <http://www.njnetwork.org/> (25. decembar 2012.).

Literatura

Bauböck, R. (2001) International Migration and Liberal Democracies: The Challenge of Integration. *Patterns of Prejudice*, 35 (4), pp. 3349.

Council of the European Union. (2004) The Common Basic Principles for Immigrant Integration Policy in the EU. Dostupno na: <http://www.enaro.eu/dsip/download/eu-Common-Basic-Principles.pdf> (Pristupljeno 15. jula 2012.).

European Commission. (2005) *A Common Agenda for Integration Framework for the Integration of Third-Country Nationals in the European Union*, COM, 2005, 389. Dostupno na http://ec.europa.eu/ewsi/UDRW/images/items/docl_988_232042490.pdf (Pristupljeno 15. jula 2012.).

European Commission. (2011) *European Agenda for the Integration of Third-Country Nationals*, COM, 2011, 957. Dostupno na: http://ec.europa.eu/home-affairs/news/intro/docs/110720/1_EN_ACT_part1_v_10.pdf (Pristupljeno 15. jula 2012.).

Joppke, C. and Morawska, E., eds. (2003) *Toward Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation-States*. Houndmills, Palgrave Macmillan.

Kofman, E. (2005) Citizenship, Migration and the Reassertion of National identity. *Citizenship Studies*, 9 (5), pp. 453-467.

Labour Inspectorate. 2010, 2011. Annual reports. Dostupno na <http://www.ti.gov.si/en/> (Pristupljeno 12. augusta 2012.).

Medica, K. and Lukić, G. (2011) *Migrantski circulus vitiosus*. Koper: ZRS.

Medvešek, M. and Bešter, R., eds. (2010) *Državljeni tretjih držav ali tretjerazredni državljani?: Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Mežnarič, S. (1986) *“Bosanci”: a kuda idu Slovenci nedeljom?* Ljubljana: ZSMS.

MIPEX, Migrant Integration Policy Index III. (2011) Brussels: British Council and Migration Policy Group.

Niessen, J. and Huddleston, T., eds. (2009) *Legal Frameworks for the Integration of Third-country Nationals*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Pajnik, M. (2012) Migrants as Cheap Labourers in Europe: Towards Critical Assessment of Integration. *Migracijske i etničke teme*, 28 (2), pp. 143162.

Pajnik, M. and Bajt, V. (2011) “Third Country” Migrant Workers as “Third Class Non-citizens” in Slovenia. In: Pajnik, M. and Campani, G., eds. (2011) *Precarious Migrant Labour Across Europe*. Ljubljana: Mirovni inštitut, pp. 97118.

Pajnik, M., Bajt, V. and Herič, S. (2010) Migranti na trgu dela v Sloveniji (Migrants of the Labour Market in Slovenia). *Dve domovini/Two Homelands*, 32, pp. 151167.

Statistical Office of the Republic of Slovenia. (2011a) Statistical Yearbook 2011. Dostupno na <http://www.stat.si> (Pristupljeno 30. jula 2012.).

Statistical Office of the Republic of Slovenia. (2011b) Rapid reports, no. 5, 10 April 2011. Dostupno na <http://www.stat.si/> (Pristupljeno 12. jula 2012.).

Religija u kontekstu translokalnih i transnacionalnih aktivnosti na primjeru Bošnjaka u Švicarskoj

Sažetak

Cilj ovog priloga je na primjeru bošnjačke dijaspore u Švicarskoj osvrnuti se na neke aspekte religije u kontekstu života u dijaspori. Posebna pažnja posvećena je ulozi religije u uvjetima dijaspore kao faktoru očuvanja i njege etno-specifične kulturne i religijske baštine, te paralelno s tim i održavanja veze s državom porijekla, s jedne, te potencijalu religije kao generatoru uspostave i jačanja raznih oblika komunikacije s društvom države useljenja, s druge strane. U cilju boljeg razumijevanja spomenutih aspekata, prilog razmatra specifičnosti razvoja bošnjačke dijaspore u Švicarskoj u kontekstu općeg odnosa švicarske javnosti prema pitanju prisutnosti muslimana i islama u Švicarskoj.

Ključne riječi: *dijaspore, integracija, islam, religija*

Sociološko-empirijska istraživanja, koja su posljednjih desetljeća provedena o tematici života u migraciji, ukazuju na činjenicu da emigracija ne mora nužno značiti radikalni prekid veze i odnosa sa zemljom porijekla. Ovisno o društveno-političkim uvjetima u zemlji imigracije te općem stanju u zemlji porijekla, dijasporske zajednice mogu u sebi objediniti raznolikost socijalnih, ekonomskih, kulturnih i političkih veza i aktivnosti, kako prema zemlji porijekla, tako i prema zemlji življenja. Ta ključna spoznaja o transnacionalnom karakteru dijasporskih zajednica (Bash et al., 1994) važna je u kontekstu još uvijek duboko ukorijenjene - prije svega na području političkog diskursa o migrantima - percepcije života migranata kao temeljne rastrganosti između dva nepomirljiva pola: dugoročnog procesa integracije u društva u koja su imigrirali, s jedne, te njege dugotrajnih odnosa prema zemljama iz kojih su emigrirali, s druge strane. Transnacionalna paradigma u istraživanju migranata ukazuje, naime, na činjenicu da dva spomenuta pola ne sačinjavaju nužno dvije antiteze, nego se, štoviše, komplementarno odnose jedan prema drugome.

Novija kulturološka i sociološka istraživanja života u dijaspori sve više ukazuju na relevantnost religije kao transnacionalnog generatora kontinuiteta, odnosno uspostave novih odnosa prema zemlji porijekla, s jedne, te prema zemlji useljenja, s druge strane (Cohen, 1997; Lauser/Weissköppel, 2008). Poseban se naglasak pri tome stavlja na ulogu religije kao mehanizma stabilizacije i artikulacije identiteta u dijaspori, kako na kolektivnoj, tako i na individualnoj razini, i to u smislu stvaranja preduvjeta za višeslojnu i trajnu inkorporaciju migranata u društva u koja su se doselili (Baumann, 2000; Söckefeld, 2008).

Sagledamo li dosadašnja istraživanja o migracijama iz bivše Jugoslavije, bilo u Zapadnoj Europi ili u prekomorskim zemljama, uočavamo da na području tih istraživanja uglavnom dominiraju teme socio-ekonomskog (Fijalkowski i Gillmeister, 1997) ili političkog karaktera (Subotić, 1992, 1994a, 1994b; Nikolić, 1995; Hockenos, 2003). Tek se posljednjih godina pojavljuju prilozi inspirirani antropološkim i sociološkim teorijama, usredotočeni uglavnom na fenomene transnacionalizma i *group-building* procesa (Bock-Luna, 2007; Winland, 2007; Novinščak, 2008; Aarburg i Gretler, 2008; Ragazzi, 2009). Za razliku od tih i

mnogih sličnih studija, pitanje uloge religije među migrantima iz bivše Jugoslavije do sada je privuklo tek manju pozornost među znanstvenicima o migracijama (Molina, 2005; Behloul, 2007, 2011; Porobić, 2012; Winterhagen, 2012).

Cilj ovog priloga je na primjeru bošnjačke dijaspore u Švicarskoj osvrnuti se na neke aspekte religije u kontekstu života u dijaspori. Posebna pažnja posvećena je pri tome ulozi religije kao faktora očuvanja i njege etno-specifične kulturne i religijske baštine, te paralelno s tim održavanja veze s državom porijekla, s jedne, te potencijalu religije kao generatoru uspostave i jačanja raznih oblika komunikacije s društvom države useljenja, s druge strane. Da bismo sagledali organizacijske i infrastrukturne posebnosti Bošnjaka u Švicarskoj, te specifičnost njihove komunikacije sa švicarskim društvom u cjelini, potrebna je dvostruka kontekstualizacija, koja u usporedbi s ostalim zapadnoeuropskim državama ujedno oslikava posebnost prisutnosti islama u Švicarskoj, s jedne, te strukturalno uvjetovane specifičnosti švicarskog ophođenja s pitanjem islama i muslimana, s druge strane.

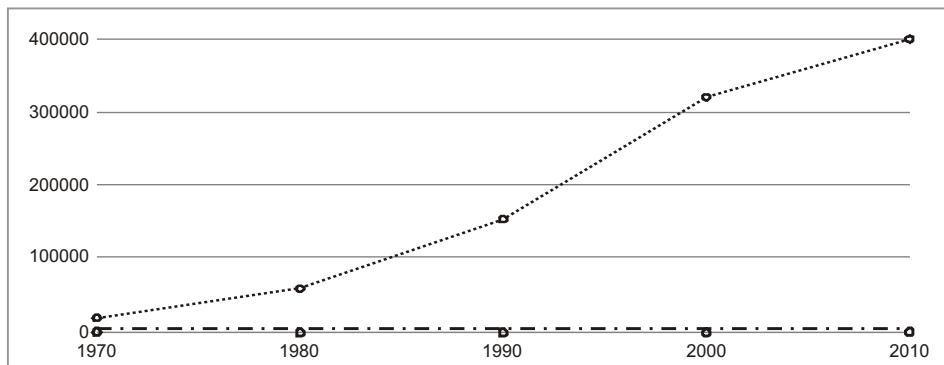
Muslimani u Švicarskoj

Od statističkog pojma do 'tajne' islamizacije

U kontekstu sagledavanja posebnosti percepcije islama u Švicarskoj, kao prvo, valja se osvrnuti na mehanizam popisa stanovništva, koji u Švicarskoj svakih deset godina provodi Savezna služba za statistiku (BFS). Za razliku od ostalih zapadnoeuropskih zemalja, u okviru švicarskog popisa stanovništva eksplicitno se postavlja i pitanje o religijskoj pripadnosti. Osobe su se islamske vjeroispovijedi u Švicarskoj po prvi put mogle izjasniti po kriteriju religijske pripadnosti u okviru popisa stanovništva 1970. godine. Dakle, pomoću mehanizma popisa stanovništva u Švicarskoj je moguće pratiti razvoj broja muslimana u zemlji u razdoblju od posljednja četiri desetljeća. Dugo bi vremena te brojke manje-više predstavljale čisto statistički pojam i ne bi pobudile veći interes bilo opće javnosti ili politike, da nije bilo terorističkih napada.

Kao i u ostatku zapadnih zemalja, teroristički napadi u SAD-u 11. 9. 2001. godine drastično su se odrazili i u Švicarskoj i to ne samo na percepciju islama kao religije nego i na percepciju useljenika iz većinski muslimanskih društava. Došlo je do svojevrsne *alijenizacije* i kolektivizacije kulturno i etnički inače heterogenih migrantskih zajednica i to isključivo po principu vjerske pripadnosti. U slučaju Švicarske, ta se nagla promjena u percepciji odrazila i u novom pogledu na statističke podatke o muslimanima. Do tada bi obične brojke poslužile ponajprije na području političkog diskursa, i to u okviru raznoraznih inicijativa i izbora na lokalnoj i saveznoj razini, kao nepobitan (matematički) dokaz da se u Švicarskoj posljednjih desetljeća odvija tajna islamizacija društva. To bi se naravno potkrijepilo ukazivanjem na činjenicu da je broj muslimana u Švicarskoj 2000. godine bio dvadeset puta veći nego 1970. godine, te da se u samo deset godina, tj. između 1990. i 2000. godine, udvostručio. Kao što iz niže priloženog dijagrama proizlazi, kontinuirani je rast broja useljenika iz većinski muslimanskih društava u Švicarskoj posljednjih desetljeća neosporiva činjenica. Brojke nam, međutim, ne govore ništa o etno-kulturnim specifičnostima muslimana u Švicarskoj, niti o razlozima njihove emigracije, niti o tome u kojoj mjeri i na koji način oni uopće prakticiraju islam.

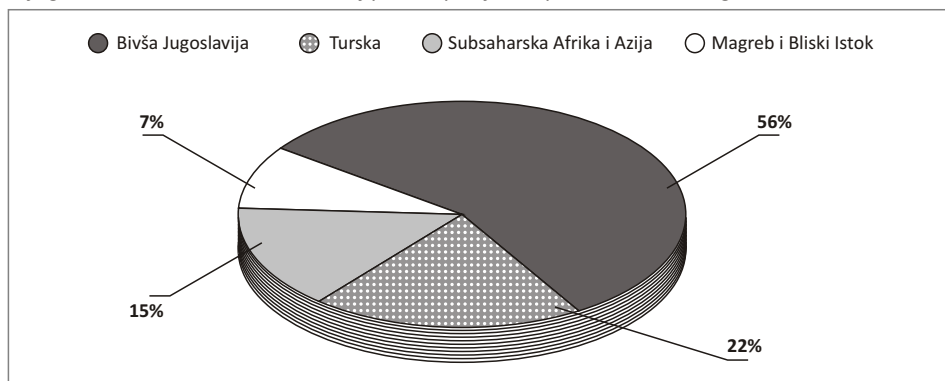
Dijagram 1: Muslimani u Švicarskoj

Islam u Švicarskoj kao (ne)europska religija

Intenzivno tematiziranje islama i muslimana u zapadnoeuropskim društvima, koje je u razdoblju nakon 11. 9. 2001. zahvatilo gotovo sve segmente od društvenog značaja (od odgoja djece i integracije, preko pitanja kulturnog i religijskog identiteta, pa sve do tematike očuvanja opće sigurnosti), ipak se razlikuje od države do države tako što se veća pozornost pridaje određenim temama (burka, minaret, ritualno klanje životinja, gradnja džamija). Međutim, glavna i zajednička karakteristika tih različitih tematskih diskursa o islamu jeste percepcija islama kao neeuropske religije, tj. kao fenomena koji ni kulturno ni povijesno, a posebice normativno ne pripada Europi. Ne začuđuje, stoga, činjenica da su muslimanski useljenici, za razliku od ostalih nemuslimanskih useljeničkih skupina u Zapadnoj Europi, izloženi nekoj vrsti generalne sumnje po pitanju lojalnosti, spremnosti na integraciju i prihvaćanja zapadnoeuropskog vrijednosnog sustava. Švicarska se po ovom pitanju ne razlikuje od ostalih zapadnih zemalja, ali se izdvaja u pogledu etno-kulturne pozadine vlastite muslimanske populacije. Dok većinu muslimana, primjerice u susjednoj Francuskoj i Njemačkoj, ili pak u Velikoj Britaniji i skandinavskim zemljama, predstavljaju useljenici iz izvanoeuropskih država, natpolovičnu većinu muslimana u Švicarskoj - kao što je vidljivo iz dijagrama - čine, naime, europski useljenici, muslimani s područja bivše Jugoslavije - Kosova, Makedonije te Bosne i Hercegovine. Švicarska je, dakle, jedina zapadnoeuropska država u kojoj većina muslimana potječe iz Europe.

Dijagram 2: Muslimani u Švicarskoj prema porijeklu, podatci za 2012. godinu

Glavna karakteristika bošnjačkih džemata ogleda se u njihovoj multifunktionalnosti: džemati nisu isključivo mjesta zadovoljavanja duhovnih potreba (zajednička molitva, vjerska pouka i sl.), nego centri s raznovrsnom transgeneracijskom ponudom materijalnog, društvenog, političkog i etno-kulturnog karaktera. Multifunktionalnost džemata ujedno korespondira i s multifunktionalnošću imama koji u njima rade. Za razliku od imama u domovini, imami su u dijaspori suočeni s dodatnim obvezama i iskušenjima, koja ne samo da izlaze izvan okvira vjerskog sadržaja nego su pored vlastite zajednice također usmjerene i prema švicarskom društvu.

Džemati kao zavičajni klubovi: translokalni i transdržavni karakter džemata

Njega i očuvanje duhovnih i kulturnih elemenata bošnjaštva glavni je prioritet džemata, što ujedno te ustanove i njezine članove neminovno povezuje ne samo općenito sa zemljom porijekla nego posebice i sa zavičajem iz kojeg većina članova pojedinog džemata potječe. Tako se u Švicarskoj susrećemo s džematima u kojima se pretežito okupljaju migranti porijeklom, primjerice, iz Sandžaka, Bosanske krajine ili Srebrenice. U takvim i sličnim džematima njeguju se folklorna baština i kulturne specifičnosti zavičaja. Očuvanju i jačanju transdržavnih veza između džemata i zemlje porijekla zasigurno pridonosi i njegovanje kulture sjećanja, koja je inače specifična i za druge dijaspore poput, primjerice, židovske i armenske. Pored proslave državnih praznika Bosne i Hercegovine, u džematima se, naime, obilježava i sjećanje na Srebrenicu, popraćeno predavanjima i multimedijским sadržajima. U novije se vrijeme imami pojedinih džemata ističu i u pozivanju mladih generacija Bošnjaka u Švicarskoj da aktivno sudjeluju u potpori domovini, i to ne samo u obliku humanitarne pomoći nego i u uključivanju u investicijske projekte.

Transnacionalni karakter džemata

Pored translokalnih i transdržavnih aktivnosti, predstavnici bošnjačkih džemata ističu se i kroz razne oblike uspostave kontakata s relevantnim akterima švicarskog društva, tj. s predstavnicima politike, vjerskih te kulturnih ustanova, također i kroz aktivno sudjelovanje u supranacionalnim krovnim organizacijama muslimana u Švicarskoj. U svojim analizama imigrantskih skupina u SAD-u po pitanju njihovog dobrovoljnog angažmana u korist općeg dobra za cjelokupno društvo, američki sociolog religije Alex Stepick spominje četiri glavna faktora koja utječu na intenzitet spomenutog angažmana: a) specifičnost zajednice (Denomination), b) generacijske razlike (Immigrant Generation), c) vodstvo zajednice (Leadership) te d) percepcija zajednice u društvu (The Context of Reception: Immigrant's Treatment by American Institutions and Society) (Stepick et al. 2009: 7-13).

Primijenimo li četiri navedena faktora na oblike komunikacije i inkorporacije muslimanskih useljenika u švicarsko društvo - isto vrijedi dakako i za ostatak Zapadne Europe - zapažamo da najvažniji generator uspostave čvršćeg odnosa s društvom predstavlja faktor percepcije islama i muslimanskih dijaspora u zapadnoeuropskim državama. Kao što je već spomenuto, muslimanski useljenici su, za razliku od ostalih nemuslimanskih useljenika, u zapadnoeuropskim državama suočeni s nepovjerenjem i generalnom sumnjom od strane većinskog stanovništva po pitanju lojalnosti prema društvu u kojem žive i općenito spremnosti i volje za integracijom. Kao glavni kriterij nepovjerenja služi njihova pripadnost islamu kao religiji koja se u normativnom i povijesno-kulturnom smislu percipira kao neeuropski fenomen. S pogledom na bošnjačku dijasporu u Švicarskoj u tom se kontekstu postavlja interesantno pitanje: kako se Bošnjaci odnose prema spomenutoj percepciji i u kojoj mjeri ona utječe na njihov odnos prema švicarskom društvu.

U sklopu dvogodišnje komparativne studije, koju sam o tome proveo na primjeru albanskih muslimana i Bošnjaka u Švicarskoj,² zapaženo je da se utjecaj percepcije islama kao neeuropske i problematične religije na strategije komunikacije muslimana s većinskim društvom u slučaju Bošnjaka najjasnije manifestira u njihovom naglašavanju vlastitog europskog porijekla te time i specifičnog kulturnog naslijeđa Bosne i Hercegovine kao sastavnog elementa bošnjačkog islama. Predstavnici bošnjačkih džemata u Švicarskoj u svojim javnim istupima, primjerice, često naglašavaju da ih vlastito kulturno naslijeđe štiti od svih oblika religijskog ekstremizma, te da su fenomeni poput prisilnog sklapanja brakova, krvne osvete, netolerancije prema drugim vjerskim zajednicama i slobodi mišljenja - koji se inače u javnom diskursu o islamu u Švicarskoj redovito rabe kao paradigme nekompatibilnosti islama sa zapadnoeuropsko-kršćanskim sustavom vrijednosti - nepoznanica u bosanskom islamu. Dok predstavnici albanskih džemata, slijedeći strategiju dekulturnalizacije islama, argumentiraju da su spomenuti fenomeni nespojivi s 'autentičnim' islamom, te u skladu s time naglašavaju nužnost njege 'autentičnog' islama kao načina nadvladavanja kulturno i povijesno uvjetovanih običaja i oblika vjerske prakse koji su u suprotnosti s 'autentičnim' islamom, bošnjački predstavnici ističu upravo vlastito kulturno naslijeđe kao svojevrsnu zaštitu od svih oblika vjerskog ekstremizma (Behloul, 2011).

Bošnjački džemati sa svojim mnogobrojnim udruženjima (omladina, folklorne skupine, odbor žena, pjevački zborovi i sl.) aktivno sudjeluju u raznim aktivnostima međureligijskog i interkulturalnog karaktera, bilo kao inicijatori ili kao gosti takvih manifestacija. Ove nastupe uglavnom karakterizira interesantna kombinacija predstavljanja kulturne i duhovne baštine bošnjačkog islama široj švicarskoj javnosti.

Pored toga, valja napomenuti i da se Bošnjake u Švicarskoj generalno percipira kao neproblematične europske muslimane. U znanstvenim ali i političkim diskursima Zapadne Europe o mogućnostima integracije islama i muslimana nerijetko se bosanski islam spominje kao svojevrsni model budućeg europskog islama, i to kako u smislu organizacijske strukture bosanskog islama, tako i s obzirom na povijesno uvjetovano iskustvo življenja Bošnjaka pod uvjetima multikonfesionalnosti i sekularnog društvenog poretka u bivšoj Jugoslaviji i današnjoj Bosni i Hercegovini.

Zaključak

Primjer Bošnjaka u Švicarskoj pokazuje nam da religija u kontekstu dijaspore posjeduje potencijal simultanog povezivanja sa zemljom porijekla i sa zemljom useljenja. Kroz razne oblike i strategije uspostave novih ili intenziviranja postojećih kontakata, kako s društvom u kojem žive, tako i sa zemljom iz koje su emigrirali, dijaspore mogu biti mjesta stvaranja socijalnog i humanog kapitala.

U kojoj se mjeri spomenuti kontakti mogu intenzivirati, ili pak stagnirati, odnosno biti ograničeni na jedan minimum, ovisi o raznim faktorima. Pored opće društvene, socio-ekonomske i političke situacije u zemlji porijekla te sličnih uvjeta u zemlji useljenja, za muslimanske dijaspore u Zapadnoj Europi najvažniji faktor trenutno zasigurno predstavlja opća percepcija islama u zapadnoeuropskim društvima. Stereotipizacija i stigmatizacija migranata po kriteriju njihove vjerske pripadnosti može voditi u samoizolaciju ili čak polučiti određene oblike vjerskog ili političkog ekstremizma. Sagledamo li u cjelini utjecaj percepcije islama, a paralelno s time i posljedice intenzivnih rasprava o islamu i muslimanima u zapadnoeuropskim državama na pozicioniranje muslimanskih dijaspora u svojim društvima, dolazimo do zaključka da je intenzivna tematizacija islama dovela i do intenziviranja komunikacije muslimana s društvima u kojima žive.

S obzirom na činjenicu da muslimanska populacija u Zapadnoj Europi ne predstavlja jednu homogenu vjersku zajednicu, bilo da se radi o etničkoj pripadnosti, načinu prakticiranja islama ili pak političkoj orijentaciji, intenzivna tematizacija islama dovela je i do raznih oblika kompetitivnosti među samim muslimanima. To se ne vidi samo u pitanju tko su legitimni predstavnici multietničkih muslimanskih dijaspora ili mogu li oni to biti, nego se također manifestira i na način na koji se pojedine dijaspore odnose prema normativnom pritisku od strane društva u kojem žive. Primjer Bošnjaka u Švicarskoj ukazuje na interesantnu činjenicu da specifična javna percepcija islama ne generira samo jačanje odnosa sa švicarskim društvom. Bit strategije komunikacije Bošnjaka sa švicarskim društvom sastoji se u naglašavanju vlastitog kulturnog i duhovnog naslijeđa, koje Bošnjake istovremeno pozicionira kao općeprihvatljive za švicarsko društvo, te kao uzor, odnosno model, i za druge muslimanske dijaspore u Švicarskoj. S tog aspekta, percepcija islama u Švicarskoj stabilizira njihov etno-specifični odnos prema islamu među Bošnjacima, a to u krajnjoj liniji dodatno stabilizira transdržavne i translokalne aktivnosti bošnjačkih džemata u Švicarskoj. To ujedno ukazuje i na činjenicu da, kao što je u uvodu spomenuto, procesi integracije u zemlje imigracije te njega dugotrajnih odnosa prema zemlji emigracije ne predstavljaju nužno dva kontradiktorna fenomena, nego, naprotiv, dva komplementarna stupa integracije kao jednog dugoročnog i višeslojnog procesa.

U smislu daljnjeg istraživanja bošnjačke dijaspora, bilo u Švicarskoj ili općenito u Zapadnoj Europi, bit će važno analizirati u kojem će se smjeru razvijati nove generacije Bošnjaka u dijaspori. Alex Stepick naglašava da su generacijske razlike također jedan od faktora odnosa emigranata prema društvu u kojem žive. S obzirom na činjenicu da se mladi Bošnjaci u dijaspori u međuvremenu angažiraju i u novonastalim supranacionalnim organizacijama druge generacije muslimana, koji svoj vjerski profil i identitet više ne vide isključivo u pripadnosti određenoj etničkoj zajednici, nego u pripadnosti islamu kao univerzalnoj religiji, postavlja se logično pitanje hoće li taj novi oblik orijentacije vremenom dovesti do slabljenja dijasporske svijesti u pravcu supranacionalnog odnosa prema islamu.³ U tom kontekstu Robert Cohen ne naglašava samo specifičan potencijal religije "(to) provide additional cement to bind a diasporic consciousness (...)" (Cohen, 1997: 189) nego upućuje i na činjenicu da "the myth and idealization of a homeland and a return movement are (...) conspicuously absent in the case of world religions (...) (and) that their programmes are extraterritorial rather than territorial" (Cohen, 1997: 189).

Bilješke

¹Prema podacima Švicarske savezne službe za migraciju, u Švicarskoj trenutno živi oko 40.000 Bošnjaka (www.bfs.admin.ch).

²Za više detalja o projektu i glavnim rezultatima vidi pod: www.nfp58.ch/d_projekte_muslime.cfm?projekt=53 (18.10.2012).

³Služeći se modelom društvenog kapitala A. Stepicka trenutno provodim istraživanja među mladim generacijama muslimana u Švicarskoj. Cilj projekta, koji financira *Jacobs Foundation*, jeste istražiti kakav potencijal posjeduju organizacije mladih muslimana u Švicarskoj po pitanju stvaranja raznih oblika socijalnog kapitala kao preduvjeta integracije u švicarsko društvo. Više o projektu: www.unilu.ch/eng/muslimische-jugendgruppen_817133.html (18.10.2012).

Literatura

Aarburg, H. P. von and Gretler, S. B. (2008) *Kosova - Schweiz. Die albanische Arbeits- und Asylmigration zwischen Kosovo und der Schweiz (1964-2000)*. Münster, Zürich, Wien: LIT-Verlag.

Basch, L., Glick Schiller, N. and Szanton Blanc, C. (1994) *Nations Unbound*. Amsterdam: De Gruyter.

Baumann, M. (2000) *Migration, Religion, Integration. Vietnamesische Buddhisten und tamilische Hindus in Deutschland*. Marburg: diagonal.

Behloul, S. M. (2007) From 'problematic' Foreigners to 'unproblematic' Muslims. Bosniaks in the Swiss Islam Discourse. *The Refugee Survey Quarterly* 26.2, pp. 22-36.

Behloul, S. M. (2011) Religion or Culture? The public relations and self-presentations strategies of Bosnian Muslims in Switzerland compared with other Muslims. In: Valenta, M. and Ramet, S. (eds.) *The Bosnian Diaspora: Integration in Transnational Communities*. Farnham, Surrey: Ashgate Publishing, pp. 301-318.

Bock-Luna, B. (2007) *The Past in Exile. Serbian Long-Distance Nationalism and Identity in the Wake of the Third Balkan War*. Berlin: Lit-Verlag.

Cohen, R. (1997) *Global Diasporas. An Introduction*. London: UCL Press.

Fijalkowski, J. and Gillmeister, H. (eds.) (1997) *Ausländervereine - ein Forschungsbericht. Über die Funktion von Eigenorganisation für die Integration heterogener Zuwanderer in eine Aufnahmegesellschaft am Beispiel Berlins*. Berlin: Hitit.

Hockenos, P. (2003) *Homeland Calling. Exile Patriotism and the Balkan Wars*. Ithaca, London: Cornell University Press.

Molina, C. F. (2005) *Katholische Gemeinden anderer Muttersprache in der Bundesrepublik Deutschland. Kirchenrechtliche Stellung und pastorale Situation in den Bistümern im Kontext der europäischen und deutschen Migrationspolitik*. Berlin: Frank&Timme.

Nikolić, V. (1995) *Pred vratima domovine. Susret s hrvatskom emigracijom 1965. Dojmovi i razgovori*. 2 vols. Zagreb: Art Studio Azinovic.

Novinščak, K. (2008) From 'Yugoslav Gastarbeiter' to 'Diaspora-Croats'. Policies and Attitudes towards Emigration in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and the Republic of Croatia. In: Caruso, C. et al. (eds.) *Postwar Mediterranean Migration to Western Europe: Legal and Political Frameworks, Sociability and Memory Cultures*. Frankfurt a. M. et al.: Peter Lang, pp. 125-143.

Ragazzi, F. (2009) The Croatian 'Diaspora Politics' of the 1990s: Nationalism Unbound? In: Brunnbauer (eds.) *Transnational Societies, Transterritorial Politics. Migrations from the (Post)Yugoslav Area*. München: Oldenburg Wissenschaftsverlag, pp. 145-168.

Söckefeld, M. (2008) *Aleviten in Deutschland. Identitätsprozesse in der Diaspora*. Bielefeld: transcript.

Stepick, A. et al. (eds.) (2009) *Churches and Charity in the Immigrant City. Religion, Immigration, and Civic Engagement in Miami*. New Brunswick, N.J: Rutgers University Press.

Subotić, D. (1992) *Neugašeno srpstvo*. Beograd: Društvo Srpska Krajina Beograd.

Subotić, D. (1994a) *Politička misao Srba u rasejanju. Prilog istoriografiji sprske političke emigracije na Zapadu 1945-1990*. Beograd: Institut za političke studije.

Subotić, D. (1994b) *Srpska knjiga i štampa u dijaspori 1918-1990*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.

Winland, D. N. (2007) *We are Now a Nation: Croats between 'Home' and 'Homeland'*. Toronto: University of Toronto Press.

Winterhagen, J. (2012) Three Catholic Transnationalisms - Italian, Croat and Spanish Immigrants Compared. In: Halm, D. and Sezgin, Z. (eds.): *Migration and Organized Civil Society. Rethinking National Policy*. London: Routledge.

Socijalna integracija useljenika iz Bosne i Hercegovine (Bošnjaci, Hrvati) u Hrvatskoj

Uvod

Nacionalna struktura hrvatskog društva ima izrazita multietnička obilježja. Pored većinskih Hrvata, koji prema Popisu stanovništva iz 2001. g. predstavljaju 89,6 % populacije, ostatak čine dvadeset dvije (22) nacionalne manjine. Između dva Popisa (1991.-2001.), broj i udio nacionalnih manjina značajno je smanjen, dok se broj i udio većinskih Hrvata povećao. Ratna su događanja 1991.-1995. najviše u ovom međupopisnom razdoblju utjecala na promjenu etničke strukture Republike Hrvatske. Većinska hrvatska populacija uvećana je za kontingent bosanskohercegovačkih izbjeglica, od kojih je znatan broj ostao u Hrvatskoj. Bošnjaci/Muslimani su upravo u ratnom i neposredno poslijeratnom razdoblju doživjeli, uslijed promjene imena, svojevrstu nacionalnu fragmentaciju. Od ukupnog broja Muslimana, oko polovice njih je prihvatilo nacionalno ime Bošnjaci dok su se ostali u Popisu iz 2001. godine još uvijek izjašnjavali kao Muslimani. To stvara problem na razini statistike ali i u procesu njihove što kvalitetnije integracije u hrvatsko društvo i njegov institucionalni poredak. U radu će se analizirati problem i dosezi socijalne integracije Bošnjaka/Muslimana s Korduna i Hrvata iz BiH, useljenih za vrijeme i nakon rata u Zapadnu Slavoniju.

Koristeći se tehnikom intervjua, u ovom smo radu došli do empirijskih nalaza o problemima socijalne integracije Bošnjaka i Hrvata iz Bosne i Hercegovine u hrvatsko društvo. Iako su njihovi razlozi dolaska u Hrvatsku različiti ('mirnodopski' i 'ratni'), zajednički se nazivnik u procesu integracije u hrvatsko društvo može okarakterizirati kao problem useljenika u novoj sredini. Međutim, i tu postoje specifičnosti koje treba uzeti u obzir. U slučaju Bošnjaka, to je useljenje kolektiviteta koji ima različito etničko i vjersko obilježje od većinske domicilne populacije. Kod useljenih Hrvata iz Bosne, diferencijalni moment nije nacionalnost (dolazak u nacionalno većinski hrvatski ambijent) niti vjeroispovijed (katoličanstvo u većini), već je to u ovom slučaju dolazak iz druge države, Bosne i Hercegovine i problem na relaciji doseljeno - starosjedilačko stanovništvo.

Socijalna integracija: materijalni i socio-psihološki aspekti

Zajednica je temeljni supstrat ljudskog društva. I dok je društvo strukturirana mreža socijalnih odnosa s brojnim institucionalnim obrascima, zajednica ima više karakter neposrednosti, bliskosti, intimnije povezanosti. Termin zajednica koristi se u vrlo širokom opsegu, od obiteljske sfere do svjetske zajednice, pa kao takav često sadrži raznolike elemente, pa i one koji više obilježavaju društvo. Za zajednicu je važan sustav vrijednosti, koji mora biti općeprihvatljiv da bi se zajedništvo moglo realizirati. To se ističe u *Leksikonu temeljnih pojmova politike*, gdje o tome piše: „Ona [zajednica] poprima funkciju primarnog konsenzusa, tj. suglasnosti o osnovnim vrijednostima za koje ima smisla biti zajedno. Konsenzus istovremeno znači da se neka pitanja zajedničkog života (upravo ona koja su i sadržaj konsenzusa) povlače iz javne rasprave i zadržavaju u indiskutabilnim pretpostavkama javnosti, pa i same zajednice“ (*Leksikon temeljnih pojmova politike*). U sociološkoj teoriji postoje

različiti pristupi pojmovima zajednice i njezinom razgraničavanju od pojma društva. Pitanja i problemi raspada tradicionalnih seoskih zajednica i stvaranja građanskih struktura društva u središtu su analitičkih interpretacija prvih sociologa i njihovih preteča.

Koji su sve problemi vezani za socijalnu integraciju različitih nacionalnih i zavičajnih skupina u hrvatsko društvo/državu u poslijeratnom razdoblju? Koliko na stupanj i intenzitet integracije utječu materijalni a koliko socio-psihološki činioci? U vremenu etnonacionalne homogenizacije, integracija pripadnika većinske nacije u hrvatsko društvo/državu svakako je lakša i jednostavnija nego uključivanje u socijalni ambijent pripadnika one nacionalne zajednice koja čini manjinu u Hrvatskoj. Iz usporedbe socijalne integracije bosanskih migranata, Bošnjaka na Kordunu i Hrvata u Zapadnoj Slavoniji, moći će se donijeti zaključci o značaju razlike između ovih dviju skupina po pitanju društvene integracije.

Empirijsko istraživanje

Bošnjaci

Ovaj dio rada pokušat će se osvrnuti na nekoliko ključnih problema vezanih za život Bošnjaka/Muslimana na Kordunu. Na temelju usmenih iskaza koji su prikupljeni tijekom 2010. i 2011. godine u selima u kojima pretežito ili u manjini obitavaju Muslimani/Bošnjaci, na temelju arhivske građe iz Mešihata Islamske zajednice u Zagrebu i na temelju novinske građe i literature pokušalo se sistematično prikazati razvoj i probleme bošnjačke/muslimanske zajednice na Kordunu.

Većina ispitanika kao razlog za doseljavanje na Kordun šezdesetih godina prošloga stoljeća navodi bolju i kvalitetniju zemlju na ovom području. Drugi razlog doseljavanja bila je prenaseljenost područja Cazinske krajine gdje su velike i mnogočlane obitelji posjedovale manje komade zemlje koji su diobom i nasljeđivanjem postajali još manji, što je dovodilo do njihovog osiromašenja. Stoga su sinovi koji nisu ostajali na zemlji kruh tražili u inozemstvu ili drugim dijelovima Jugoslavije (ponajčešće u Sloveniji, Austriji ili Njemačkoj), a nakon što zarade određenu sumu, novac bi ulagali kupujući zemlju nedaleko od očevine ali u Hrvatskoj, gdje su staračka domaćinstva Hrvata i Srba prodavala svoju zemlju i selila se u plodnije dijelove Hrvatske. Doseljavanje obitelji, prvih susjeda iz staroga kraja i prijatelja na Kordun uslijedilo je nakon prvih useljavanja i dolazaka Muslimana u Hrvatsku.

Međunacionalni odnosi na Kordunu između 1945. i 1991. godine bili su uglavnom vrlo osjetljivi, konzervirani pod tankom koprenom parole bratstva i jedinstva. Odnosi između Hrvata i Srba bili su zatrovani od vremena Drugog svjetskog rata i postratnog razdoblja. Ipak, sve su ove traume trebale biti zatomljene u ime dobrosusjedskih međuvjerskih i međunacionalnih odnosa na multietničkom Kordunu. Ponekad to nije bilo moguće, pa je prema iskazima nekoliko svjedoka još u vrijeme socijalističke Jugoslavije, iz revoltiranosti zbog naseljavanja srpskih sela muslimanskim stanovništvom, dolazilo do pojedinačnih ubojstava koja su, iako površinski prouzročena međusobnim osobnim sukobima, u biti bila uzrokovana međunacionalnim netrpeljivostima. Netrpeljivosti su bile kod Srba dubinskog karaktera, budući da su ovdje najmanje tri stoljeća Srbi čuvali granicu od Turaka. Sam naziv Turci bio je upotrebljavan za Muslimane s onu i s ovu stranu granice, i još uvijek ga Srbi i Hrvati na Kordunu upotrebljavaju. Činjenicu da je Muslimanima koji su se naselili na Kordunu bilo znatno bolje u Jugoslaviji nego u samostalnoj Hrvatskoj treba prihvatiti kao vrlo logičnu, budući da su Muslimani na Kordunu u Jugoslaviji živjeli u jednoj, zajedničkoj državi s Muslimanima u Cazinskoj krajini.

Demokratske promjene početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća uvelike su utjecale na međuljudske i međunacionalne odnose u bivšoj Jugoslaviji. Područje Korduna, vjerski heterogeno još od razdoblja ranog novog vijeka, u socijalističkoj je Jugoslaviji postalo još heterogenije dodavanjem još jednog vjerskog, a kasnije i nacionalnog elementa u svoju vjersko-nacionalnu strukturu. Budući da je područje Općine Vojnić bilo jedno od područja s apsolutnom srpskom većinom, iznad 85 %, a područje Općine Vrginmost imalo je srpsku većinu iznad 65 %, obje su općine ušle u sastav Srpske autonomne oblasti Krajina 1991. godine. Područje Slunja potpalo je nakon ratnih operacija pod srpsku vlast u studenom 1991. godine. Do tada relativno dobre međuljudske odnose zamijenili su uglavnom loši odnosi koji su dovodili do odlaska Bošnjaka/Muslimana u susjednu Bosnu i Hercegovinu, ponajviše na kladuško i cazinsko područje. Za ovo pogranično područje Korduna posebno je važno ono što se događalo u susjednoj zapadnoj Bosni. Ondje je karizmatički vođa Fikret Abdić osnovao paradržavu Autonomnu pokrajinu Zapadnu Bosnu koja je u srpnju 1995. godine, nekoliko dana prije svoga nestanka, proglašena republikom.

Događaji iz toga vremena snažno su utjecali na sudbinu Muslimana na području Korduna. Njihove životne priče vezane su za dvije današnje države i dvije paradržave koje su postojale na teritoriju Cazinske krajine i Korduna. Na njihova politička opredjeljivanja ponajviše je utjecala želja za preživljavanjem rata, a ne njihovo osobno mišljenje. Dio ispitanika aktivno je sudjelovao u Hrvatskoj vojsci i proživio rat na nekom od hrvatskih bojišta. Ipak, radi se o manjem broju takvih slučajeva. Drugi se dio Muslimana aktivirao u politici na početku rata uključivši se u Hrvatsku demokratsku zajednicu. Neki su ispitanici odmah po izbijanju sukoba prešli preko granice i otišli u Bosnu i Hercegovinu gdje su imali rodbinu ili nekretnine. Ostali koji su izbjegli u Bosnu učinili su to tek nakon 1993. godine, odnosno akcije Maslenica, kada su ih vlasti RSK protjerale. Malo je bilo onih koji su pristali surađivati (na bilo koji način) s vlastima Republike Srpske Krajine. Posebnu, uvjetno rečeno, treću vrstu Muslimana/Bošnjaka na Kordunu činili su oni koji su pobjegavši u Bosnu i Hercegovinu sudjelovali u postrojbama Armije Bosne i Hercegovine ili u Vojski Autonomne oblasti Zapadna Bosna. Njihovo pristajanje uz jednu od vojski objašnjivo je samo iskazom jednog ispitanika koji kaže: *Podržavao sam vojsku koja je vladala i tako čuvao svoja leđa*. Nakon akcije Oluja, većina se ispitanika vratila u svoje kuće u roku između mjesec dana i šest mjeseci. U njihovim kućama su za vrijeme rata, ukoliko su ih napustili, bili smješteni Srbi, ali kuće u najvećem broju slučajeva nisu bile teže oštećene ili uništene.

Muslimani/Bošnjaci u Hrvatskoj našli su se nakon raspada bivše države u vrlo nepovoljnom položaju. Naime, Bošnjaci su izbrisani iz preambule Ustava Republike Hrvatske 1997. godine zajedno sa Slovencima. Tek na oštar zahtjev Predsjednika Mešihata Islamske zajednice u Hrvatskoj Muslimani su navedeni kao jedna od nacionalnih manjina u Hrvatskoj u preambuli Ustava iz kojeg su bili izbrisani. Nakon završetka posljednjeg rata hrvatski nacionalizam, koji je bio vrlo snažan u povratničkim sredinama, nije bio izražen samo prema Srbima, već i prema Muslimanima/Bošnjacima koji su ondje imali neutralnu ulogu u vrijeme posljednjeg rata. Oblici diskriminacije prema Bošnjacima mogu se podijeliti u dvije kategorije:

- a) nemogućnost ostvarivanja prava na državljanstvo
- b) nemogućnost ostvarivanja prava na rad (često vezana uz prvu kategoriju).

Jedan od najvećih problema lokalnog muslimanskog/bošnjačkog stanovništva je nemogućnost ostvarivanja prava na državljanstvo. Velik broj Bošnjaka/Muslimana nastanjenih na području općina Cetingrad i Slunj (ali i općenito u Hrvatskoj) ima taj problem. Uz taj je problem vezan i niz drugih problema koji otežavaju život kordunskim Bošnjacima/Muslimanima.

Većina Bošnjaka/Muslimana na području Korduna za vrijeme rata boravila je u susjednoj Bosni i Hercegovini, pa tako tada nisu imali prilike zatražiti hrvatske dokumente u nekom od hrvatskih gradova. Povratkom u Hrvatsku, po redovnoj su proceduri zatražili domovnice kao temeljni dokument za ostvarivanje svih prava i obveza prema zakonu. Svi koji su podnijeli molbu da im se izdaju domovnice imali su prijavljen boravak dulje od pet godina u RH, što je bio jedan od osnovnih uvjeta za stjecanje državljanstva. Taj su neprekidni boravak od najmanje pet godina mogli i dokazati ranijim dokumentima SR Hrvatske. Imali su zasnovane radne odnose u hrvatskim poduzećima ili su bili individualni poljoprivrednici, odnosno poduzetnici, što znači da su svoje obveze podmirivali u SR Hrvatskoj. U tom smislu, umjesto da se tretiraju kao povratnici, ovi su ljudi ostali bez temeljnih dokumenata, bez prava na rad, bez socijalnog i mirovinskog osiguranja, kredita za obnovu, pa čak i prava na raspodjelu humanitarne pomoći, a onemogućeno im je i slobodno kretanje. Jedina ponuđena opcija koju su imali jeste traženje statusa trajno naseljenih stranaca, što je mnogima uskraćeno, odnosno uručena su im rješenja o prekidu takvog statusa. Niže razine vlasti, posebno u bivšim okupiranim općinama, birokratski opstruiraju proceduru, otežu s izdavanjem rješenja ili naplaćuju visoke takse. Nakon žalbi, kad viša instanca odredi suprotno, opstrukcija se ipak nekažnjeno nastavlja.

U povratničkim sredinama postoje veliki problemi zapošljavanja lokalnog stanovništva. Zbog vrlo malog broja radnih mjesta stanovništvo se izuzetno teško zapošljava. U Vojniću je bio zaposlen 2011. godine tek jedan Bošnjak/Musliman u komunalnom, a na području Topuskog tek ih je nekoliko zaposlenih u javnom sektoru. Zapošljavanje je u javnom sektoru usko vezano za hrvatsko državljanstvo, pa stoga mnogi Bošnjaci/Muslimani nemaju u startu mogućnost zapošljavanja. Prilikom javljanja na javne natječaje u općini pripadnici nacionalnih manjina trebali bi imati prednost pred pripadnicima većinskog naroda, ukoliko posjeduju jednake uvjete i iskustvo. Zbog proizvoljnog tumačenja zakona, lokalna samouprava vrlo često izigrava ovaj član zakona, pa Bošnjaci/Muslimani koji bi imali pravo zapošljavanja na određenom radnom mjestu na kraju ostaju bez posla.

U novostvorenoj Republici Hrvatskoj Bošnjaci su se našli pred novim problemom. U popisu stanovništva 2001.god. 19.677 građana Hrvatske izjasnilo se prethodnim nacionalnim imenom Bošnjaka *Musliman*. Kako ovu kategoriju Ustavni sud Republike Hrvatske ne priznaje, ti su građani uvršteni među ostale i praktički su ostali nepostojeći u okvirima svih regula u Republici Hrvatskoj. I ispitanici se izjašnjavaju vrlo različito s obzirom na nacionalnu pripadnost. Najčešće je nacionalna pripadnost (barem u posljednjem popisu stanovništva) bila vezana za pripadnost jednoj od muslimansko-bošnjačkih političkih opcija u Bosni i Hercegovini. Oni koji su se smatrali pristalicama tzv. autonomaške politike Fikreta Abdića izjašnjavali su se kao Muslimani. Ovi drugi, koji su se osjećali kao manjina koja potječe iz Bosne i Hercegovine (a ne iz AO Zapadne Bosne) i koji su podržavali probošnjačku politiku Stranke demokratske akcije izjašnjavali su se kao Bošnjaci. Ispitanik iz Komesarca (Cetingrad) govori: *Ako nisam Musliman nisam ništa. To je moja vjeronacija. Nisu Bošnjaci preko u Šturliću [prvo veće selo preko granice u Bosni nasuprot Bogovolji, op. a.] nego su Bosanci. Mene to jako muči. Did je bio Musliman kad je Tito dozvolio da se bude Musliman. Borili smo se za to da budemo Muslimani, a Bošnjaci su bili prije 300 godina u istočnoj Bosni.*

Među pitanjima koja su postavljena ispitanicima obrađena su i pitanja sadašnjih međunacionalnih odnosa u selima, miješanih brakova i unutarnacionalnih odnosa. Dakako da su se međunacionalni odnosi nakon raspada bivše države Jugoslavije i posljednjeg rata značajno pogoršali uslijed velike doze nepovjerenja među ljudima, ali je još značajnije da su se unutarnacionalni odnosi u bošnjačkoj/muslimanskoj zajednici u posljednjem desetljeću

dvadesetog stoljeća toliko pogoršali da i danas postoji jasna podjela na pristalice tzv. autonomije i na one koji su za cjelovitu Bosnu i Hercegovinu. Čini se da je onih koji su za cjelovitu Bosnu i Hercegovinu mnogo manje od onih koji su pristalice autonomaške politike.

Odnosi između Srba, Hrvata i Bošnjaka/Muslimana nakon posljednjeg rata vidljivo su ohladnjeli. U najvećem se broju slučajeva svode na pozdrave, a vrlo rijetko na druženja i bliska prijateljstva. Socijalna je distanca prema Srbima nešto veća nego prema Hrvatima, ali nabrojani oblici diskriminacije Bošnjake/Muslimane udaljavaju i od građana hrvatske nacionalnosti. Bošnjaci/Muslimani na Kordunu suočavaju se s još jednim problemom koji se odnosi na problem osjećaja pripadnosti određenoj zemlji. Mlađe generacije, rođene u Hrvatskoj, više ne osjećaju Bosnu svojom domovinom, već vide Hrvatsku kao svoju domovinu. Kada odu u Bosnu, tamo se osjećaju strancima, a u Hrvatskoj doživljavaju najraznovrsnije oblike diskriminacije.

Hrvati

Na temu socijalne integracije bosanskih Hrvata (ratnih migranata) u lokalne zajednice Zapadne Slavonije (Okučani i okolica) provedeno je na terenu empirijsko istraživanje (intervju). Istraživanje je obavljeno 27. i 28. 7. 2012. u Okučanima, Cagama, Benkovcu i Novoj Gradiški, u formi intervjuja (ukupno 19), na populaciji bosanskih Hrvata, ratnih izbjeglica. Pitanja/odgovori ispitanika svrstani su u nekoliko tematskih cjelina, koje zajedno problematiziraju pitanja/probleme socijalne integracije ove populacije u naselja Zapadne Slavonije. Slijede odgovori intervjuiranih i komentari, sukladno navedenim tematskim cjelinama.

Ratni sukobi u bivšoj Jugoslaviji uzrokovali su velike ratne migracije, a posebno je veliki egzodus bio onaj iz Bosne i Hercegovine. Ispitanici su u intervjuima pitani o svojim sjećanjima na prijem i prihvat u novoj sredini, te o problemima s kojima su se suočavali tada, te što im sve, u vremenu intervjuiranja, predstavlja problem u njihovim naseljima i u Hrvatskoj?

Evo kako su ispitanici odgovarali:

Izbjeglištvo smo počeli u Zapadnoj Slavoniji (...) dobili smo kuću za stanovanje u koju smo morali dosta uložiti. Za ulaganje i popravak kuće bile su nam potrebne tri godine. Dobro sam primljen ovdje, bili su tu Česi, Srbi i drugi (...) Imam troje djece. Kuća je vraćena Srbima, agencija APN je otkupila kuću, a onda sam ja došao do te kuće. (Muškarac, 1958. g., Okučani, Derventa)

Došao sam kao mali ovdje, išao u školu u Okučane. Nisam imao problema, bilo je djece u školi odasvud (...) iz Srbije, Bosne. (Muškarac, 1989. g., Cage, Derventa)

Bili smo kod Požege, došli smo nakon toga u Vrbovljane, a onda 2005. g. u Cage. Ovdje smo dobili kuću na privremeno korištenje. Nismo imali većih problema. Muž je u međuvremenu umro, ostala sam sama s djecom. Mislimo ostati ovdje. (Žena, 1942. g., Cage, Foča kod Doboja)

Nakon dolaska u Hrvatsku bosanskohercegovački Hrvati su se suočili s klasičnim izbjegličkim problemima, od objekta stanovanja do elementarnih sredstava za život. Primjetno je da su neki promijenili više kuća ili naselja dok nisu trajnije osigurali svoj smještaj. Također, ono što posebno prati izbjegličku populaciju svakako je statusni pad. Od situiranih i uglednih građana, postaju korisnici humanitarne pomoći i ovisne osobe, bez društvenog

statusa i ugleda. Kako to slikovito ističe jedna ispitanica, u Bosni je nosila 'fine cipele', što dovoljno govori o statusnom padu u odnosu na prijeratni život u Bosni. Iskustva su o socijalnoj interakciji iz vremena dolaska različita i u korelaciji su s nekim subidentitetskim obilježjima intervjuirane populacije (dob, spol), te naseljima u koja su stigli i populaciji koju su tamo zatekli. Kod mlađih se primjećuje nešto lakša integracija, posebno tamo gdje su bili izmiješani s drugom djecom, slične, izbjegličke sudbine. Bilo je, što se primjećuje u nekim intervjuima, stigmatizacije na temelju porijekla ('Bosnac'), a dolazak u nacionalno homogeniziranu sredinu, s nešto malo stanovništva nehrvatske nacionalnosti, nije u dimenziji nacionalne pripadnosti predstavljao gotovo nikakav problem novopridošlom stanovništvu iz Bosne, uglavnom hrvatske nacionalnosti.

U vremenu anketiranja, ratna sjećanja, iako prisutna, nisu dominantni problem/pitanje populacije u Zapadnoj Slavoniji, pa tako ni bosanskih Hrvata. Mnogo su važnija egzistencijalna pitanja, od izvora prihoda do perspektive ostanka u Okučanima i okolici. Što o tome kažu ispitanici u istraživanju?

Imam malu mirovinu, svega 2200 kuna. Radim u sportu, nogometni sam delegat, skaut sam također za Dinamo. Vjerojatno da ću ostati ovdje, samo što me nostalgija vuče na moju zemlju u Derventu, volio bi tamo nešto napraviti da unucima mogu pokazati što je moje i gdje sam rođen. (Muškarac, 1958. g., Okučani, Derventa)

Kako živim? Teško, samo rad na crno, snalazim se, ali dokle ovako? Mlad sam a nemam perspektive. Slično je sa većinom ljudi (...) dosta ih je otišlo odavde. Ali i drugdje je teško (...) kriza, recesija. Neki se ožene u Austriji, Njemačkoj, pa tako ostanu tamo. Teško da bih ostao ovdje. Ako bi se ukazala prilika, otišao bih, ili u neki drugi kraj Hrvatske, a i inozemstvo dolazi u obzir. (Muškarac, 1989. g., Cage, Derventa)

Za učinkovitu socijalnu integraciju u neki socijalni ambijent važno je ispuniti nekoliko pretpostavki, koje se mogu supsumirati pod dvije temeljne: materijalne i socio-psihološke. Iz ovih intervjuva evidentno je da su problemi socijalne interakcije između različitih nacionalnih skupina (relacija Hrvati - Srbi) uglavnom svedeni na niski intenzitet komunikacije, ponešto međusobne pomoći, ali bez sukobljavanja i etničkih incidenata. Ratna sjećanja nisu dominantni dio socio-psihološke i egzistencijalne zbilje na prostoru Okučana i okolice. Mnogo su važniji i izazovniji materijalni aspekti socijalne integracije, što svakako vrijedi i za bosanske Hrvate. U odgovorima na ovo pitanje većina ističe kombinaciju različitih izvora prihoda, a dominiraju mirovine i socijala. U samom okučanskom kraju, pa i u cijeloj Brodsko-posavskoj županiji, slabe su mogućnosti zapošljavanja. Tek je vrlo mali broj bosanskohercegovačkih Hrvata našao posao na tom prostoru, a znatno veći broj radi u drugim krajevima Hrvatske (Zagreb, Rijeka i drugi gradovi), te u inozemstvu (Njemačka, Kanada, Austrija). Za egzistencijalni opstanak posebnu važnost, prema riječima nekolicine intervjuiranih, ima obiteljska umreženost. Rod, rođачke i obiteljske veze su intenzivnije u slabije razvijenih populacija i prostora, kao i kod onih koji se nalaze u velikim nevoljama. Bosanski ambijent je paradigmatičan za navedeno, a bosanski su Hrvati dio takvoga kolektivnog imaginarija i, shodno tome, ponašanja u sličnim situacijama.

Mogu li se nakon rata obnoviti i ponovno uspostaviti takve socijalne mreže koje će činiti multietnički karakter lokalnih zajednica? Kakva je, po pitanju međunacionalne komunikacije, situacija na prostoru Okučana i okolice?

Treniram nogometni klub, imao sam igrača Srba. Poslije rata je bilo više zategnuto, sada je već normalno. Vrbovljani, Čovac, Gređani, tu je situacija dobra. Ima tu jedan kafić čiji je vlasnik Srbin a u njega ne dolaze Srbi! (Muškarac, 1958. g., Okučani, Derventa)

Ima malo Srba ovdje, dobri su ljudi, ima miješanih brakova. (Muškarac, 1949. g., Cage, Derventa)

Nema većeg odvajanja, ljudi komuniciraju zajedno (...) pije se kava, pomaže se (...). (Muškarac, 1988. g., Cage, Derventa)

Imao sam i imam kontakte sa domaćim Hrvatima i sa Srbima povratnicima. Kada sam došao ovdje, kontaktirao sam u školi sa svima. Među djecom se i tada, a i sada među odraslima, ipak osjetio razdor. (Muškarac, 1988. g., Cage, Derventa)

Malo Srba se vratilo, imamo kontakte (...) vraćaju se stariji ljudi kod Srba (...) ima mješovitih brakova. (Žena, 1954. g., Cage, Derventa)

Socijalna interakcija između pripadnika različitih nacionalnih i zavičajnih skupina čini temeljnu supstancu lokalnih zajednica i pretpostavku onoga što se naziva društvo. Rekonstrukcija primarnih socijalnih mreža posebno je aktualna u poslijeratnom vremenu, ali s neizvjesnim ishodom. Zapadna Slavonija je bila poprište ratnih sukoba. U poslijeratnom se vremenu najprije vraćaju Hrvati, a nedugo zatim i Srbi. Pored useljenih bosanskih i vojvođanskih Hrvata, oni čine populacijsku većinu o kojoj ovise ovdašnji međunacionalni i socijalni odnosi. U nekim već provedenim istraživanjima o socijalnoj interakciji i komunikaciji između različitih etničkih skupina (s Hrvatima i Srbima u fokusu), nalazimo da su ti odnosi u Zapadnoj Slavoniji (uz Baniju) donekle bolji, a ponekad i dosta bolji, nego u Dalmaciji i Istočnoj Slavoniji. Ispitanici ovih intervjuja uglavnom potvrđuju te spoznaje.

Zaključna razmatranja

Bosanski migranti u Hrvatskoj, kako oni doseljeni u ranim godinama socijalizma (Muslimani/Bošnjaci na Kordunu), tako i ratni migranti doseljeni za vrijeme ratnih sukoba u Zapadnu Slavoniju (bosanski Hrvati), imaju poteškoća s integracijom u hrvatsko društvo. Iako se u prvom slučaju (Muslimani/Bošnjaci) radi o ekonomskim motivima useljavanja, činjenica da su Kordun i Cazinska krajina (regija porijekla većine ispitivanih Muslimana/Bošnjaka) također bivši ratni prostori, učinila je u vremenu istraživanja socio-politički status obje bosanske migrantske skupine sličnim. Bošnjaci/Muslimani dolaze na Kordun iz Cazinske krajine iz socio-gospodarskih i demografskih razloga (kvalitetnija zemlja na Kordunu, prenaseljenost u Cazinskoj krajini). Međunacionalni su odnosi u socijalizmu bili kontrolirani i ideologijski oblikovani. Ipak je, i u tom vremenu, pored suživota i razvijene mreže primarnih socijalnih odnosa između pripadnika različitih nacija (Bošnjaci/Muslimani, Srbi, Hrvati), bilo pojedinačnih ubojstava uzrokovanih međunacionalnom netrpeljivošću. Vrijeme je ratnih sukoba devedesetih godina prošloga stoljeća Muslimanima/Bošnjacima donijelo nove izazove i različita opredjeljenja. Tako se dio njih na Kordunu svrstao uz hrvatsku stranu, manji dio je mobiliziran u srpske postrojbe; a od onih koji su se vratili u BiH, dio je uključen u Armiju BiH a neki su, pak, podržali Autonomnu oblast Zapadnu Bosnu. Akteri u usmenim kazivanjima neka od ovih opredjeljenja objašnjavaju 'čuvanjem žive glave' u teškim i turbulentnim ratnim vremenima. Poseban problem s kojim se ova populacija susreće jeste nacionalna fragmentacija na Bošnjake i Muslimane, što dovodi do pitanja i problema identiteta ove nacionalne zajednice. Skoro dvadeset godina nakon završetka rata, Bošnjaci/Muslimani imaju problema s integracijom, a prisutni su i neki oblici diskriminacije i to: nemogućnost ostvarenja prava na državljanstvo i nemogućnost ostvarivanja prava na rad.

Bosanski Hrvati useljavali su se na prostor Zapadne Slavonije (Okučani i okolica) uslijed progona i protjerivanja iz Bosne i Hercegovine, uglavnom od strane bosanskih Srba. Najviše ih se doselilo iz Bosanske Posavine i banjalučkog kraja. U poslijeratnom socijalnom ambijentu suočavaju se s problemima socijalne integracije u hrvatski socio-politički, gospodarski i kulturni prostor. U lokalnim zajednicama Zapadne Slavonije obitavaju pripadnici donedavno zaraćenih nacionalnih skupina (Hrvati i Srbi), a u hrvatskom korpusu evidentna je, posebno neposredno nakon rata, manja socijalna distanca i blaži animozitet na relaciji domaći Hrvati - Hrvati doseljeni iz drugih zemalja bivše države, posebno (zbog broja) onih iz Bosne i Hercegovine. S vremenom se problemi, od nacionalnih i zavičajnih, sve više transformiraju i manifestiraju kao gospodarski i egzistencijalni. U ovom su istraživanju bosanski Hrvati iznijeli neka svoja zapažanja i stavove o socijalnoj integraciji u hrvatsko društvo. Njihovo je sjećanje na stari kraj različito. Dok srednje i starije generacije ističu svoja egzistencijalna postignuća iz Bosne, kao i neke prednosti tamošnjeg življenja ('komšiluk', rodbinska povezanost, krajolik), mlađi ispitanici nisu bili u mogućnosti usporediti Bosnu i Hrvatsku. Kao prednost Hrvatske ispitanici navode organiziranije društvo i veće egzistencijalne pogodnosti. Većina njih je na socijali ili u mirovini, a ta skromna primanja dopunjuju radom za nadnicu i međusobnim pomaganjem. Rodbinska mreža je značajna za olakšavanje njihovih egzistencijalnih teškoća. Mladi su uglavnom otišli ili namjeravaju otići iz Zapadne Slavonije, a recesija u Europi otežava odlazak i onima koji to žele. Osobe srednje i starije dobi uglavnom ističu da će ostati ovdje gdje su sada, a povratak u Bosnu doživljavaju samo na razini održavanja uspomena na stari kraj a ne kao neko trajnije rješenje.

Istraživanje pokazuje koliko je teško biti 'stranac' u nekom prostoru, pa čak i onda kada su pripadnici neke skupine već desetljećima uključeni u socijalni ambijent određenoga prostora (Bošnjaci/Muslimani na Kordunu) ili kada su u pitanju akteri koji pripadaju većinskom nacionalnom korpusu (bosanski Hrvati). Pritom, iako su njihovi dolasci bili različito motivirani (mirnodopski kod Bošnjaka/Muslimana, ratni kod bosanskih Hrvata), njihova Drugost u odnosu na autohtono stanovništvo, posebno u turbulentnim vremenima, čini ih sličnim prilikom građenja svog statusa u društvu.

Literatura

Anderson, B. (1990) *Nacija: zamišljena zajednica*. Zagreb: Školska knjiga.

Babić, D. (2008) *Suživot Hrvata i Srba u Slavoniji: (re)konstrukcija multietničkih lokalnih zajednica nakon ratnih sukoba*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.

Babić, D. (2010) *Etnonacionalizam i rat u Hrvatskoj: teorijski aspekti i istraživanje međunacionalnih odnosa u lokalnim zajednicama*. Zagreb: Plejada.

Leksikon temeljnih pojmova politike: abeceda demokracije (1990). Uredili Ivan Prpić et al. Zagreb: Školska knjiga.

Teorije o društvu I, II (1969). Uredili T. Parsons et al. Beograd: Vuk Karadžić.

Izvešće Vlade Republike Hrvatske o dosadašnjem tijeku povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba, *Narodne novine*, Zagreb, br. 92, 7. srpnja 1998.

Pismo Glas Amerike, n/r Stevica Susa (internet) dostupno na:
<http://www.sdah.hr/dokumenti/pismo10.doc> (pristupljeno 20. kolovoza 2012.)

Bošnjaci u Hrvatskoj: useljavanje i transnacionalni socijalni prostori

Sažetak

U radu se prikazuje dio društvenih odnosa Bošnjaka u Hrvatskoj koji je relevantan za suvremene rasprave u društvenim znanostima - njihovi transnacionalni socijalni prostori. Transnacionalne veze Bošnjaka u Hrvatskoj izuzetno su razvijene te predstavljaju relevantan slučaj s mnogim specifičnostima, koji se može koristiti za komparativno istraživanje nastanka transnacionalnih socijalnih prostora. Za razliku od drugih migrantskih skupina obuhvaćenih suvremenim istraživanjima, Bošnjaci se većinom useljavaju u vrijeme kada nisu postojale administrativno-političke prepreke u obliku međunarodnih granica za razvitak plurilokalnih veza; imaju status nacionalne manjine; samo useljavanje se dodatno generiralo postojećim društvenim vezama na mezorazini; a pojavljivanje međunarodnih granica i snažnije transnacionalno povezivanje bošnjačkih migranata uslijedilo je nakon raspršenja Bošnjaka tijekom rata i prisilnih migracija 1992.-1995. godine. Uvjeti održanja transnacionalnih veza Bošnjaka u Hrvatskoj, njihov pravno-politički status, blizina Bosne i Hercegovine, ali i mobilizacija druge generacije, u svakom slučaju će pomoći opstanku specifičnih transnacionalnih socijalnih prostora koje bi trebalo uvrstiti u buduće komparativne studije s ambicijom, ako ne generiranja teorije, onda barem utvrđivanja validnih empirijskih generalizacija.

Ključne riječi: *Bošnjaci, dijaspora, Hrvatska, migracije, etničke manjine, transnacionalni socijalni prostori*

Uvod

Useljavanje Bošnjaka u Hrvatsku trebalo je zaokupiti veliku pažnju društvenih znanstvenika, prvenstveno sociologa i povjesničara koji se bave oblikom i tipovima migracija (poput „unutarnjih“, „vanjskih“, prisilnih, radnih itd.), nastankom i održanjem dijaspora kao društvenih oblika, konstrukcijom i promjenom etničkih i nacionalnih identiteta, nastankom novih nacionalnih manjina, razvitkom novih, intenzivnih društvenih veza i odnosa preko granica nacija-država itd., jer ovaj slučaj povezuje sve spomenute društvene fenomene i procese. „Slobodne migracije“ (Petersen, 1958) muslimana iz Bosne i Hercegovine, između ostalih zemalja i u Hrvatsku, nastaju u vrijeme početka izgradnje nacija i nacionalnih identiteta u jugoistočnoj Europi te bi istraživanje razvitka etničkog identiteta među muslimanskim imigrantima dalo važne uvide u procese izgradnje bošnjačke nacije i nacionalnog identiteta od 19. stoljeća do danas, ali i u procese transformacije društvenih identiteta općenito, što bi, s obzirom na još uvijek duboku podjelu između primordijalista i modernista među društvenim znanstvenicima, bio i velik doprinos raspravi o porijeklu nacije (Smith, 2002) jer su upravo identiteti migranata bili najvažniji izvor procjene razvitka nacionalnog identiteta (Connor, 1990). Nadalje, suvremena komparativna istraživanja dijaspora pronalaze i do trideset faktora koji utječu na promjene u reprezentaciji domovine, no niti oni nisu dovoljni za validnu

povijesnu generalizaciju (Morawska, 2011: 1045). S obzirom na česte promjene administrativnog i državnog oblika Bosne i Hercegovine kao i kolektivnog identiteta Bosanskih muslimana, proučavanje nastanka bošnjačke dijaspore i njene reprezentacije domovine kroz povijest dalo bi dragocjen doprinos daljnjim istraživanjima pravilnosti dijasporskih praksi i reprezentacija.

Usprkos velikoj empirijskoj i znanstvenoj relevantnosti slučaja Bošnjaka u Hrvatskoj, do sada je u Hrvatskoj publiciran samo manji broj empirijski i znanstveno relevantnih, njima posvećenih studija. Zato smo odlučili prikazati barem jedan dio suvremenog društvenog djelovanja Bošnjaka u Hrvatskoj koji je relevantan za suvremene rasprave u društvenim znanostima - njihove transnacionalne socijalne prostore. Transnacionalni socijalni prostori (TSP-i) najopćenitije se mogu definirati kao „kontinuirane veze osoba, mreža i organizacija preko granica više nacija-država, koje variraju od nisko do visokoinstitucionaliziranih oblika“ (Faist, 2000b: 189). Glavni teorijski pristupi razmatraju TSP-e kao plurilokalne referentne okvire (Pries, 2001, 2005), naglašavaju nejednaku razmjenu ideja, praksi i resursa unutar višestrukih isprepletenih mreža socijalnih veza (Levitt i Glick Schiller, 2004: 1009) i oblike transakcija preko granica nacija-država (Faist, 2000a, 2000b). Unatoč disciplinarnim razlikama i paradigmatiskim preferencijama autora/ica, svi pristupi opisuju TSP-e kao „mreže socijalnih veza“ (Levitt i Glick Schiller, 2004), „socijalne i simboličke veze“ (Faist, 2000b) ili „socijalne odnose“ (Pries, 2001) pa stoga posebnu važnost za njihovo empirijsko istraživanje, pa tako i naše, imaju transnacionalne veze socijalne i simboličke, direktne i indirektno, među individualnim i institucionalnim akterima.¹ Vrlo razvijene transnacionalne veze Bošnjaka u Hrvatskoj, kao izuzetno relevantan slučaj s mnogim specifičnostima, mogle bi se koristiti za komparativno istraživanje nastanka TSP-a jer su se, za razliku od drugih migrantskih skupina obuhvaćenih suvremenim istraživanjima, većinom useljavali u vrijeme kada nisu postojale administrativno-političke prepreke za razvitak plurilokalnih veza u obliku međunarodnih granica; imaju status nacionalne manjine; samo useljavanje se dodatno generiralo postojećim društvenim vezama na mezorazini; a pojavljivanje međunarodnih granica i snažnije transnacionalno povezivanje bošnjačkih migranata uslijedilo je nakon raspršenja Bošnjaka tijekom rata i prisilnih migracija 1992.-1995. godine. Zato ćemo prikazati useljavanje Bošnjaka u Hrvatsku, oblike njihovih TSP-a te tako ponuditi jedan poseban slučaj za buduće komparativne analize TSP-a.

Useljavanje Bošnjaka u Hrvatsku

Bošnjaci u Hrvatskoj nisu samo „migrantska populacija“ već su i druga po veličini nacionalna manjina od 22 navedene u Ustavu. Prema podacima Popisa stanovništva iz 2001. godine, u Hrvatskoj je popisano 20.755 pripadnika bošnjačke nacionalne manjine, a 19.677 osoba izjasnilo se kao Musliman. S obzirom na dvojaku mogućnost izjašnjenja, bošnjačka zajednica bila je rascijepljena na dvije skupine - Muslimane i Bošnjake. Ukoliko bi se te dvije kategorije spojile, kao što je predlagala Bošnjačka nacionalna zajednica Hrvatske, ukupan broj Bošnjaka u Hrvatskoj registriranih Popisom iz 2001. iznosio bi 40.432.²

Prema podacima posljednjeg Popisa stanovništva iz 2011. godine u Hrvatskoj je bilo 7.558 Muslimana, a 31.479 Bošnjaka što je značajan porast u ovoj kategoriji u odnosu na 2001. godinu koji ukazuje na rastuću etničku samosvijest Bošnjaka u Hrvatskoj.

Na autohtonost muslimanske, odnosno bošnjačke zajednice u Hrvatskoj ukazuje doseljavanje Bošnjaka - muslimana krajem 19. st. nakon austrougarske okupacije BiH (1878.), i to uglavnom u Zagreb. Razlozi doseljavanja prvih Muslimana iz BiH u Zagreb i druge hrvatske gradove, primjerice Osijek i Karlovac, uglavnom su školovanje, a potom zapošljavanje i sluzenje

vojske (Čičak-Chand, 1999: 453). Ipak, od kraja 19. st. pa sve do 1918. godine, najznačajnija muslimanska skupina u Zagrebu bili su studenti na Zagrebačkom sveučilištu koji su došli poslije odluke hrvatsko-slavonske Zemaljske vlade iz 1892. da se učenicima sarajevske Šerijatske sudačke škole dopušta upis na Pravni fakultet i polaganje državnih ispita (Hasanbegović, 2007). Početkom 20. st. u Zagrebu se osnivaju i prvi akademski klubovi sveučilištaraca. Međutim, u Banskoj Hrvatskoj još uvijek ne dolazi do trajnog naseljavanja muslimana zbog konfesionalne uvjetovanosti ženidbenog i prava na državljanstvo. Prisutnost muslimana u Hrvatskoj statistički se bilježi od 1910., a njihov broj naglo raste tijekom Prvog svjetskog rata i neposredno nakon njega. Njihovo trajno naseljavanje i status osnaženi su 1916. zakonskim priznanjem islama kao ravnopravne vjere u Hrvatskoj. Prema popisnim podacima iz 1931. godine, u Hrvatskoj je registrirano 4.750 muslimana (Kulenović 1997; prema Čičak-Chand, 1999: 454). Snažniji migracijski val muslimana Bošnjaka prema Zagrebu kao gospodarskom i kulturnom središtu zbio se u razdoblju od 1918. do 1941. godine. Doseljavanje Bošnjaka u Hrvatsku ne prestaje ni tijekom Drugog svjetskog rata, kada se čak u pojedinim razdobljima i intenzivira, čemu su, uz politiku NDH, velikim dijelom pridonijeli i izbjeglički tokovi iz BiH.

Nakon Drugog svjetskog rata, u vrijeme SFRJ, broj muslimana u Hrvatskoj i dalje se povećava. Taj porast zbiva se u kontekstu radnih migracija do kojih je došlo zbog neujednačenog gospodarskog i demografskog razvoja BiH i Hrvatske. Ekonomska nerazvijenosti BiH, s jedne strane, i rastuća industrijalizacija u Hrvatskoj, s druge, potaknuli su migracije Bošnjaka u Hrvatsku. I ovdje se pokazalo da krajevi s manjkom aktivnog stanovništva i niskim prirodnim priraštajem postaju imigracijska područja, posebno za polukvalificiranu i nekvalificiranu radnu snagu.

Premda su neposredno nakon Drugog svjetskog rata iz BiH dominirali migracijski pravci prema Srbiji, nakon 1948. taj trend se mijenja te se intenziviraju migracije prema Hrvatskoj (Milojević, 1986: 13). S obzirom na ustroj SFRJ, migracije Bošnjaka u Hrvatsku bile su međurepubličke. Međurepubličko-pokrajinsko zapošljavanje definirano je kao zapošljavanje radnika, posredstvom ili bez posredstva SIZ-ova za zapošljavanje, s teritorija jedne na teritorij druge republike, odnosno autonomne pokrajine. Naime, osim pojedinaca koji su sudjelovali u tradicionalnim lančanim migracijama, postojale su i organizirane migracije na razini regije i cijele zemlje. Dok su u prvim ključnu ulogu u procesu migriranja imale informacije dobivene od rodbine i/ili mještana (o mogućnostima zapošljavanja, stanovanja, školovanja i sl.) koji su prije emigrirali, u organiziranim oblicima migracija ta uloga trebala je pripasti samoupravno-interesnim zajednicama (SIZ-ovima). SIZ-ovi za zapošljavanje kao jedini ovlašteni posrednik trebali su osigurati selekciju u zapošljavanju poštujući pravo prvenstva i osigurati određenu zaštitu radnika (smještaj, prehranu, putne troškove i sl.). Međutim, migriranje i zapošljavanje uglavnom nisu bili institucionalno organizirani, osim u slučaju sezonskog zapošljavanja. Radnici najčešće sami nalaze zaposlenje pomoću poznanika, oglasa ili posrednika i tek nakon dogovora s radnom organizacijom o zapošljavanju prijavljuju se SIZ-u (u mjestu rada), a u vrlo kratkom vremenu dovode i članove svojih obitelji (Milojević, 1986: 103). Procjenjuje se da je u razdoblju od 1976. do 1978. godine na stalnom radu u Hrvatskoj bilo preko 60.000 osoba iz BiH. Najviše ih je došlo u Zagreb (41,60 % svih radnika iz BiH na radu u Hrvatskoj), a potom u Rijeku, Slavonski Brod, Sisak, Dubrovnik i Split. Hrvatska u razdoblju od 1977. do 1980. u apsolutnim brojevima ima najveću pozitivnu migracijsku bilancu, a BiH najveću negativnu migracijsku bilancu (Oliveira-Roca, 1981: 26-50). Pri tomu valja istaknuti da su Muslimani (Bošnjaci) iz BiH u to vrijeme najviše migrirali u Hrvatsku (49 %), a potom u Sloveniju (34,8 %). Njihova brojnost je najveća u radničkim zanimanjima (83,9 %), a svaki drugi je građevinski radnik. To je u skladu s popisnim podacima o međurepubličkoj mobilnosti u zapošljavanju koja je najveća kod najniže obrazovanih i naglo opada porastom stupnja obrazovanosti (Milojević, 1986: 22-50).

Migracije Bošnjaka u Hrvatsku nastavile su se i nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, tijekom rata (1991.-1995.) i nakon njega. Među najvećim izbjegličkim tokovima u Hrvatskoj upravo su tokovi Bošnjaka tijekom rata u BiH (1992.-1995.), kada je prema nekim procjenama u Hrvatsku u tri vala stiglo više od 500.000 izbjeglica (Kostović i sur., 2001). Prema podacima Ministarstva inozemnih poslova Republike Hrvatske u izbjegličkim tokovima iz BiH zahvaćeno je pola ukupne muslimanske populacije tj. više od milijun ljudi, četvrtina hrvatske i desetina srpske populacije. Većina izbjeglica iz BiH, prema podacima Ureda RH za prognanike i izbjeglice, bili su Muslimani - žene, djeca i muškarci stariji od 55 godina (Zlatković Winter, 1992: 132). Dio Bošnjaka ostao je u Hrvatskoj nakon završetka rata, dio se vratio u BiH dok je značajan dio migrirao u treće zemlje, koristeći Hrvatsku samo kao tranzitnu destinaciju.

Nakon 1995. migracije Bošnjaka u Hrvatsku i dalje se nastavljaju, uglavnom u okviru radnih migracija. U 2010. godini od ukupnog broja imigranata u Hrvatskoj, 51,8 % ih je iz BiH. S obzirom na iznimno visoku stopu nezaposlenosti u BiH (oko 40 %) i slab gospodarski rast, određeni broj radnika potražio je zaposlenje na hrvatskom tržištu rada te je u razdoblju od 1994. do 2003. godine najveći broj radnih dozvola izdan državljanima BiH (Strategija Migracijske politike Republike Hrvatske za 2006./2007. godinu). Brojnije useljavanje Bošnjaka u Hrvatsku tako je posljedica snažnih potisnih i privlačnih faktora (Lee, 1966), ali i plurilokalnih obiteljskih i prijateljskih veza, odnosno aktiviranja društvenih principa obveza, recipročnosti i solidarnosti koje sadržavaju te veze (Faist, 2000b), što znači da se i prije razvitka TSP-a Bošnjaci počinju useljavati u Hrvatsku koristeći (jake) veze na udaljenost.

Transnacionalni socijalni prostori Bošnjaka u Hrvatskoj

Nakon rata i raspršenja Bošnjaka na gotovo svim kontinentima i u mnoštvu država, Bošnjaci u Hrvatskoj intenziviraju transnacionalne veze i počinju stvarati održive TSP-e. Kontakti i veze Bošnjaka u Hrvatskoj, sudionika u našem istraživanju, protežu se u 18 nacija-država.³ Geografska raspodjela transnacionalnih mreža sugovornika/ca većim dijelom je multilokalna tj. uključeni su u akteri u najmanje tri nacije-države (uključujući BiH), iako postoje primjeri prostorno vrlo ekstenzivnih obiteljskih mreža:

„Moja obitelj je raseljena u cijelom svijetu, bolje rečeno u jedanaest država. Najviše ih ima u Švedskoj, zatim u Norveškoj, Danskoj, Njemačkoj, Austriji, Americi, Australiji“ (sugovornik, 70 godina).

S obzirom na to da transnacionalne aktivnosti i veze Bošnjaka u Hrvatskoj često uključuju aktere u trećim državama, istraživanja TSP-a bi trebala modificirati često isključivi bipolarni fokus tj. relaciju „zemlja porijekla“ - „zemlja useljenja“ i uključiti druge lokacije koje u jednakoj ili većoj mjeri „strukturiraju svakodnevne prakse, socijalne pozicije, biografske projekte zaposlenja i identitete“ aktera, prema Priesovoj (2005: 180) definiciji TSP-a.

Većina opisanih primjera transnacionalnih aktivnosti i veza u provedenim intervjuima odnosi se na direktne socijalne veze sugovornika/ca s članovima obitelji u BiH i trećim državama koje se održavaju posrednim i neposrednim putem. Iz perspektive sugovornika/ca u Hrvatskoj, frekventnost posjećivanja članova obitelji u BiH varira od jednom mjesečno, svaka dva ili tri mjeseca, dva puta godišnje do jednom godišnje, ali je bitno istaknuti da su međusobni susreti članova proširenih transnacionalnih obitelji češći s obzirom na to da se realiziraju i u lokacijama u Hrvatskoj ili trećim državama (npr. Norveška, SAD, Švicarska itd.). Primjerice, prema sugovorničinom opisu posjeta članova obitelji iz Sjedinjenih Američkih Država:

„Godišnje dođu barem jednom, barem netko od familije. Evo sad, ove godine su bili bratić i sestrična, prošle godine baka i ujak, pretprošle godine tetak i tetka, pa sestrična i njena mala kćer. Znači, godišnje barem netko dođe. (...)

Dođu na mjesec dana pa onda budu malo kod nas u Zagrebu, pa odu u Sloveniju budući da nas ima svugdje. I naravno u Bosnu. Ipak ih srce vuče tamo na rodnu grudu“ (sugovornica, druga generacija, 23 godine).

Veze preko granica nacija-država održavaju se i posrednim putem, a rasprostranjeni mediji transnacionalne komunikacije uključuju telefon ili mobitel, uglavnom među starijim sugovornicima, te Skype (pozivi na telefon ili internet, ponekad i s web kamerama), MSN ili Facebook među mlađim, iako se ne radi o pravilu. Rasprostranjeno je i korištenje e-mailova i SMS poruka kao načina komuniciranja, dok se pisma, čestitke i razglednice koriste samo iznimno. Frekventnost održavanja posrednih kontakata sugovornica/ka s rodbinom i prijateljima u BiH i drugim državama varira od svakodnevnog, svakih nekoliko dana, tjedno, nekoliko puta mjesečno, mjesečno do nekoliko puta godišnje. Iako je posredna komunikacija s najužom rodbinom u drugim državama (primjerice djecom) češća nego u slučajevima transnacionalne razdvojenosti članova proširene obitelji, među obiteljima sugovornika/ca postoje primjeri izrazito povezanih transnacionalnih proširenih obitelji u kojima posredna komunikacija predstavlja dio svakodnevice. Na primjer, prema opisu komunikacije sugovorničine majke u Zagrebu s članovima obitelji u BiH i trećim državama (SAD, Švedska, Ujedinjeno Kraljevstvo itd.):

„Moja mama ima tri tisuće kuna telefona, (smijeh) raspojasana je što se tiče telefona. Mama se čuje na dnevnoj bazi. Sa svima. (smijeh) Moja mama je centrala. (...) [Istraživač:] *I koga ona zove recimo?* Sve. Kad kažem sve, mislim sve. Na sve svoje sestre, svu njihovu djecu“ (sugovornica, druga generacija, 30 godina).

Teme razgovora koje opisuju sugovornici/e uglavnom su obiteljske - od zdravstvenog stanja starijih članova obitelji, razgovora o djeci i unučadi ili prepričavanja događaja iz svakodnevice, naročito u slučajevima frekventne transnacionalne komunikacije:

„U stalnom smo telefonsko-internetskom kontaktu [s obitelji i prijateljima u Sarajevu]. Teme su sve one o kojima bismo diskutirali i da živimo u istom gradu, jednostavno rečeno životne - od zdravlja do politike, od recepata do vremenske prognoze“ (sugovornik, 38 godina).

Održavanjem posrednih i neposrednih kontakata preko granica nacija-država osigurava se kontinuitet transnacionalnih veza koje čine transnacionalne socijalne prostore, a unutar njih realiziraju se i različiti oblici podrške, od emotivne potpore članovima obitelji do oblika instrumentalne pomoći kroz posrednu i naročito neposrednu interakciju. U sadržaju provedenih intervjua česti su primjeri solidarnosti koja je usmjerena na članove obitelji sugovornika/ca (fokusrana solidarnost), a u nekim slučajevima i na širu zajednicu (difuzna solidarnost, usp. Faist, 2000a), naročito uslijed ratnih okolnosti koje „zgušnjavaju“ transnacionalni socijalni prostor, intenziviraju veze i kratkotrajno ih lokaliziraju. Primjerice:

„Dosta ljudi koje su poznavali moji roditelji, i moja uža rodbina, neki od njih su uspjeli doći u Zagreb u vrijeme rata. I proveli su izvjesno vrijeme kod nas. Dijelili smo sve s njima do perioda kad su oni otišli u te neke treće zemlje. Dakle, čekali su nekakvu vizu ili papire za useljenje u neku treću zemlju, ne znam, Nizozemsku, Ameriku, Švicarsku, Švedsku, Njemačku“ (sugovornik, 32 godine).

U skladu s Faistovom (2004: 4) definicijom socijalnih veza kao „kontinuiranih serija osobnih transakcija - komunikacija između najmanje tri aktera - kojima uključeni pojedinci pripisuju zajedničke interese, obaveze, očekivanja i norme“ mnogi opisi iz provedenih intervjua upućuju na postojanje i kontinuitet socijalnih obveza i preko granica nacija-država, koje se odnose na održavanje posrednih i neposrednih kontakata s članovima obitelji za blagdane i u ključnim životnim trenucima (rođenje, smrt, vjenčanja i sl.):

„Prošli tjedan sam bio u Istanbulu na svadbi mog rođaka, čiji je pradjed austrijskom okupacijom iselio iz Bosne u Tursku. I odem u Tursku i oni su presretni da ja dolazim njima na svadbu jer bi bilo nezamislivo da netko s ove strane familije ne dođe na svadbu“ (sugovornik, druga generacija, 44 godine).

U dijelu primjera iz provedenih intervjua održavanje transnacionalnih veza ima i karakter zavičajnog okupljanja većeg broja osoba koje su iselile iz mjesta porijekla i nadrasla obiteljske grupe:

„Moj otac u rodnom selu [u BiH] svake godine organizira okupljanje. On i još par njih su to pokrenuli, početkom osmog mjeseca organiziraju okupljanje jednog dijela sela. (...) Svi koji mogu doći okupljaju se na jednoj plaži tamo na rijeci. I imaju to druženje što bude dosta zanimljivo (smijeh). Skupi se pedeset do sto ljudi (...) To je sad već postala tradicija. Već su pet ili šest puta to održali i onda je to prilika da i ovi iz dijaspore dođu. Znači da se svi druže, to je cilj. (...) Jer svi su se raštrkali, to se sve nekako razvodnilo i onda da se malo obnovi prijateljstvo“ (sugovornik, druga generacija, 25 godina).

S druge strane, zavičajno motivirano uspostavljanje i održavanje kontakata ne odvija se samo neposrednim putem tj. u uvjetima fizičke prisutnosti aktera, već je moguće i zahvaljujući suvremenim komunikacijskim tehnologijama koje nadilaze granice fizičkog prostora i spajaju aktere u udaljenim lokacijama u više nacija-država.⁴

Drugi oblik TSP-a Bošnjaka u Hrvatskoj odnosi se na institucionalizaciju odnosa koju često opisuju predstavnici bošnjačkih udruga u Hrvatskoj. Bošnjaci u Hrvatskoj imaju status nacionalne manjine što dodatno upućuje angažirane Bošnjake na udruživanje i pokušaj reprezentacije grupe kako u Hrvatskoj tako i prema Bosni i Hercegovini, ali i institucijama u drugim zemljama kao i bošnjačkim udrugama i mrežama u svijetu. Takav angažman zahtijeva umrežavanje, zatim i formalizaciju odnosa s drugim bošnjačkim udrugama što konačno strukturira i svakodnevicu, ne samo voditelja nego i svih aktivnih članova udruge. Mentalni referentni okviri i svakodnevne prakse angažiranih Bošnjaka tako su usmjerene ne samo na ljude i odnose u mjestima boravka, već i na članove mreže bez obzira na njihovu lokaciju. Socijalni su prostori angažiranih Bošnjaka naglašeno plurilokalni i transnacionalni te zbog kontinuiteta institucionalizirane suradnje i održivi. Uz to, održavanje mreže i odnosa na udaljenost zahtijeva i prostornu mobilnost što rezultira dodatnim učvršćenjem veza i jačanjem solidarnosti nakon intenzivnih interakcijskih rituala (Collins, 2004) kroz sastanke, priredbe i neformalno druženje. Jedan voditelj udruge opisuje:

„Relativno često idemo na zbivanja i predstavljanja našeg kulturnog društva vani. Bez obzira da li direktno učestvujem u programu, kao predsjednik tamo moram biti, uvijek moram na neki način predstaviti društvo. Znali smo putovati danima do Novog Pazara (smijeh) i natrag. I u Crnu Goru smo nekoliko puta u zadnje vrijeme išli, vrlo često u Bosnu i naravno okolo po Hrvatskoj, uzduž i poprijeko, po svim mjestima gdje god postoje imalo organiziranije zajednice Bošnjaka i muslimana“ (sugovornik, druga generacija, 44 godine).

Isti voditelj udruge navodi suradnju i s Bošnjacima iz geografski udaljenijih država, poput Norveške, Luksemburga, Brazila, Kanade i Australije, naročito nakon rata tj. dodatnog iseljavanja.

Zaključak

Bošnjaci u Hrvatskoj razvijaju snažne i održive transnacionalne društvene odnose koji se zgušnjavaju u TSP-e, što znači da su njihovi referentni okviri plurilokalni, a svakodnevne prakse pod velikim utjecajem socijalno i emocionalno bliskih ljudi i događaja u drugim mjestima i zemljama. Takve se veze održavaju snažnim društvenim mehanizmima poput recipročnosti i solidarnosti te se proširuju i na pripadnike druge generacije koji su prilično aktivni u uspostavljanju i održavanju transnacionalnih kontakata, a putovanje u BiH ima izraženu simboličku vrijednost i za očuvanje njihovog identiteta. Uz TSP-e koji izrastaju iz obiteljskih i prijateljskih veza, Bošnjaci u Hrvatskoj institucionaliziraju svoje transnacionalne odnose formalnim udruživanjem i transnacionalnim umrežavanjem udruga što rezultira većom prostornom mobilnošću aktivnih članova te jačanjem grupne solidarnosti usprkos prostornoj udaljenosti i raspršenosti.

Slučaj TSP-a Bošnjaka u Hrvatskoj, a posebice uvjeti u kojima nastaju, upućuju i na specifičnosti koje bi se trebale uzeti u obzir prilikom istraživanja TSP-a drugih skupina. Pravno-politički status Bošnjaka kao nacionalne manjine u Hrvatskoj pruža dodatnu legitimnu kategoriju identifikacije te potiče angažirane Bošnjake na grupnu reprezentaciju prema hrvatskom društvu, posebice medijima i institucijama, ali i prema zemlji porijekla te bošnjačkim udrugama i populaciji u brojnim drugim zemljama. Bošnjački identitet se tako može graditi kao autohtoni manjinski identitet, ali i kao identitet dijaspore i transnacionalne zajednice. Angažirani Bošnjaci u Hrvatskoj pri tome povezuju različite oblike i smjerove djelovanja (prema hrvatskim institucijama, zemlji porijekla i drugim bošnjačkim udrugama u svijetu) osnažujući TSP-e, ali i stvarajući novi kolektivni identitet koji razgrađuje suprotnosti manjinskih zahtjeva za priznanjem autohtonosti (Clifford, 1994), nasuprot migracijskoj povijesti, identitetu dijaspore i transnacionalnim vezama.

Sljedeća specifičnost TSP-a Bošnjaka u Hrvatskoj koja će se morati uzeti u obzir pri komparativnim studijama TSP-a je geografska udaljenost tj. blizina države porijekla i njezin utjecaj na frekventnu transnacionalnu mobilnost. Niži troškovi putovanja znatno utječu na održavanje transnacionalnih veza na relaciji RH - BiH s obzirom na to da su fizičko kretanje i neposredni sastanci i dalje važni, unatoč mogućnostima zamjene tj. suvremenim oblicima posredne komunikacije, jer „život' na ekranu rijetko predstavlja nadomjestak za fizičku ko-prezentnost“ (Larsen, Urry i Axhausen, 2006: 46). Uz to, režim prelaska hrvatsko-bosanskohercegovačke granice za sada još uvijek omogućuje izraženu fizičku mobilnost, pa tako i novim radnim migrantima stvaranje i održavanje transnacionalnih obitelji uz plurilokalne strategije preživljavanja.

Spomenuti uvjeti održanja TSP-a Bošnjaka u Hrvatskoj, pravno-politički status, blizina Bosne i Hercegovine, ali i mobilizacija druge generacije, u svakom slučaju će pomoći opstanku specifičnih TSP-a koje bi zasigurno trebalo uvrstiti u buduće komparativne studije s ambicijom, ako ne generiranja teorije, onda barem utvrđivanja validnih empirijskih generalizacija.

Bilješke

¹Istraživanje transnacionalnih socijalnih prostora migranata u Hrvatskoj provedeno je u razdoblju od svibnja 2009. do ožujka 2010. godine u sklopu projekta „Transnacionalne migracije izazovi hrvatskom društvu“ Ministarstva obrazovanja, znanosti i sporta Republike Hrvatske, a uključilo je predstavnike albanske, bošnjačke i kineske migrantske/manjinske skupine. U sklopu istraživanja provedeno je 20 polustrukturiranih intervjua s predstavnicama/ima bošnjačke migrantske/manjinske skupine, uključujući i eksplorativnu fazu istraživanja u kojoj su provedeni intervjui s ekspertima za bošnjačku migrantsku/manjinsku skupinu - predstavnicima/ama različitih organizacija Bošnjaka u Hrvatskoj. Intervjui su provedeni u Zagrebu, Puli, Splitu i Zadru. Primijenjeno uzorkovanje kombiniralo je metodu „grude snijega“ s načelom maksimalne varijacije (Miles i Huberman, 1994) kako bi se postigla zastupljenost različitih iskustava sugovornika/ca prema spolu, dobi, stručnoj spremi i zanimanju.

²Temeljni prigovor spajanju obje kategorije leži u pretpostavci da postoji značajan broj popisanih Muslimana koji se ne žele izjasniti kao Bošnjaci.

³Popis država: Australija, Austrija, Brazil, BiH, Crna Gora, Danska, Kanada, Kosovo, Luksemburg, Nizozemska, Norveška, Njemačka, SAD, Slovenija, Švedska, Švicarska, Turska i Ujedinjeno Kraljevstvo. Uključeni su aktivni kontakti i veze sugovornika/ca, a popis bi bio još opsežniji da su uključene države koje se spominju u kontekstu individualnih ili obiteljskih migracijskih povijesti.

⁴Slično zamjećuje i jedan angažirani Bošnjak: „Danas je lako održavati kontakt. Tehnologija nam je omogućila da se okupimo. Skype i e-mailovi su garancija opstanka Bošnjaka i muslimanske zajednice u dijaspori.“ (sugovornik, 48 godina).

Literatura

Clifford, J. (1994) *Diasporas. Cultural Anthropology*, 9 (3), pp. 302-338.

Collins, R. (2004) *Interaction Ritual Chains*. Princeton: Princeton University Press

Connor, W. (1990) When is a Nation? *Ethnic and Racial Studies*, 13 (1), pp. 92-100.

Čičak-Chand, R. (1999) Islam i muslimani u Hrvatskoj: skica stvaranja muslimanskog/bošnjačkog sociokulturnog prostora. *Migracijske i etničke teme*, 15 (4), pp. 451-465.

Faist, T. (2000a) *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Oxford University Press

Faist, T. (2000b) Transnationalization in International Migration: Implications for the Study of Citizenship and Culture. *Ethnic and Racial Studies*, 23 (2), pp. 189-222.

Faist, T. (2004) The Border-Crossing Expansion of Social Space: Concepts, Questions and Topics. In: Faist, T. and Özveren, E. (eds.) *Transnational Social Spaces: Agents, Networks and Institutions*. Aldershot: Ashgate, pp. 1-34.

- Hasanbegović, Z. (2007) *Muslimani u Zagrebu 1878.-1945. Doba utemeljenja*. Zagreb: Medžlis Islamske zajednice u Zagrebu - Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
- Kostović, I., Henigsberg, N. and Judaš, M. (2001) Hrvatska uloga u rješavanju humanitarne krize u Bosni i Hercegovini. *Nacionalna sigurnost i budućnost*, Zbornik, svezak 1, [Internet] Dostupno na: http://www.nsf-journal.hr/issues/zbornik_s1/kostovic.htm [pristupljeno 15. rujan 2012].
- Larsen, J., Urry J. i Axhausen, K. (2006) *Mobilities, Networks, Geographies*. Aldershot: Ashgate
- Lee, E.S. (1966) A Theory of Migration. *Demography*, 3 (1), pp. 45-57
- Levitt, P. and Glick Schiller, N. (2004) Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society. *International Migration Review*, 38 (3), pp. 1002-1039.
- Miles, M. B. and Huberman, M. A. (1994) *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. London: Sage
- Milojević, A. (1986) *Mobilnost radne snage u Jugoslaviji. Zapošljavanje iz Bosne i Hercegovine u drugim republikama i pokrajinama*. Banja Luka: Ekonomski institut Banja Luka
- Morawska, E. (2011) 'Diaspora' Diasporas' Representations of Their Homelands: Exploring the Polymorphs. *Ethnic and Racial Studies*. 34 (6), pp. 1029-1048.
- Oliveira-Roca, M. (1981) *Stanovnici drugih republika i autonomnih pokrajina zaposleni u udruženom radu SR Hrvatske. Broj 75*. Zagreb: Centar za istraživanje migracija Zagreb
- Petersen, W. (1958) A General Typology of Migration. *American Sociological Review*, 23 (3), pp. 256-266.
- Pries, L. (2001) The Approach of Transnational Social Spaces: Responding to New Configurations of the Social and the Spatial. In: Pries, L. (ed.) *New Transnational Social Spaces. International Migration and Transnational Companies in the Early Twenty-first Century*. London: Routledge, pp. 333.
- Pries, L. (2005) Configurations of Geographic and Societal Spaces: A Sociological Proposal between 'Methodological Nationalism' and the 'Spaces of Flows'. *Global Networks*, 5 (2), pp. 167-190.
- Smith, A. D. (2002) Dating the Nation. In: Conversi, D. (ed.) *Ethnonationalism in the Contemporary World. Walker Connor and the Study of Nationalism*. London: Routledge, pp. 53-71.
- Strategija Migracijske politike Republike Hrvatske za 2006./2007. godinu, *Narodne novine*, br. 109/3, p.11.
- Zlatković Winter, J. (1992) Izbjeglice iz Bosne i Hercegovine u Hrvatskoj: uzroci dolaska, regulacija i organizacija prihvata. *Migracijske teme*, 8 (2), pp.127-141.

Institucionalni okvir kao podrška migracijama: radne migracije između Bosne i Hercegovine i Srbije

Apstrakt

Cilj rada je da se analiziraju postojeći voljni migracioni tokovi između BiH i Srbije, kao i mogućnosti razvoja institucionalnog okvira koji bi omogućio da se na što bolji način iskoristi razvojni potencijal ovih oblika migracija. Rad se sastoji iz tri dela: u prvom se na osnovu analize raspoloživih statističkih podataka o ovoj grupi migranata, naročito radnih migranata iz BiH, ukazuje na karakteristike voljnih migracionih tokova iz BiH u Republiku Srbiju u poslednjih desetak godina, te se identifikuju glavni problemi i izazovi u praćenju ovih pojava. U drugom delu se analizira pravni okvir koji reguliše voljne migracije, naročito radne, dok se u trećem delu ukazuje na izazove u primeni institucionalnog okvira, kao i na mogućnosti unapređenja kako bi se ostvarila dobrobit svih aktera u migracionom procesu - migranata i njihovih porodica, zemalja porekla i destinacije.

Ključne reči: *voljne migracije, radne migracije, institucionalni okvir, BiH, Srbija*

Uvod

U poslednjih nekoliko decenija došlo je do promena u prirodi međunarodnih migracionih kretanja i prostorne mobilnosti stanovništva na svetskom nivou: porasta broja migranata, kao i raznolikosti migracionih tokova i obrazaca, sa naglaskom na privremene i cirkularne migracije, ali i usložnjavanja oblika prikrivenih, nelegalnih oblika migracija. Na to su uticale značajne promene na političkoj sceni Evrope i sveta, kao i efekti globalizacije, razvoja telekomunikacija, informatičke revolucije i drugo (Bauman, 1988; Castels, 2002; De Haas, 2008). Ove promene, koje nisu zaobišle ni stanovništvo Zapadnog Balkana, uz kompleksni migracioni kontekst i teret prisilnih migracionih kretanja nastalih usled turbulentnih političkih događanja i rata na prostoru bivše Jugoslavije, ukazuju na preku potrebu kontinuiranog proučavanja migracija iz različitih perspektiva. U prilog tome idu i nalazi demografskih istraživanja koji ukazuju na to da će nepovoljni trendovi u okviru starosne strukture stanovništva Zapadnog Balkana u doglednoj budućnosti stvarati nova otvorena pitanja na polju migracija u regionu. Smatra se da će proces starenja i nepovoljan odnos između broja starih i veličine radnog kontingenta u skoroj budućnosti dovesti do velikog negativnog pritiska na ekonomske sisteme većine balkanskih zemalja. Kao jedno od najrealnijih rešenja za prevazilaženje tog problema ističe se imigracija, s obzirom na to da najveći deo migrantskog stanovništva čini radno sposobno stanovništvo starosti između 20 i 40 godina (Nikitović, 2009). To govori da će u bliskoj budućnosti migracije postati jedno od glavnih, ne samo demografskih, već i pitanja celokupnog društveno-ekonomskog razvitka regiona Zapadnog Balkana.

Stoga je i cilj ovog rada da se analiziraju postojeći voljni migracioni tokovi između Bosne i Hercegovine (BiH) i Srbije, kao i mogućnosti razvoja institucionalnog okvira koji bi omogućio da se na što bolji način iskoristi razvojni potencijal ovih oblika migracija. Rad se sastoji iz tri dela: u prvom se na osnovu analize raspoloživih statističkih podataka o ovoj grupi

migranata, naročito radnih migranata iz BiH, ukazuje na trendove i karakteristike voljnih migracionih tokova iz BiH u Republiku Srbiju u poslednjih desetak godina, kao i na glavne probleme i izazove u praćenju ovih pojava. U drugom delu se analizira pravni okvir koji reguliše voljne migracije, naročito radne, dok se u trećem delu, na osnovu intervjua sa migrantima i predstavnicima Nacionalne službe za zapošljavanje Republike Srbije (NZS), ukazuje na izazove u primeni institucionalnog okvira, kao i na moguće načine podsticanja ove vrste migracija, i to na dobrobit svih aktera u migracionom procesu - migranata i njihovih porodica, zemalja porekla i destinacije.

Statistika praćenja migracija između BiH i Srbije

Kada se posmatraju statistički podaci koji obrađuju spoljne migracije, ne može se reći da oni pružaju dovoljno dobru osnovu za kontinuirano proučavanje, bolje razumevanje i predviđanje daljih migracionih tokova, što, naravno, nosi negativne implikacije i na donošenje svrsishodnih institucionalnih rešenja u cilju prevladavanja nepovoljne situacije. Treba naglasiti da statistika praćenja migracionih tokova i stokova nije kamen spoticanja samo u Srbiji ili BiH, već i u većini zemalja, što govori da je podizanje kvaliteta i načina praćenja od ključne važnosti. Iako se statistički podaci o spoljnim migracijama mogu dobiti iz različitih domaćih i stranih izvora, većina raspoloživih podataka je metodološki neusaglašena, prilagođena definicijama migranata i potrebama zemalja u kojima se prati. U nemalom broju slučajeva podaci nisu u potpunosti dostupni, često se dobijaju samo uz odobrenje, po sadržaju su manje obuhvatni (naročito kada se govori o demografskim i socio-ekonomskim strukturama migranata), neretko prikazani agregatno, bez mogućnosti regionalnog, odnosno teritorijalnog praćenja (Penev, Predojević-Despić, 2012). S obzirom na prirodu našeg rada, ukazaćemo i na određena ograničenja u statističkom praćenju spoljnih migracionih tokova u posmatrane dve države.

Broj osoba bh. porekla u Srbiji, prema procenama Ministarstva za ljudska prava i izbeglice BiH, iznosi oko 150.000, što čini oko 9% ukupnog broja evidentiranih osoba poreklom iz BiH u svetu. Sa druge strane, prema rezultatima Popisa stanovništva Republike Srbije iz 2002, u Srbiji živi oko 131.000 građana rođenih u BiH.

Tabela 1. Broj izbeglih lica iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske u Srbiji (1996-2010)

Godina	1996.	2001.	2004.	2008.	2009.	2010.
BiH	232974	242624	27541	24943	24917	21458
Hrvatska	290667	242624	76546	72411	72763	64695

Izvor: KIRS, 2008; KIRS, 2011

Prema rezultatima Komesarijata za izbeglice Republike Srbije (KIRS) (Tabela 1), u Srbiji je sredinom 2010. boravilo nešto manje od 21.000 izbeglica iz Bosne i Hercegovine, dok ih je iz Republike Hrvatske bilo skoro tri puta više. U odnosu na 1996. godinu, broj izbeglica iz BiH je desetostruko smanjen.

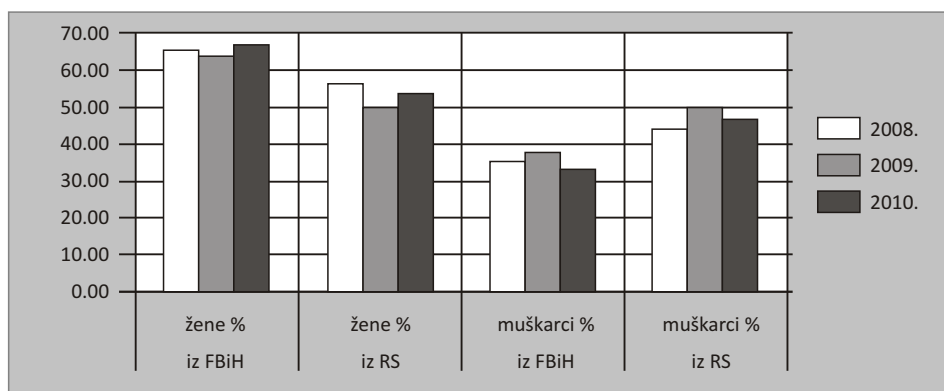
U izveštaju Komesarijata se navodi da je to smanjenje u najvećoj meri rezultat integracije u Republiku Srbiju, jer je više od 200.000 izbeglih lica steklo državljanstvo Republike Srbije. Takođe se navodi da je od ukupnog broja bilo oko 31% povratnika u BiH.

Tabela 2. Broj odseljenih iz BiH u Srbiju, 2008-2010.

	Iz BiH ukupno	Iz FBiH	Iz RS	Iz Brčko distrikta
2008.	924	485	421	18
2009.	680	338	327	15
2010.	689	313	356	20

Izvor: BiH, Federacija BiH, Federalni zavod za statistiku - dokumentacija

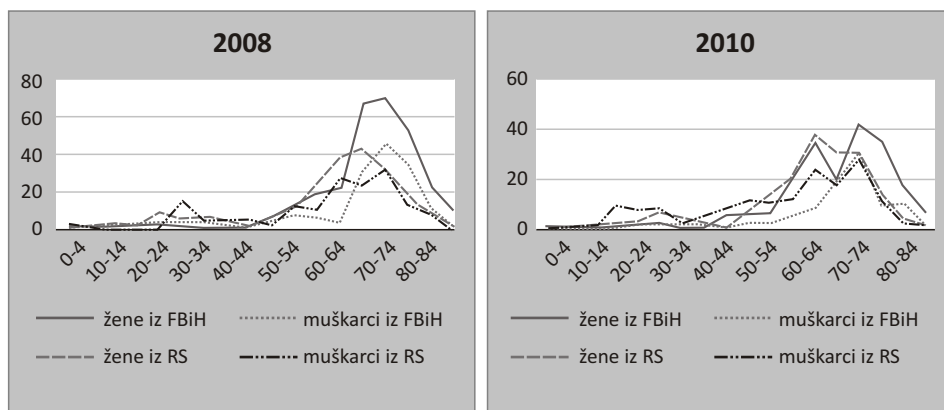
Grafikon 1. Polna struktura (%) odseljenih iz BiH u Srbiju 2008-2010.

Izvor: kao Tabela 2.

Podaci o broju odseljenih iz BiH u Srbiju, koje vodi Federalni zavod za statistiku BiH, otkriva drugačiju sliku migracionih tokova od uobičajene, jer migrantsko stanovništvo u najvećoj mjeri čini radno aktivni populacioni kontingent. Pošto su podaci bili dostupni samo za period 2008-2010. (Tabela 2), ne može se dati preciznija analiza niti donositi čvršći zaključci. Međutim, pored malih razlika u visini broja emigranata iz oba entiteta, upada u oči i značajno veći broj žena koje učestvuju u emigraciji (Grafikon 1).

Grafikon 2. Starosno-polna distribucija odseljenih iz BiH u Srbiju 2008-2010.

Izvor: kao Tabela 2.

Takođe, na osnovu starosno-polne strukture migranata (Grafikon 2), vidi se jasnije koliko ne samo žene već i starije stanovništvo, naročito u 60-im i 70-im godinama života, značajno učestvuje u ovim migracionim tokovima, i to u oba entiteta, s tim što je iz Federacije BiH nešto naglašenija emigracija starijeg ženskog stanovništva. Jedino je u kretanjima iz Republike Srpske ka Srbiji primetno nešto veće, ali još uvek malo, učešće radno aktivnog stanovništva.

Tabela 3. Broj stalno nastanjenih državljana BiH i državljana BiH na privremenom boravku u Republici Srbiji 2007-2009.

Godina	Stalno nastanjeni			Privremeni boravak			Po osnovu zaposlenja		
	2007.	2008.	2009.	2007.	2008.	2009.	2007.	2008.	2009.
BiH	6	7	9	563	599	540	218	288	251
Hrvatska	100	114	124	446	472	489	102	147	192
Makedonija	235	327	361	1480	1575	1439	263	343	314
Ukupno	5177	5780	6231	16249	16779	16533	6136	6660	6298

Izvor: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije - dokumentacione tabele

Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije o broju građana BiH sa stalnim ili privremenim boravkom u Srbiji (Tabela 3), evidentno je da stanovništvo BiH u najvećoj meri prijavljuje privremeni boravak u Srbiji - oko 3,5 % svih odobrenih viza za privremeni boravak - dok je broj stalno nastanjenih u drugoj polovini 2000-ih zanemarljiv. Takođe, za razliku od većine drugih zemalja iz kojih potiču, dozvole boravka za stanovništvo iz BiH su u najvećoj meri dodeljene po osnovi zaposlenja, a ne spajanja porodice ili braka sa državljanima/kama Srbije.

Tabela 4. Broj upisanih studenata - građana BiH na univerzitetima u Republici Srbiji, 2002/2003-2010/2011.

Školska godina	Studenti iz BiH Ukupno	Studenti iz BiH Ukupno %	Studentkinje iz BiH
2002/2003.	5882	2,98	-
2003/2004.	5337	2,62	2711
2004/2005.	5732	2,62	2768
2005/2006.	6179	2,69	2953
2006/2007.	6147	2,58	3014
2007/2008.	6149	2,59	2922
2008/2009.	5777	2,45	2731
2009/2010.	5446	2,40	2686
2010/2011.	4797	2,10	2409

Izvor: Republički zavod za statistiku Republike Srbije - dokumentacione tabele

Takođe, i broj studenata iz BiH predstavlja važan pokazatelj u posmatranju radnih migracija (Tabela 4), jer se oni praktično nalaze samo na korak od ulaska u taj kontingent. Broj upisanih studenata iz BiH koji studiraju na univerzitetima u Srbiji tokom 2000-ih uglavnom je rastao i kretao se između 5,5 i 6,2 hiljade, a polna struktura je bila ravnomerna. Počevši od školske 2008/2009, njihov broj je počeo da opada, kao i procentno učešće u ukupnom broju upisanih studenata u Srbiji. Ovi podaci ukazuju na to da za donošenje preciznijih zaključaka o analiziranim promenama treba detaljnije pratiti druge statističke izvore o broju studenata, i u BiH i u drugim zemljama.

Prema podacima NZS-a o broju izdatih radnih dozvola (Tabela 5), 2011. godine strancima su izdate ukupno 2.573 radne dozvole, od čega oko 98 % strancima sa privremenim boravkom. U posmatranom periodu, 2006-2011, prisutno je konstantno povećanje. Takođe, i broj izdatih radnih dozvola građanima BiH u istom periodu značajno je povećan, a 2011. činio je više od 8 % svih radnih dozvola. Međutim, prema nepotpunim podacima NZS-a, može se zaključiti da su to pretežno stručni radnici koji se zapošljavaju u stranim predstavništvima, humanitarnim organizacijama, građevinarstvu, kao i preduzetnici. Najviše je radnih dozvola strancima izdato u Beogradu, a potom u Novom Sadu, te Loznici. U najvećoj meri vize su izdate muškarcima starosti 31-40 godina, kao i 21-30 godina.

Tabela 5. Ukupan broj privremenih radnih dozvola izdatih u Srbiji stranim državljanima (2006-2011)

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Ukupno	1699	1721	1990	2387	2546	2573
BiH	110	155	197	213	167	210
Hrvatska	33	46	59	77	84	126
Makedonija	183	212	221	152	201	242

Izvor: Nacionalna služba za zapošljavanje - dokumentacione tabele.

Prema Zakonu o uslovima za zasnivanje radnog odnosa sa stranim državljanima, zahtev za izdavanjem „radne dozvole“ podnosi se samo u slučaju zasnivanja radnog odnosa, pa se procenjuje da je broj stranaca koji rade u Srbiji daleko veći od broja izdatih radnih dozvola, jer se ne odnosi na angažovanje stranaca bez zasnivanja radnog odnosa, članstva u upravnim odborima i sl. (KIRS, 2011).

Institucionalni okvir radnih migracija između Bosne i Hercegovine i Srbije

Republika Srbija je potpisnica međunarodnih konvencija koje se na direktan ili indirektan način odnose na zaštitu prava radnika migranata i članova njihovih porodica. Upravo ti standardi ugrađeni su u unutrašnji pravni sistem Srbije i svoju modifikaciju i preciziranje imaju kroz bilateralne sporazume. Srbija i Bosna i Hercegovina zaključili su čitav niz bilateralnih sporazuma koji na poseban način regulišu oblasti zapošljavanja, obrazovanja, socijalne sigurnosti i sticanja državljanstva.

Na strane državljanke, uključujući i državljane BiH, primenjuje se opšti pravni okvir koji reguliše prava i obaveze stranaca u Republici Srbiji. Ova oblast uređena je Zakonom o strancima Republike Srbije i Zakonom o državljanstvu koji reguliše pitanja privremenog i stalnog boravka u Srbiji odnosno sticanja državljanstva. Kao i druga zakonodavstva, tako i pravni sistem Srbije favorizuje domaće državljane u pristupu tržištu rada. U slučaju da u evidenciji nezaposlenih lica

nema domaćih državljana, stvaraju se uslovi za zapošljavanje stranaca koji imaju stalno nastanjenje odnosno privremeni boravak u Srbiji. Zakon o uslovima za zasnivanje radnog odnosa sa stranim državljanima prepoznaje situaciju u kojoj nije neophodno pribaviti odobrenje za zasnivanje radnog odnosa. Shodno ovom propisu, to je moguće ukoliko stranac ima odobrenje za privremeni ili stalni boravak uz uslov da se radni odnos zasniva za obavljanje stručnih poslova utvrđenih ugovorom o poslovno-tehničkoj saradnji, dugoročnoj proizvodnoj kooperaciji, prenosu tehnologije i stranim ulaganjima.

Republika Srbija i BiH zaključile su niz sporazuma kojima na poseban i zadovoljavajući način regulišu prava svojih državljana na teritoriji druge države, i to statusna prava, te ekonomska, socijalna, kao i prava u oblasti kulture. Sporazum Vlade Republike Srbije i Savjeta ministara Bosne i Hercegovine o privremenom zapošljavanju državljana Republike Srbije u BiH i državljana BiH u Republici Srbiji odnosi se na radnike migrante, odnosno lica koja su državljani jedne strane ugovornice koja legalno borave i privremeno se zapošljavaju na teritoriji druge strane ugovornice i nemaju prebivalište u njoj. Radnik migrant privremeno se zapošljava u državi zaposlenja, posredstvom nadležnih nosilaca (Nacionalne službe za zapošljavanje u Srbiji i Agencije za rad i zapošljavanje u BiH) a na zahtev poslodavca, u skladu sa ovim sporazumom i zakonodavstvom države zaposlenja. Poslodavac je obavezan da, po prestanku radnog odnosa, radniku migrantu isplati sve prinadležnosti, kao i svakom domaćem zaposlenom. Ovaj sporazum odnosi se i na članove porodice radnika migranta i reguliše njihov boravak i zaštitu prava shodno posebnom sporazumu o socijalnom osiguranju pružajući zaštitu i uživanje prava u svim aspektima socijalnih davanja. Sporazum između Vlade Republike Srbije i Savjeta ministara Bosne i Hercegovine u oblasti obrazovanja, kulture i sporta predviđa i unapređivanje uzajamne saradnje u oblasti obrazovanja koja se odnose kako na razmenu studenata i stažista tako i nastavnika i naučnika. Posebno je važno naglasiti opredeljenje za zajednički rad na analizi udžbenika istorije i geografije za osnovne i srednje škole, kao uslova za pomirenje u regionu Zapadnog Balkana. Strane ugovornice obavezale su se i na razmenu informacija i dokumentacije u vezi sa priznavanjem svedočanstava i diploma.

Ugovor o dvojnog državljanstvu između SR Jugoslavije i BiH predviđa da državljanstvo jedne države ugovornice može steći državljanin druge države ugovornice a da pri tom ne izgubi svoje matično državljanstvo. Uvažavajući ograničenja prilikom zapošljavanja stranaca, ovaj sporazum pruža mogućnost efikasnijeg pristupa tržištu rada, kroz naturalizaciju, shodno odredbama ovog sporazuma.

Kada je reč o tretmanu građana Republike Srpske, u oblasti zapošljavanja povlašćen tretman ne postoji; građani Republike Srpske imaju status stranaca i na njih se primenjuje opšti pravni režim za strance, kao i bilateralni sporazumi između BiH i Srbije. Različiti tretman državljana BiH iz Republike Srpske očit je u sferi obrazovanja. Pravni osnov drugačijeg tretmana građana Republike Srpske baziran je na Sporazumu o uspostavljanju specijalnih i paralelnih veza između Republike Srbije i Republike Srpske. Time su stvoreni preduslovi za saradnju izvršnih, zakonodavnih i drugih institucija, kao i za svaku drugu političku i privrednu saradnju. Ovaj sporazum predstavlja pravni osnov za usvajanje posebnih sporazuma između nadležnih organa Republike Srbije i Republike Srpske. U primeni ovog sporazuma najdalje se otišlo u oblasti obrazovanja. Sporazum o uzajamnom priznavanju dokumenata u obrazovanju i regulisanju statusnih pitanja učenika i studenata omogućio je isti tretman i automatsko priznavanje dokumenata na svim nivoima obrazovanja. Dodatno uz Odluku Vlade Republike Srbije o školovanju pripadnika srpske nacionalne manjine u Republici Srbiji iz susednih zemalja, građanima Republike Srpske u Srbiji je omogućeno da potpisivanjem izjave da su pripadnici srpske nacionalne zajednice u zemljama u kojima žive steknu mnoge beneficije: mogućnost finansiranja školarine iz državnog budžeta Srbije, pravo na ishranu u studentskoj menzi i na smeštaj u studentskom domu, kao i besplatno lečenje u studentskoj poliklinici, odnosno o trošku budžeta Republike Srbije.

Srbija i BiH su na sveobuhvatan način normirale međudržavnu saradnju u oblasti radnih migracija. O tome svedoči i činjenica da Republika Srbija sa BiH ima i potpisan Ugovor o dvojnog državljanstvu, što nije slučaj sa drugim državama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije i što predstavlja kamen spoticanja u domenu regionalne saradnje. Najveći izazov predstavlja primena dogovorenih standarda i unutrašnjeg pravnog okvira, kao i definisanje potreba za radnom snagom koja bi bila korisnik uspostavljene bilateralne saradnje. Stoga je jako važno da institucije dve države, nadležne za primenu sporazuma odnosno unutrašnjih propisa, održavaju redovnu komunikaciju kroz zajedničke sastanke, a na kojima bi se planirali budući pravci saradnje, identifikovale prepreke i predlagala zajednička rešenja za probleme u primeni dogovorenih standarda.

Izazovi primene institucionalnog okvira

Moguće izazove u primeni institucionalnog okvira za upravljanje radnim migracijama pokušali smo da utvrdimo kroz intervjuje sa migrantima i predstavnicima NZS-a. Intervjuisano je jedanaest migranata, šest žena i pet muškaraca, koji žive u Beogradu (samo jedan u Novom Sadu). Izabrani su na osnovu dobijenih statističkih podataka i uvida u postojeće migracione tokove iz BiH prema Srbiji - radni migranti, studenti koji su potencijalni ekonomski migranti, kao i penzioneri, koji su najviše zabeleženi u statistikama BiH. Intervjuisani migranti su došli u Srbiju posle 2000. godine, nezavisno od ratnih zbivanja. Ispitanici su starosti 20-30 godina (šest osoba), 30-40 godina (četiri osobe) i 70-75 godina (jedna osoba). Sedam osoba ima srednju, a četiri visoku stručnu spremu. Sedam migranata su studenti na nekom od univerziteta u Srbiji. Tri osobe su došle iz Brčkog, a po jedna iz Kotor Varoši, Sarajeva, Teslića, Travnika, Tuzle, Višegrada, Zvornika i Zenice.

Prvi identifikovani izazov u upravljanju radnim migracijama jeste primena spomenutog Zakona o uslovima za zasnivanje radnog odnosa sa stranim državljanima. Takođe, Pravilnik o uslovima i načinu izdavanja dozvole za rad strancu i licu bez državljanstva štiti domaće tržište odredbom da se stranac može zaposliti samo u slučaju da u evidenciji NZS-a ne postoji nezaposleni domaći državljanin sa istim kvalifikacijama. Ovaj zahtev imigranti srpske nacionalnosti iz BiH rešavaju traženjem i sticanjem dvojnog državljanstva:

„Morao sam svaka tri meseca da izlazim iz zemlje i da se prijavljujem. Svaka tri meseca sam produžavao ugovor i plaćao taksu od 9000 do 9500 dinara. Takođe je moj prethodni gazda trebao stalno da piše u ugovoru da znam francuski jezik, specijalne detalje i da imam neku specijalizaciju kako bih mogao da prođem, da nema kadra na birou kao što sam ja. Nakon perioda od godinu dana predao sam papire, zahtev za državljanstvo. Sada imam dvojno državljanstvo, srpsku ličnu kartu, dozvolu, sva dokumenta, prijavu boravka, posao.“ (32-godišnji migrant iz Republike Srpske).

Problem sa ovakvim načinom „snalaženja“ imigranata na tržištu rada jeste da podsticaj za radne migracije ne leži u zahtevima tržišta rada, već u društvenim mrežama i drugim faktorima. Ukoliko radne migracije nisu motivisane potrebama tržišta rada one mogu stvoriti poteškoće i migrantu, kao što je to npr. rad na crno i ugrožena ljudska prava, i zemlji porekla koja ostaje bez radne snage - potencijala za razvoj, i zemlji destinacije koja ima veću konkurentnost na tržištu i veću nezaposlenost vlastitih građana.

Na mogućnost zapošljavanja i zbog zahteva tržišta rada, ali i zbog tzv. socijalnog kapitala i društvenih mreža ukazuje predstavnik NZS-a, Filijala Užice:

„Poslovi na kojima su angažovani državljani BiH u Republici Srbiji su raznorodni, od niskokvalifikovanih do visokokvalifikovanih poslova, u zavisnosti od toga da li su u pitanju rodbinski odnosi sa vlasnicima preduzeća ili se pak radi o deficitarnim zanimanjima (npr. zavarivači). Opštine iz kojih su došli ovi radnici su uglavnom pogranične opštine sa Srbijom:

Višegrad, Rudo, Srebrenica, Zvornik, Bratunac i sl. Imali smo informacije da npr. u opštini Bajina Bašta radi puno radnika iz Bosne na poslovima seče i izvlačenja drveta na planini Tari. U suštini, ove migracije postoje jer su postojale i u vreme bivše Jugoslavije, kada je ovo bila jedna država tj. iz ovih opština puno ljudi je radilo u Bajinoj Bašti, Užicu i sl.“

U praksi takođe ne postoje napori državnih institucija da podstaknu i podrže radne migracije, uprkos činjenici da je ratifikovan Sporazum Vlade Republike Srbije i Savjeta ministara Bosne i Hercegovine o privremenom zapošljavanju državljana Republike Srbije u BiH i državljana BiH u Republici Srbiji. Prema rečima načelnika Odeljenja za sprovođenje međudržavnih sporazuma i naknada,¹ NZS-a Republike Srbije sarade sa Agencijom za rad i zapošljavanje BiH samo u primeni Sporazuma između SRJ i BiH o socijalnom osiguranju, u delu koji se odnosi na osiguranje za slučaj nezaposlenosti, ali ne i po pitanju organizovanja zapošljavanja između dve države.

Migranti iz BiH takođe potvrđuju da su do posla došli preko ličnih kontakata i mreža, umesto posredovanja službi za zapošljavanje:

„Došao sam ovde na osnovu preporuka, nisam se obraćao nikakvoj agenciji. Imam rođake, prijatelje, teču u Srbiji. Oni su takođe došli posle rata zbog posla.“ (32-godišnji migrant iz Republike Srpske).

„Olakšalo mi je to što sam već ovde imala profesionalne kontakte, bila sam deo istraživačkog tima u Petnici, pa sam tamo upoznala ljude iz struke, i stvorila profesionalne veze.“ (30-godišnja migrantkinja iz BiH).

Sa druge strane, predstavnik Nacionalne službe za zapošljavanje navodi primer Hrvatske² u kojoj se podstiču radne migracije sa ciljem zadovoljenja potreba tržišta rada kroz definisanje kvota dozvola za rad i boravak stranih državljana. Takođe, hrvatski Zavod za zapošljavanje potpisao je sporazum o saradnji sa Agencijom za rad i zapošljavanje BiH, smatrajući da će tako unaprediti pružanje usluga i poslodavcima i nezaposlenima, ali i smanjiti broj radnika na crno, koje u procentu od 83 % čine državljanji BiH. Regionalnu saradnju u upravljanju radnim migracijama moguće je unaprediti i učešćem u već započetoj inicijativi - Centar za javne službe zapošljavanja u Jugoistočnoj Evropi.

Drugi izazov donosi primena Sporazuma o uspostavljanju specijalnih i paralelnih veza između Republike Srbije i Republike Srpske, koji podstiče migracije studenata iz Republike Srpske budući da im obezbeđuje ista prava kao i domaćim studentima.

„Školovanje [motivacija za migriranje, prim. autora]. Da nisu bile te „specijalne veze“ između Republike Srpske i Srbije, ja verovatno ne bih ovde studirala, ne bih imala plaćeno školovanje i ne bih bila ovde... U mom slučaju su ključne te specijalne veze zbog kojih sam mogla ovde da se školujem, kao i mogućnost da dobijem dvojno državljanstvo.“ (30-godišnja migrantkinja iz Republike Srpske).

Postavlja se pitanje u kom stepenu studiranje studenata iz Republike Srpske u Srbiji vodi „odlivu mozgova“ (engl. *brain drain*) u Republici Srpskoj, budući da su brojna istraživanja pokazala da studenti ostaju da rade u zemlji studiranja ili odlaze u druge zemlje (Salt, 1997; Vertovec, 2002; Harvey, 2009). Na to su ukazali i studenti migranti koji su učestvovali u istraživanju, dajući odgovor na pitanje „Gde vidite sebe za pet godina, u BiH, Srbiji ili nekoj trećoj zemlji?“:

„U trećoj zemlji u EU, ako bi birao između Republike Srpske i ovde, pre bi ostao u Srbiji...“ (25-godišnji student iz Republike Srpske).

„Verovatno ovde u Srbiji.“ (23-godišnja studentkinja iz Brčkog).

„U Evropi, ni u Bosni, ni u Srbiji, van Balkana svakako, negde u Evropi... U Srbiju uvek možemo da se vratimo ako ne bude išlo...“ (23-godišnja studentkinja iz Brčkog).

Međutim, studenti mogu takođe postati deo procesa kruženja znanja (eng. *brain circulation*) i na taj način doprineti ekonomskom i društvenom razvoju svoje zajednice i društva u celini. Zato ih je potrebno identifikovati, pratiti njihov razvoj i školovanje i razvijati transnacionalne aktivnosti sa njima - društvene, kulturne, profesionalne i političke, te na taj način omogućiti njihov doprinos kroz saradnju sa zemljom porekla, ukoliko ne postoji mogućnost stimulisanja njihovog povratka.

Zaključak

Analiza statističkih podataka o radnim migracijama između BiH i Srbije pokazala je da statistika praćenja spoljnih migracija, kako u Republici Srbiji, tako i u BiH, ima niz manjkavosti. Većina postojećih podataka nije javno dostupna, dobija se na zahtev, odnosno potrebno je odobrenje institucija koje ih izdaju, što značajno otežava kontinuirano praćenje međunarodnih migracionih tokova. Raspoloživi podaci o radnim migracijama su metodološki neusaglašeni, nisu praćeni u dugom periodu, što onemogućava pouzdano praćenje, detaljniju analizu i bolje razumevanje same determinističke osnove migriranja. Važno je naglasiti da u obe države postoji i značajna podregistracija međunarodnih migranata, koji većinom ne odjavljuju prebivalište prilikom odlaska na rad ili zbog boravka u inostranstvu, a u Srbiji, na primer, podnose zahtev za izdavanje radne dozvole samo u slučaju zasnivanja radnog odnosa i sl. Stoga je neophodno značajno unapređenje i usaglašavanje metodologije praćenja migracija, kako u BiH i Srbiji, tako i u drugim zemljama regiona. Međutim, u nedostatku platforme statističkog praćenja koja bi ujednačeno mogla da beleži migracione procese iz ugla zemlje iseljenja i zemlje useljenja, potrebno je dopunjavati sadržajnost podataka o međunarodnim migracijama kombinovanjem postojećih različitih statističkih izvora (Predojević Despić, Penev, 2012).

Analiza pravnog okvira je pokazala da je institucionalni okvir za voljne migracije, uključujući i radne migracije, između Bosne i Hercegovine i Srbije dobro razvijen: podstiče radne migracije i saradnju u oblasti obrazovanja, kulture i sporta. Istovremeno omogućuje zaštitu svih prava imigranata - radnih prava, prava na obrazovanje, socijalnu i zdravstvenu zaštitu i penziono osiguranje. Međutim, izazovi u primeni institucionalnog okvira su pokazali da postoji prostor za unapređenje saradnje između organa nadležnih za zapošljavanje, razmenom podataka i informacija u skladu sa Sporazumom o privremenom zapošljavanju i aktivnijim učešćem u već razvijenim regionalnim inicijativama, kao što je to Centar za javne službe zapošljavanja u Jugoistočnoj Evropi. Takođe, izbalansiran pristup i saradnja u oblasti obrazovanja između Srbije i entiteta u BiH, a pre svega u segmentima priznavanja diploma i uslovima studiranja, doprineli bi stvaranju jedinstvenog tržišta znanja i obrazovanja u obe države, podstaklo transnacionalne aktivnosti i „cirkulaciju znanja“³.

Beleške

¹Sektor za osiguranje za slučaj nezaposlenosti, NZS Republike Srbije.

²U Hrvatskoj na osnovu potreba nadležnih tela državnih uprava (resora) i analize iskorišćenosti radnih i poslovnih dozvola, analize postojeće strukture nezaposlenih osoba i osoba raspoloživih za rad, te mogućnosti zadovoljavanja kadrovskih potreba privrede, Vlada predlaže donošenje ukupne godišnje kvote dozvola za rad i boravak stranih državljana. Posebno mišljenje i zahteve daju i Hrvatska udruga poslodavaca, Hrvatska gospodarska komora i Hrvatska obrtnička komora.

³Ovaj tekst je rezultat rada na projektu „Istraživanje demografskih fenomena u funkciji javnih politika u Srbiji“ (broj 47006), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Literatura

Bauman, Z. (1998) *Globalization. The Human Consequences*. New York: Columbia University Press.

Bosna i Hercegovina, Ministarstvo sigurnosti (2011) *Migracioni profil Bosne i Hercegovine za 2010. godinu*. Sarajevo. Dostupno na: www.mhrr.gov.ba/.../Migracioni%20profil%20za%202010.pdf (pristupljeno: 17.05.2012).

Castels, S. (2002) Migration and Community formation under Conditions of Globalization. *International Migration Review*, 36(4), pp.1143-1168.

De Haas, H. (2008) Migration and Development, A Theoretical Perspective. Working paper 9, Oxford: International Migration Institute.

Harvey, W. (2009) British and Indian Scientists in Boston Considering Returning to their Home Countries. *Population, Space and Place* 15, pp. 493-508.

Nikitović, V. (2009) Srbija kao imigraciona zemlja očekivana budućnost?. *Stanovništvo*, 47(2), pp. 31-52.

Penev, G. i Predojević-Despić, J. (2012) Prostorni aspekti emigracije iz Srbije. Tri „vruće“ migracione zone. *Stanovništvo*, 50(2), pp. 35-64.

Portes, A. (1995) *Economic Sociology and the Sociology of Immigration: A Conceptual Overview*. in: Portes A. (ed.) *The economic sociology of immigration: Essays on networks, ethnicity and entrepreneurship*, 1-41. New York: Russell Sage Foundation.

Predojević-Despić, J. i Penev, G. (2012) Ko su i gde idu: karakteristike i razmeštaj građana Srbije u inostranstvu po zemljama prijema i značaj migrantskih mreža. *Nacionalni interes*, 8(3), pp. 355-388.

Salt, J. (1997) *International Movements of the Highly Skilled*. Paris: OECD.

Vlada Republike Srbije - Komesarijat za izbeglice KIRS (2008) Stanje i potrebe izbegličke populacije u Republici Srbiji. Beograd. Dostupno na: www.kirs.gov.rs/docs/StanjeIPotrebeIzbeglickePopulacije.pdf (pristupljeno: 22.05.2012)

Vlada Republike Srbije - Komesarijat za izbeglice KIRS (2011) Migracioni profil Republike Srbije za 2010. Beograd. Dostupno na: <http://www.kirs.gov.rs/docs/mp%202011%206-11-12.pdf> (pristupljeno: 29.06.2012).

Vertovec, S. (2002) Transnational Networks and Skilled Labour Migration, working paper for the conference: Ladenburger Diskurs "Migration".

Zachariah, K. C., E. T. Mathew, S. I. Rajan (2001) Impact of Migration on Kerala's Economy and Society. *International Migration*, 39, pp. 63-88.

Zakoni i potvrđeni međunarodni sporazumi

Odluka Vlade Republike Srbije o školovanju pripadnika srpske nacionalne manjine u Republici Srbiji iz susednih zemalja, Službeni glasnik RS, br. 31/98.

Pravilnik o uslovima i načinu izdavanja dozvole za rad strancu i licu bez državljanstva, Službeni glasnik RS, br. 22/10.

Zakon o potvrđivanju Sporazuma o uspostavljanju specijalnih i paralelnih veza između Republike Srbije i Republike Srpske

Zakon o potvrđivanju Sporazuma između Vlade Republike Srbije i Saveta ministara Bosne i Hercegovine u oblasti obrazovanja, kulture i sporta, Službeni glasnik RS Međunarodni ugovori, br. 6/11.

Zakon o potvrđivanju Sporazuma o socijalnom osiguranju između SR Jugoslavije i Bosne i Hercegovine, Službeni list SCG Međunarodni ugovori, br. 7/03.

Zakon o potvrđivanju Sporazuma o uzajamnom priznavanju dokumenata u obrazovanju i regulisanju statusnih pitanja učenika i studenata između Republike Srbije i Republike Srpske, Službeni glasnik RS Međunarodni sporazumi, br. 6/05.

Zakon o potvrđivanju Sporazuma Vlade Republike Srbije i Savjeta ministara Bosne i Hercegovine o privremenom zapošljavanju državljana Republike Srbije u Bosni i Hercegovini i državljana Bosne i Hercegovine u Republici Srbiji, Službeni glasnik RS Međunarodni ugovori, br. 10/11.

Zakon o potvrđivanju Ugovora o dvojnem državljanstvu između SR Jugoslavije i Bosne i Hercegovine, Službeni list SRJ Međunarodni ugovori, br. 2/03.

Zakon o strancima Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 97/08.

Zakon o uslovima za zasnivanje radnog odnosa sa stranim državljanima, Službeni list SFRJ br. 11/78. i 64/89, Službeni list SRJ, br. 42/92, 24/94, 28/96, Službeni glasnik RS, 101/05.

Rodna dimenzija migracija: au pair migracije iz Bosne i Hercegovine u Sjedinjene Američke Države

Sažetak

Proces migracije je izrazito odođen proces, a migracija u svrhu rada u domaćinstvu predstavlja jedan od najistaknutijih primjera odođenosti. Ovaj rad ima cilj doprinijeti rasvjetljavanju specifičnog koncepta migracija djevojaka koje napuštaju zemlju da bi radile kao au pair u porodicama u Sjedinjenim Američkim Državama. Au pair programi i iskustva migrantica često se zaobilaze u studijama migracija zbog činjenice da se au pair migracije svrstavaju u obrazovne programe i kulturne razmjene, a i zbog toga što je ova vrsta migracija u većini slučajeva privremena. Ipak, migrantice doživljavaju ličnu transformaciju i osnaživanje tokom procesa migracije putem au pair programa, naročito u procesu pregovaranja novih pozicija i rodni uloga. Specifične okolnosti rada u domaćinstvu utječu na donošenje odluka koje doprinose poboljšanju njihovog statusa. Odluka migrantica da se vrate u svoju domovinu uzrokovana je nezadovoljstvom zbog statusa i uslova rada i života. One koje odluče ostanu u zemlji destinacije čine to iz želje da unaprijede status koji su imale u zemlji porijekla, nadajući se da će bolji društveno-ekonomski faktori u zemlji destinacije omogućiti dalje osnaživanje i osamostaljivanje.

Ključne riječi: *migracije, feminizacija migracija, rad u domaćinstvu, au pair*

Uvod

Intenzitet migracionih kretanja nikada nije bio snažniji, a ipak, svijet nikada nije imao više granica, one su sveprisutne i višestruke (Ponzanesi, 2002) i određuju naše mjesto u vremenu i prostoru. Iz tog razloga, ovdje su predstavljeni svi oni elementi migracija koji osobe stavljaju u jedan ograničen svijet, u kojem je migrant/ica - drugi/a, stranac/strankinja i diskriminirana osoba.

Rodni odnosi utječu na migracione tokove, kao i na iskustva migranata (Carling, 2005). Dugo se vjerovalo da žene manje migriraju, ili da migriraju sa supružima i porodicom, ne samostalno. U posljednjih dvadeset godina, teorija je pokazala da je to zabluda, i da žene migriraju da bi radile, možda čak i češće nego muškarci. U tome rodni odnosi imaju veliki utjecaj, kako na odluku o migraciji tako i na same migrante (Jolly i Reeves, 2005). Pretpostavke su da je 2005. godine u svijetu bilo 175 miliona međunarodnih migranata, što je predstavljalo oko 3,5 procenata ukupnog stanovništva na svijetu (Jolly i Reeves, 2005). Polovina tih migranata bile su žene.

Tekst se zasniva na istraživanju koje je provedeno u okviru magistarskog rada i bavi se au pair migracijama. Au pair program je kreiran 1969. godine s ciljem da se poveća mobilnost studentica i studenata i prošire njihove prilike za učenje jezika i upoznavanje kulture. Danas je to veliki program koji uključuje mnogobrojne agencije, vlade, i veliku mrežu ljudi. Ovaj vid putovanja predstavlja rijetku priliku za mlade da vide novu zemlju, poboljšaju svoje vještine izražavanja na stranom jeziku i posjete neka nova mjesta.

Najčešće se radi o migracijama u svrhu rada, posebno za mlade iz BiH kojima program često predstavlja (jedini) način da se napusti vlastita zemlja, da se zaradi i pomogne porodici, ili da se pobjegne od porodičnih ili drugih problema s kojima se susreću, a koji su u najvećem broju slučajeva izuzetno orođeni.

Rad će predstaviti rodne aspekte migriranja općenito, rad u domaćinstvu kao specifični oblik migriranja te rezultate kvalitativnog istraživanja au pair programa i iskustva.

Rodni aspekti migracija - teorijski pristup

Migracije ne predstavljaju samo fizičko pomjeranje osobe u drugo područje zbog novog posla ili spajanja sa porodicom, već su one značajno lično iskustvo koje u većini slučajeva u potpunosti mijenja osobu (Carling, 2005). Te promjene drugačije utječu na muškarce i žene iz više razloga. Razlog koji je ovdje relevantan jeste različitost zanimanja kojima se bave žene i muškarci tokom migracija. Žene češće obavljaju poslove u neformalnom sektoru i, u usporedbi sa muškarcima, žene rade u ograničenom broju zanimanja (Kawar, 2004). Proučavanja migracija su donedavno «dodavala» žene kao varijablu i poredila sa muškim obrascima obrazovanja i učešća na tržištu rada (Hondagneu-Sotelo, 2005). S druge strane, bilo je pokušaja da se napravi jedan isključivo ženski pristup, što opet ne daje sveobuhvatnu sliku (Hondagneu-Sotelo, 2005). Time se dolazi do zaključka da je u proučavanja migracije neophodno uključiti rodne odnose.

Rodne norme i ustrojstvo grade se od rođenja, i njihovo narušavanje zahtijeva preispitivanje svakog segmenta života. Rod prožima sve sfere djelovanja i neminovno utječe na donošenje odluke o migraciji (Carling, 2005). Sistem vrijednosti koji uključuje rodne aspekte i postulate rodne ravnopravnosti u kojem subjekat djeluje može potencijalno biti *ugrožen* pri susretu sa novim sistemima vrijednosti i rodnim režimima u zemljama destinacije. Posebno je to istaknuto u migracijama iz zatvorenijih, patrijarhalnijih društava/sredina u otvorenija društva sa ravnopravnijim rodnim odnosima. Žene se suočavaju sa novim, emancipatornim praksama koje su u konfliktu sa ustaljenim, strožijim režimima koji se oslanjaju na tradicije i kulture u zemljama porijekla. Iz tog razloga migracija često zahtijeva preispitivanje i ponovno pregovaranje porodičnih i rodnih uloga jer se imigranti susreću sa drugačijim vrijednostima i zahtjevima (Spitzer, 2003). Neminovno je da migracija ima transformativno dejstvo, bilo da se radi o emancipaciji i nenamjernom političkom činu ili o potvrđivanju i učvršćivanju dotadašnjih rodnih uloga i režima.

Cjelokupni proces migracije je orođen u smislu da rod oblikuje društvene odnose koji dovode do migracije, ali i društvene mehanizme kao što su porodica i tržište rada i u zemlji porijekla i u zemlji destinacije (Hondagneu-Sotelo, 2005). Takozvani *push* i *pull* faktori odlučujući su u donošenju odluke o migraciji. *Push* faktori odnose se na razloge zbog kojih osoba želi da napusti zemlju porijekla, koji mogu biti ekonomske, političke, socijalne, rodne i druge prirode. *Pull* faktori su pak oni razlozi zbog kojih je određena zemlja destinacije privlačna za migraciju. Oni uključuju odgovore na *push* faktore, dakle, nude zaposlenje ili političku stabilnost, sigurnost i sl. Nedostatak zaposlenja, uključivanje žena u tržište rada, siromaštvo, postratna situacija i tranzicija samo su neki od mogućih *push* faktora i svi su na neki način orođeni. Rodne norme u porodici i društvu ne utječu samo na donošenje odluke o migraciji, već i na oblik i način migriranja, odnosno vrše pritisak na određene kategorije ljudi da migriraju, istovremeno vršeći pritisak na ostale kategorije da to ne čine, što naravno ovisi o kontekstu zemlje porijekla (Jolly i Reeves, 2005). U daljem tekstu rada bit će razmatrani društveni mehanizmi i utjecaji koji potpomažu ili blokiraju migracione tendencije. Rod je u tom smislu neizostavan faktor, prema feminističama treće faze istraživanja migracija, naglasak je na posmatranju roda kao ključnog, konstitutivnog elementa imigracije i istraživanja danas

posmatraju do koje mjere rod prožima prakse, identitet i institucije koje su uključene u migracije (Hondagneu-Sotelo, 2005). Ovakav pristup je novina, jer je rod dugo bio zanemarivana kategorija pri izučavanju migracija, osim pokušaja kvantitativnog «dodavanja žena» (engl. *adding women*) u statističke prikaze koji nikada nisu oslikavali stvarni učinak roda, rodni uloga i režima na migracione tokove, *push* i *pull* faktore, diskriminaciju i rizike, kao i osnaživanje.

Istraživanja i radovi u oblasti migracija, posebno feminizacije migracija, u posljednjoj deceniji pokazali su da su žene izložene riziku i diskriminaciji nego muškarci (Kawar, 2004). Postoji više razloga za to, a ovdje je relevantan jedan od najzastupljenijih (pored trgovine ljudima i migracija u svrhe pružanja seksualnih usluga koje svakako podrazumijevaju visok rizik, zloupotrebe i diskriminaciju). Žene uglavnom migriraju s ciljem dobivanja slabo plaćenih poslova koji se obavljaju u privatnoj sferi (rad u domaćinstvima, poslovi staranja (brige), pomoć bolesnim, čuvanje djece itd.). «Postoji dovoljno dokaza da bi se moglo tvrditi da značajan broj migrantica posjeduje vještine i kvalifikacije koje se često ne prepoznaju ili nisu potrebne u vrstama poslova kojima se bave» (Kawar, 2004). Razlog za to leži u potražnji radne snage u razvijenim zemljama gdje se nedostatak ženskog rada u domaćinstvu, do kojeg dolazi zbog izlaska žena na tržište rada, popunjava upošljavanjem druge žene. Time se rodne uloge ne dekonstruiraju niti mijenjaju već se «tradicionalno» ženski poslovi prebacuju na drugu ženu, a društveni mehanizmi koji bi trebali omogućavati ravnopravnu raspodjelu kućanskih obaveza ne postoje. Tako se uspostavlja sistem potražnje i ponude. S jedne strane, zapadne žene u stanju su da plate drugu ženu da obavlja poslove koji su nekada njoj pripisivani, a s druge, postoji ogroman broj žena koje su voljne raditi u tuđim domovima i brinuti se za tzv. «privatnu sferu». Iako postoji potreba i potražnja za radnom snagom, ne prepoznaje se niti priznaje ekonomska i društvena vrijednost rada žena i ne postoji zvanična potvrda tog rada jer su rijetki slučajevi da se za rad u domaćinstvima može dobiti radna dozvola ili pravno validan ugovor o radu (Kofman, 2005). Također, žene koje migriraju da bi radile u domaćinstvima u većini slučajeva to nisu radile u svojoj zemlji (osim u vlastitom domu), ali se polazi od pretpostavke da su vještine staranja i brige inherentne ženskom biću i da jedino žene i mogu raditi te poslove. Međutim, rad u domaćinstvu predstavlja vrlo specifičnu djelatnost jer se ne obavlja u «javnoj» sferi kao ostali poslovi, već u privatnoj, intimnoj sferi gdje su na djelu sasvim drugačiji mehanizmi i odnosi.

U takvim okolnostima, transformativna uloga migracije je neminovna jer dolazi do društvenih procesa koji se sukobljavaju sa ustaljenim i naučenim. Postoji više razloga za to. Prvenstveno, žene iz manje razvijenih zemalja ili zemalja u razvoju napuštaju svoje zajednice u kojima su imale određeni status (u nekim slučajevima i visoko obrazovanje, zaposlenje i sl.) i dolaze u novo okruženje sa novim rodni i društvenim odnosima u kojem nemaju status i imaju male šanse da ga izgrade. Kreću se u privatnoj sferi «superiornih» poslodavaca gdje se od njih očekuje toplina i ljubav, iskrena njega i staranje, a istovremeno radni odnos, distanca i ispunjenje ugovorenih obaveza. Ove dvije sfere se po svojoj prirodi sukobljavaju, s jedne strane «prirodno» i intimno, a s druge poslovno i profesionalno. Stalno transformiranje iz jednog u drugo kreira stanje napetosti, ograničenosti u izražavanju vlastitih osjećanja i potreba i sveprisutne anksioznosti.

Migrantice moraju biti sigurne da su one te koje su donijele odluku da migriraju i moraju se osjećati sigurnim da se mogu vratiti u svoju zajednicu i da ih neće sačekati osuda zbog akta migracije (Oishi, 2002).

Kako su au pair migracije legalne, organizirane i relativno transparentne, u teoriji, postoji malo šansi za teške oblike zlostavljanja (što se dešava sa radnicama u domaćinstvima koje su migrirale preko sumnjivih agencija, ilegalnih posrednika ili su ilegalno prešle granicu zemlje destinacije).

Au pair migracije se rijetko klasificiraju kao migracije u svrhu rada u domaćinstvu, jer se obaveza staranja o djeci i ostale kućanske obaveze koje programi podrazumijevaju smatraju usputnim, spontanim «pomaganjem» u kući. Upravo iz razloga što je gotovo nemoguće izmjeriti i tačno ocijeniti ko radi koliko, takva postavka odnosa se zloupotrebljava i povremeno «pomaganje» u kući postaje spisak obaveza koje se ne smiju preskakati. Dok u klasičnim migracijama u svrhe rada u domaćinstvu postoji problem sa radnim dozvolama i važećim ugovorima, u au pair migraciji postoji ugovor (sporazum) kojim se odnosi okvirno definiraju, a radna dozvola se ne dobije jer se au pair rad ne smatra radom već «bivanjem članom porodice».

Jednostavno rečeno, svakome je na dnevnoj osnovi neophodna njega, iako nju mogu pružati različiti akteri/ke. Nivoi i složenost njege ovise o kontekstu i situaciji, ali je neophodno naglasiti činjenicu da su sva bića u suštini sposobna da pružaju njegu (Sevenhuijsen, 2003). Međutim, poslovi staranja tradicionalno se pripisuju ženama, i kada se radi o njenom vlastitom domaćinstvu i kada staranje predstavlja radno mjesto. Tako je i rad u domaćinstvu «naturaliziran kao rad posebno podesan za žene jer se smatra da one posjeduju urođene vještine da ga obavljaju, koje onda transferiraju iz jednog privatnog prostora u drugi» (Kofman, 2005). Čak ni u zemljama sa višim stepenom rodne ravnopravnosti, nejednakosti u privatnoj sferi nisu dekonstruirane što i dovodi do potražnje u razvijenim zemljama, gdje žene ravnopravnije učestvuju u javnoj sferi i na tržištu rada, za ženama iz manje razvijenih koje bi obavljale poslove staranja i kućanske poslove. Izmijenjen rodni režim prisutan je samo u javnoj sferi, i to u smislu veće prisutnosti žena, dok se rodna ravnopravnost nije postigla jer dvostruki teret radnog mjesta i kuće ostaje u ženinoj brizi.

U današnje vrijeme žene prolaze tzv. dvostruku socijalizaciju, kako je definirala njemačka sociologinja Regina Becker-Schmidt, u porodici i u karijeri (Lutz, 2008). To je jedan od razloga za pojavu imigrantica koje pružaju pomoć (oko staranja i kućanskih poslova) bogatijim porodicama, što i nije nova pojava. Međutim, došlo je do intenziviranja tih procesa zbog «sve dubljih ekonomskih, političkih, tehnoloških, kulturnih, pravnih i drugih veza među državama i zajednicama» (Misra i Merz, 2003: 6). Širom svijeta, došlo je do globalizacije rada u domaćinstvima, do distribuiranja i širenja u međunarodnom sistemu manje razvijenih zemalja koje šalju migrante u razvijenije zemlje (Misra i Merz, 2003). Postkomunističke zemlje istočne i centralne Evrope, od kojih najveći broj prolazi proces tranzicije, sve više predstavljaju zemlje porijekla za radnice u domaćinstvu i starateljice o djeci i starijima u zemljama zapadne i južne Evrope (Williams i Gavanas, 2008). Ova kretanja nisu zaobišla ni muškarce te se stoga migracije proučavaju kao opći fenomen zemalja u tranziciji koje ih i ohrabruju zbog prihoda od doznaka, ali postoje značajne razlike između migracija muškaraca i žena, kako u selekciji i ponudi radnih mjesta, tako i u iskustvenom smislu.

Rad u domaćinstvu u nekim slučajevima podrazumijeva stanovanje u tom istom domaćinstvu ili sa osobom kojoj je potrebno staranje (engl. *live-in workers*) što nadalje uslođnjava odnose između poslodavca/ke i uposlenice zbog neizbježnog provođenja slobodnog vremena na «radnom mjestu» i ograničavanja privatnosti. Dodatna karakteristika ove vrste rada jeste da se poslovi staranja i kućanski poslovi često prepliću, i da se većina migrantica bavi objema vrstama posla (Mundlak i Shamir, 2008), ili čak trima ako se uzme definicija rada u domaćinstvu koja podrazumijeva 3C (*cleaning, cooking, caring* - čišćenje, kuhanje, staranje) (Lutz, 2008). Obje ove karakteristike, i stanovanje i preplitanje poslova, odlika su au pair programa i značajno ih definiraju.

Iz tih razloga, formacija identiteta u oblasti rada u domaćinstvu relaciona je i kontekstualna, jer zavisi od specifičnog socio-političkog konteksta, kao i drugih značajnih elemenata, rasnih, vjerskih, etničkih, rodnih (Cheng, 2004). Prepliće se isuviše iznjansiranih struja koje utječu na kreiranje novih identiteta i preispitivanja starih, jer identitet žene se

pomjera u ovisnosti od toga da li je ona ta koja pruža uslugu ili ona koja tu uslugu plaća (Carling, 2005). Time je migracija u svrhe rada u domaćinstvima neminovno transformativna, a istraživanje nastoji pružiti odgovore na pitanje na koji je način transformativna u slučajevima au pair djevojaka.

Migraciona kretanja kao način prevazilaženja trenutne pozicije

Socijalizam je na određen način institucionalizirao jedan oblik ravnopravnosti žena i muškaraca jer je plaćeni rad postao norma za žene, iako se orođeni odnosi moći nisu ni najmanje promijenili (Morokvasic, 2004). Neoliberalne promjene ekonomskih prilika za žene u zemljama centralne i istočne Evrope dovele su do povećanja migracionih kretanja prema zapadnim zemljama s ciljem pronalazjenja zaposlenja (Williams i Gavanoas, 2008). U Bosni i Hercegovini, situaciju dalje otežava ratna historija koja je produbila siromaštvo i znatnije usporila razvoj i tranzicijske procese. Kako se diplome i kvalifikacije Bosne i Hercegovine nisu priznavale, veliki broj žena pronašao je poslove u «tradicionalno ženskim» sferama uloga.

Mlade žene se nalaze u situaciji da imaju visoko obrazovanje, ali i poteškoće u traženju zaposlenja ili zadržavanju radnih mjesta. Mnoge odustanu od karijere i posvete se porodici, obeshrabrene nepostojanjem mehanizama za njihovo uključivanje u tržište rada. Problemi sa kojima se susreću mogu ih nagnati da potraže zaposlenje na drugim tržištima gdje su njihove sposobnosti u potražnji, što ih izlaže rizičnim situacijama (UNIFEM, 2006) i diskriminaciji. Nažalost, jako mali broj mladih žena dobije priliku da koristi svoje kvalifikacije i obrazovanje na tržištu rada strane zemlje.

Iako je u američkom društvu rodna ravnopravnost na značajno višem nivou nego u Bosni i Hercegovini, ipak postoji nizak nivo prepoznavanja značaja rada u domaćinstvu za osnaživanje porodica koje doprinosi razvoju društva, kao i nedostatak ekonomskog vrednovanja tog rada (Chakrabarty, 2006). U SAD-u, državni mehanizmi koji pružaju podršku za brigu o djeci su minimalni čime se narušava jedna od najbitnijih karika lanca društvene skrbi (Williams i Gavanoas, 2008). S druge strane, žene najčešće nemaju izbor da prestanu raditi i posvete se domaćinstvu jer im to ekonomska situacija ne dozvoljava - time se sve više žena uključuje na tržište rada dok broj muškaraca ostaje isti ili se smanjuje (Young, 2005). Svi poslovi koji su prethodno spadali u «žensku domenu» ostaju neobavljeni, jer nema rodne preraspodjele poslova, a državni mehanizmi staranja o djeci ne postoje. Kako se radi o kapitalističkom društvu kojim rukovodi tržišna ekonomija, usluge staranja o djeci ili starijima nudi privatni sektor. Pored činjenice da su ove usluge skupe i da ih rijetki mogu priuštiti, čest je slučaj da nisu kompatibilne sa ostalim obavezama te predstavljaju nepotpuno rješenje. Ono što dadilja ili au pair može ponuditi razlikuje se od klasičnog vrtića, jer su dadilje i au pair djevojke (posebno au pair jer žive u domaćinstvu) u potpunosti prilagodljive radnim satima, obavezama (Williams i Gavanoas, 2008), a i pružaju znatno jeftinije usluge. «Privilegirane žene u globalnoj ekonomiji su u poziciji da kupuju usluge staranja za sebe i one koji o njima ovise, dok su ekonomski ranjive žene prisiljene da prodaju rad u zamjenu za niske naknade i da napuštaju svoje porodice o kojima se opet brine neko drugi» (Litt i Zimmerman, 2003: 159). Tako se stvara globalni sistem ponude i potražnje koji upravlja migracijama u svrhe rada u domaćinstvima. Au pair programi imaju nezanemarliv udio u ovom lancu usluga, posebno u slučaju porodica srednje ili više srednje klase, koje posjeduju kuće u predgrađima velikih gradova.

U doba kada smo vjerovatno najviše izloženi američkoj kulturi i industriji zabave, sama vizualizacija sretne i nasmijane američke porodice u blistavoj kući «kao na filmu» predstavlja *pull* faktor za migraciju.

Au pair programi: šta je istraživanje pokazalo

Provedeno je istraživanje s ciljem pripreme magistarskog rada o migracijama djevojaka/žena iz Bosne i Hercegovine u Sjedinjene Američke Države putem au pair programa razmjene. Za potrebe istraživanja provedeni su kvalitativni, dubinski intervjui sa djevojkama i ženama koje su prošle au pair program. Ukupno je intervjuirano osam bivših au pair djevojaka, koje su učestvovala u programu u periodu između 2003. i 2006. godine. Provedena su tri intervjua u Sjedinjenim Američkim Državama sa ženama koje su nakon au pair programa odlučile ostati u SAD-u. Pet intervjua je obavljeno u Bosni i Hercegovini sa djevojkama iz različitih gradova (Sarajevo, Zenica, Tuzla, Banja Luka/Teslić). Sve ispitanice su uspješno završile program, odnosno provele najmanje jednu, a najviše dvije godine unutar programa. Sve su se u program uključile sa završenom srednjom školom, a skoro sve su bile studentice u trenutku kada su otputovala. Intervjui u Sjedinjenim Američkim Državama održani su u februaru 2010. godine u tri grada: Rochester (New York), Hatfield (Pennsylvania) i Philadelphia (Pennsylvania). Intervjui u Bosni i Hercegovini održani su u Zenici i Sarajevu tokom mjeseca marta 2010. godine.

Istraživanja u oblasti migracija u svrhu rada u domaćinstvu često zaobilaze au pair kao jedan od oblika angažmana te vrste zbog aspekta kulturne razmjene koji karakterizira te migracije (Hess i Puckhaber, 2004). Au pair djevojke su migrantice koje obavljaju rad u domaćinstvu, ali ih «zvanični diskursi ne konstruiraju ni kao radnice ni kao migrantice, već kao učesnice u programu 'kulturne razmjene'» (Cox, 2007: 282). Zbog toga se malo problematizira ova vrsta migracija, i ne postoji veliki broj radova koji se isključivo bavi ovom vrstom migracije ili onih koji je uključuju u šira istraživanja migracija žena. Prvobitna namjera au pair programa još uvijek predstavlja i glavnu marketinšku strategiju agencija koje fokus stavljaju na kulturnu razmjenu iako se radi o nisko plaćenom poslu radnice u domaćinstvu / dadilje (Williams i Gavanas, 2008). Promocija programa koja se zasniva na konceptu kulturne razmjene kreira različita očekivanja kod dvije strane uključene u program.

Upravo specifičnost rada u domaćinstvu, odnosno rada i života u privatnoj sferi i intimnom prostoru jedne porodice, dovela je do neophodnosti promjene situacije u slučajevima problema i neslaganja između au pair i porodica. U prostoru u kojem su živjele, nisu «imale gdje pobjeći» te su bile suočene sa odlukom da tu situaciju mijenjaju. Njihovo iskustvo bilo je usko povezano sa socio-psihološkim ambijentom porodice u kojoj su živjele, jer se od obje strane očekivala prilagodba. Iako su iskustva ispitanica različita, kao i njihovi stavovi o porodicama u kojima su boravile, u većini slučajeva su porodice bile voljne i spremne da se prilagođavaju čime se razlikuju od klasičnih poslodavaca/ki na tržištu.

Jedan od ciljeva istraživanja bio je da se ispituju razlozi zbog kojih su migrantice odlučile da prekinu migraciju i vrate se u zemlju porijekla i zbog kojih su one koje su ostale u zemlji destinacije odlučile da tako urade. Od osam ispitanica, četiri je odlučilo da se vrati, a četiri da ostane iako su uspjele ostati samo tri. U slučaju povratka, odluke su bile uzrokovane zasićenjem radom u domaćinstvu i, u dva slučaja, ispunjenjem cilja koji su migrantice sebi postavile prije odlaska. Njihova odluka prvo da odu i da se nakon završetka programa vrate predstavlja sama po sebi akt hrabrosti i nezavisnosti, a njihovi iskazi da su se vratile sa drugačijim stavovima i percepcijom društva i odnosa predstavljaju značajnu transformaciju.

Ispitivanje razloga zbog kojih su neke migrantice odlučile da ostanu u zemlji destinacije dovelo je do zaključka da su društveno-ekonomski uslovi u zemlji porijekla najviše utjecali na njihovu odluku, te da su smatrale da se uvijek mogu vratiti u iste okolnosti koje su ostavile. S druge strane, zemlju destinacije posmatrale su kao zemlju sa više mogućnosti i perspektiva od BiH. Njihov društveno-ekonomski status prije migracije utjecao je na odluku da napuste svoju zemlju.

Istraživanje je pokazalo da su oba aspekta au pair programa, aspekt kulturne

razmjene i aspekt rada u domaćinstvu, prisutna i isprepletena. Međutim, iako učenje jezika i istraživanje kulture zauzimaju značajno mjesto u programu, ipak je rad primarni element. Pokazalo se da oglašavanje programa i njegovo predstavljanje na terenu ne stvaraju uvijek sliku koja podrazumijeva rad kao primarni te stoga dolazi do nesporazuma ili pogrešno postavljenih očekivanja. Također, program koji se nudi u Bosni i Hercegovini (iako je slična situacija vjerovatno prisutna i u drugim zemljama) izrazito je orođen jer samo 4 % au pair osoba mogu biti muškarci (prema zahtjevu agencije u SAD-u) te se time podržava i perpetuirana percepcija o ženama kao «prirodnim» njegovateljicama koje obavljaju ženske poslove staranja o djeci i domaćinstvu. Istraživanje je pokazalo da je ta percepcija veoma prisutna i u SAD-u jer su se u porodicama isključivo žene bavile svim pitanjima koja su se odnosila na djecu i domaćinstvo, bez obzira na to da li su radile ili ne. Muškarci su u potpunosti izostajali iz te sfere.

Činjenica da su ispitanice migrirale na «lošije pozicije» od onih koje su imale u zemlji porijekla gdje su bile studentice, apsolvantice ili radnice sa boljim statusom, pokazuje kako migracija često vodi ka pogoršanju statusa. Ali migracija često predstavlja i «privremeno» stanje na putu ka ispunjenju nekog višeg cilja, što se pokazalo u slučajevima migracije au pair djevojaka iz Bosne i Hercegovine u Sjedinjene Američke Države.

U nastavku slijede dijelovi odgovora au pair djevojaka na pitanje o razlozima uključivanja u program:

Bilo mi je važno da usavršim engleski. To je bio prvi najveći razlog. A drugi razlog je bio da sam htjela da izađem iz Bosne iz koje nisam izašla čitav rat. (Klara)

Ja sam odlučila da dođem samo na godinu dana. Da naučim jezik, da vidim Ameriku, njihov način života. Iskustvo. (Jaca)

To je bilo neko poslijeratno vrijeme u BiH i nekako sam narasla u svim aspektima svog života osim u tom nekom iskustvenom, u smislu da sam putovala. (...) S druge strane mi je pravo bilo interesantno otići negdje na godinu, dvije i biti bez apsolutno ikakvih uticaja porodice, sredine u kojoj živiš tradicije i kulture i svega ostalog, nekako mi je bilo interesantno da vidim kakva ću ja biti osoba u okolnostima koje su potpuno drugačije od onih na koje sam navikla, mogu biti bilo ko, bilo šta bez ikakvih očekivanja. (Sandra)

Vidjela sam mogućnost da savladam jezik. Iskustvo. Upoznavanje druge kulture. Također, da se malo osamostalim. (...) I bila sam uvijek pod previše pritiska u Bosni, i vidjela sam nekako tu svoj način da se ja osamostalim, da se pokažem u svom svjetlu samostalno. Sve odluke koje donosim da ih donosim za svoj račun. (Zumra)

Imala sam neki drugi cilj zbog kojeg sam smatrala da vrijedi to sve da prođem i da izdržim jer sam zacrtala sebi nešto i nije bilo smisla da odustanem na pola puta. Još koliko-toliko sam se izborila da mi bude dobro, koliko je moglo u takvim uslovima uopšte da mi bude dobro. (Anela)

Nisko plaćeni poslovi se često posmatraju kao put prema nečemu boljem, iako se često radi o koraku unazad, jer mnoge osobe napuste poslove nastavnica ili medicinskih sestara u vlastitoj zemlji (Williams i Gavanoas, 2008). Klarin slučaj je upravo takav jer je radila kao medicinska sestra i, kako kaže, «imala dobru platu za tadašnje uslove», ali je s nadom da će dosegnuti nešto više jer nije mogla studirati šta je željela u svojoj zemlji odlučila da ode i pokuša unaprijediti svoje životne uslove. Ona je ostala u SAD-u, udala se i trenutno završava koledž. Aleksa je također napustila Bosnu i Hercegovinu da pokuša da se «snađe» i da studira iako nije

uspjela da ostane na fakultetu koji je upisala zbog isteka vize i nemogućnosti njenog produženja. Ispitanice su smatrale da svakako žive u nezavidnoj društveno-ekonomskoj situaciji i da se uvijek mogu vratiti u iste okolnosti ako im ne uspije.

Iskustvo boravka u drugoj zemlji i rada za nisku platu imalo je efekat osnaživanja na sve ispitanice. Iako se osnaživanje nije dešavalo tokom prve polovine boravka u SAD-u, posebno dok je jezik predstavljao problem, sve ispitanice su navele da su doživjele da su jače, da se znaju boriti za sebe i suprotstaviti kad smatraju da trebaju. U trenutku kada su prevazišle jezičke barijere i odgojne stege, navodile su da su se svađale, pregovarale i prestajale šutjeti.

Za većinu ispitanica, finansijska neovisnost je također bila novi element u njihovom životu i doprinijela je osnaživanju. Iako su sve navodile tokom intervjua da su bile malo plaćene, činjenica da samostalno zarađuju bila im je značajna.

Pored vlastitog osnaživanja, ispitanice su primijetile promjenu u percepciji rodni odnosa. Iako se patrijarhalno ustrojstvo lako može prepoznati i u američkim porodicama, nivo rodne ravnopravnosti i poštivanja ljudskih prava u SAD-u je na znatno višem nivou nego u BiH. Klara je navela da joj se sviđa što porodice imaju pomoć druge osobe jer, kako kaže, «imaju vremena da se posvete sebi i svom braku». Istraživanja su pokazala da žene imaju veću tendenciju od muškaraca da usvajaju nove prakse, ideje i ideale koje teže većoj rodnoj ravnopravnosti (Hondagneu-Sotelo, 2005) tako da je i u tom smislu emancipatorno iskustvo ispitanica značajno za širenje svijesti i ideja o drugačijim načinima življenja i konstruiranja rodni odnosa. Ispitanice su, iznoseći svoje iskustvo, pokazale da «ženska svijest postaje feministička svijest» (Pessar, 2005: 9) u kompleksnim i teškim situacijama u kojima one propituju svoju trenutnu poziciju i poziciju iz koje su potekle, a istovremeno neograničavane porodicom i društvom u kojem su odrasle, same iznalaze šta je to što one žele.

Zaključak

Proces migracije predstavlja orođen proces jer žene i muškarci proživljavaju migraciju na različite načine. Vrste migracija se rodno razlikuju, a donedavno se istraživanja u svijetu nisu bavila rodni aspektima migracije. Au pair migraciono iskustvo, kao specifično rodno iskustvo (zbog činjenice da žene puno češće ovako migriraju nego muškarci), često se zaobilazi u studijama iz razloga što u najvećem broju slučajeva predstavlja privremenu migraciju. Provedeno istraživanje potvrdilo je da migracija ima transformativno dejstvo i predstavlja značajno lično osnaživanje, čak i kada je migraciono iskustvo negativno. Taj proces osnaživanja nastaje kroz sukobljavanje novog sa ustaljenim i naučenim. Istraživanje je također pokazalo da poslove u domaćinstvu i dalje obavljaju većinom žene, čak i u zemljama sa većim stepenom rodne ravnopravnosti i ravnomjernijim učešćem žena u tržištu rada. Istupanjem žena iz privatne sfere otvara se prostor za druge žene koje zauzimaju njihova mjesta te se time stvara globalni sistem ponude i potražnje.

Ako posmatramo specifični kontekst žena iz Bosne i Hercegovine koje su migrirale u SAD da rade kao au pair u domaćinstvu, istraživanje je pokazalo da je *push* faktor predstavljala socio-ekonomska (kao i rodna) situacija zemlje porijekla. Mogućnosti zemlje destinacije predstavljale su *pull* faktor. Od osam ispitanica, tri su odlučile ostati, smatrajući da zemlja destinacije ipak nudi više prilika za napredak. Njih pet se vratilo u Bosnu i Hercegovinu i nastavilo obrazovanje. Sve su migrirale na lošije pozicije od onih koje su imale u svojoj zemlji. utim, za sve je migracija predstavljala put ka napretku i osnaživanju.

Literatura

Carling, J. (2005) Gender Dimensions of International Migration. *Global Migration*

Perspectives, No. 35.

Chakrabarty, S. (2006) Working Women and Human Rights. In: Chakrabati, N.K. and Chakrabaty, S. (eds.) *Gender Justice*. Kolkata: R. Cambay&Co. Private Ltd.

Cheng, S. (2004) Contextual Politics of Difference in Transnational Care: The Rhetoric of Filipina Domestic Workers' Employers in Taiwan. *Feminist Review*, 77, pp. 46-64.

Cox, R. (2007) *The Au pair Body: Sex Object, Sister or Student?*. European Journal of Women's Studies. No. 14. [Internet] Dostupno na: <http://ejw.sagepub.com/cgi/content/abstract/14/3/281> [pristupljeno 20. jula 2009.]

Hess, S. and Puckhaber, A. (2004) "Big Sisters" are Better Domestic Servants?! Comments on the Booming Au Pair Business. *Feminist Review*, 77, pp. 65-78.

Hondagneu-Sotelo, P. (2005) *Gendering Migration: Not for "feminists only" - and not only in the household*. The Center for Migration and Development. Princeton University. [Internet] Dostupno na: <http://cmd.princeton.edu/papers/wp0502f.pdf> [pristupljeno jula 2010]

Jolly, S. and Reeves, H. (2005) *Gender and Migration*. Brighton: BRIDGE, Institute of Development Studies, University of Sussex

Kawar, M. (2004) Gender and Migration: Why are Women more Vulnerable?. *Femmes en mouvement: Genre, migrations et nouvelles divisions internationale du travail*, Reysso F. & Verchuur (eds.), Berne: Commission Suisse pour L'Unesco.

Kofman, E. (2005) Gendered Migrations, Livelihoods and Entitlements in European Welfare Regimes. Prepared for the UNRISD report *Gender Equality: Striving for Justice in an Unequal World*.

Litt, J. S. and Zimmerman, M. K. (2003) Guest Editors' Introduction: Global Perspectives on Gender and Carework: An Introduction. *Gender and Society* 17(2), pp. 156-165.

Lutz, H. (2008) When Home Becomes a Workplace: Domestic Work as an Ordinary Job in Germany? In: Lutz, H. (ed.) *Migration and Domestic Work*, Ashgate, pp. 1-12.

Misra, J. and Merz, S. N. (2003) *Neoliberalism, Globalization, and the International Division of Care*. University of Massachusetts Amherst. [Internet] Dostupno na: <http://www.umass.edu/sadri/pdf/WP/WP%20-%20Misra%20Merz.pdf>, [pristupljeno jula 2010].

Morokvasic, M. (2004) 'Settled in mobility': engendering post-wall migration in Europe, *Feminist Review*, 77, pp. 7-25.

Mundlak, G. and Shamir, H. (2008) Between Intimacy and Alienage: The Legal Construction of Domestic and Carework in the Welfare State. In: Lutz, H. (ed.) *Migration and Domestic Work*, Ashgate, pp. 161-177.

Oishi, N. (2002) *Gender and Migration: An Integrative Approach*. Center for Comparative Immigration Studies. University of California. San Diego. [Internet] Dostupno na: <http://www.ccis-ucsd.org/PUBLICATIONS/wrkg49.PDF> [pristupljeno 10. oktobra 2010]

Pessar, P. R. (2005) *Women, Gender, and International Migration Across and Beyond the Americas: Inequalities and Limited Empowerment*, Expert Group Meeting on International Migration and Development in Latin America and the Caribbean. [Internet] Dostupno na: http://www.un.org/esa/population/meetings/IttMigLAC/P08_PPessar.pdf, [pristupljeno 10. oktobra 2010]

Ponzanesi, S. (2002) Diasporic Subjects and Migration. In: Griffin, G. and Braidotti, R. (eds.) *Thinking Differently, A Reader in European Women's Studies*, London: Zed Books Ltd. pp. 205-2020.

Sevenhuijsen, S. (2003) The Place of Care: The Relevance of the Feminist Ethic of Care for Social Policy. *Feminist Theory*, vol. 4 no. 2 pp. 179-197.

Spitzer, D. et al. (2003) Caregiving in Transitional Context: "My Wings Have Been Cut; Where Can I Fly?" In: *Gender and Society*, Vol. 17, No. 2, Global Perspectives on Gender and Carework, pp. 267-286.

UNIFEM (2006) *The Story Behind the Numbers: Women and Employment in Central and Eastern Europe and the Western Commonwealth of Independent States*.

Williams, F. and Gavanas, A. (2008) The Intersection of Childcare Regimes: A Three-Country Study. In: Lutz, H. (ed.) *Migration and Domestic Work*, Ashgate, pp. 3-29.

Young, B. (2005) *Globalization and Shifting Gender Governance Order(s)*, Journal of Social Science Education. No. 2. [Internet] Dostupno na: <http://www.jsse.org/2005/2005-2/pdf/globalization-young.pdf> [pristupljeno 14. jula 2010]

BOSNA I HERCEGOVINA
Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice
Sektor za iseljeništvo
Trg BiH 3, BiH - Sarajevo 71 000
www.mhrr.gov.ba (Iseljeništvo)

Univerzitet u Sarajevu
Fakultet političkih nauka
Institut za društvena istraživanja
Skenderija 72, BiH - 71000 Sarajevo
www.fpn.unsa.ba/institut